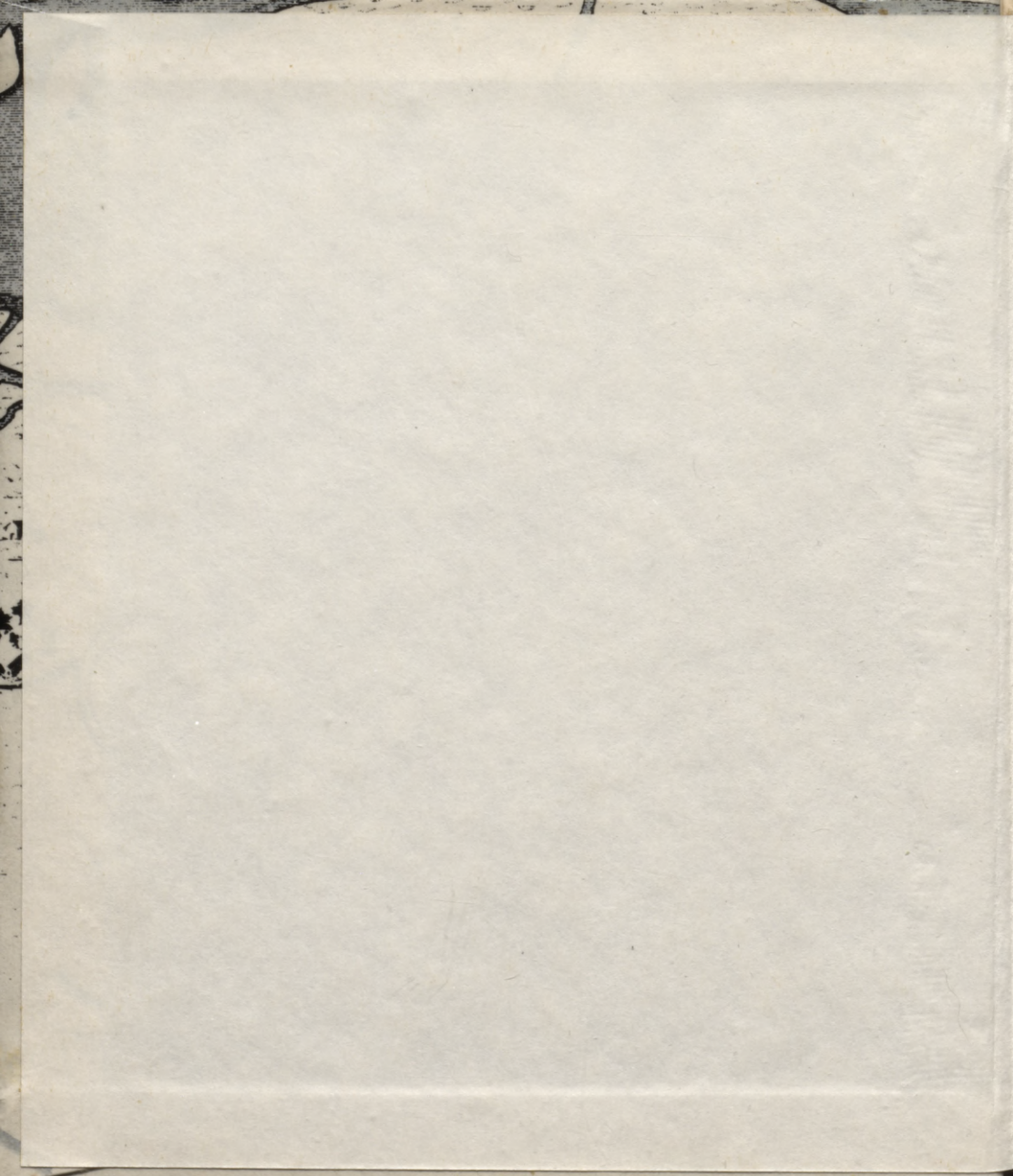
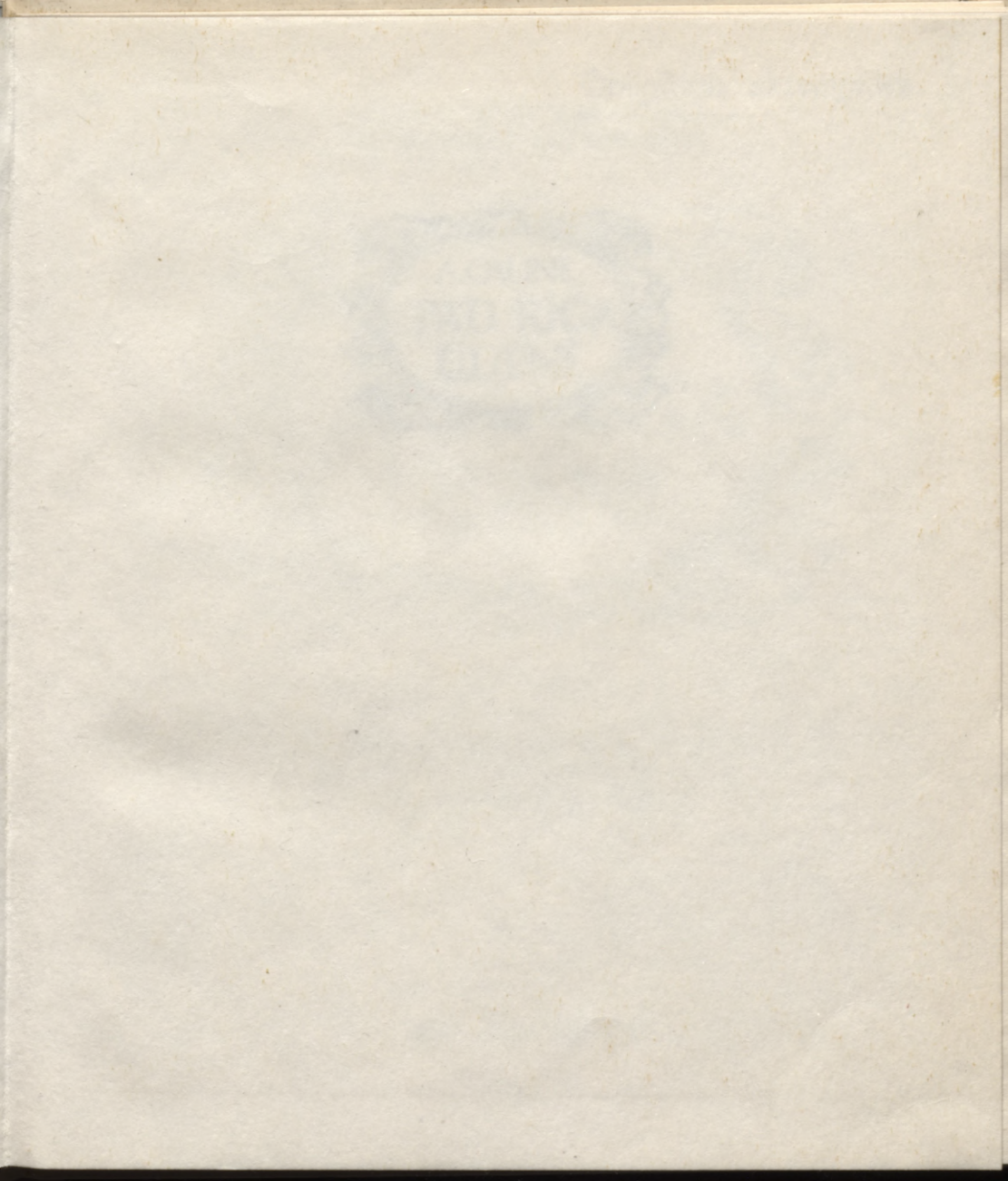

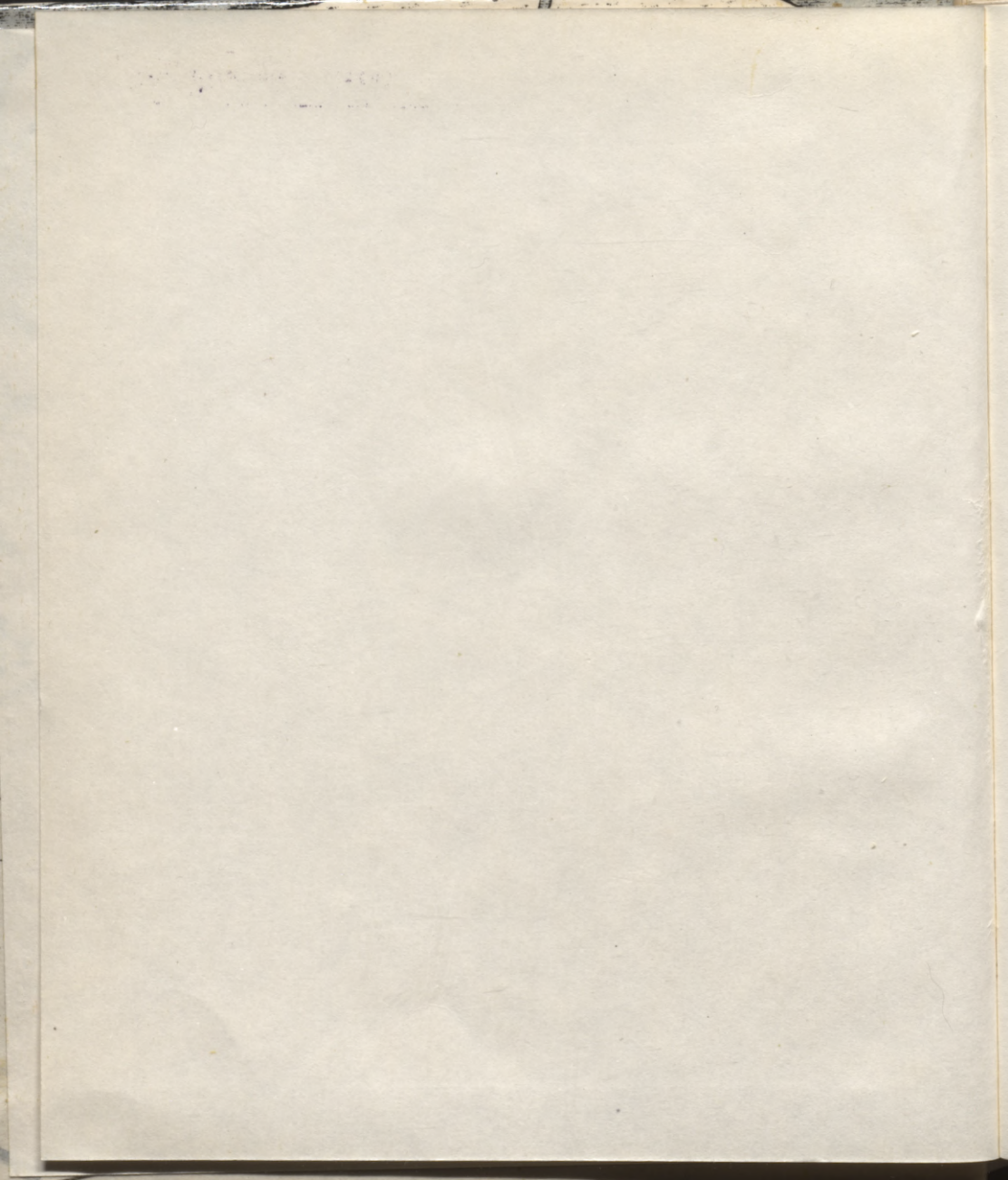
92-2
L 90

A. CAUNE
..PATI RĪGA
ŪDENĪ

Obligātais eksemplārs

Obligatois ekampjara

92-2
L 90

L
9

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

A. CAUNE
..PATI RĪGA
ŪDENĪ

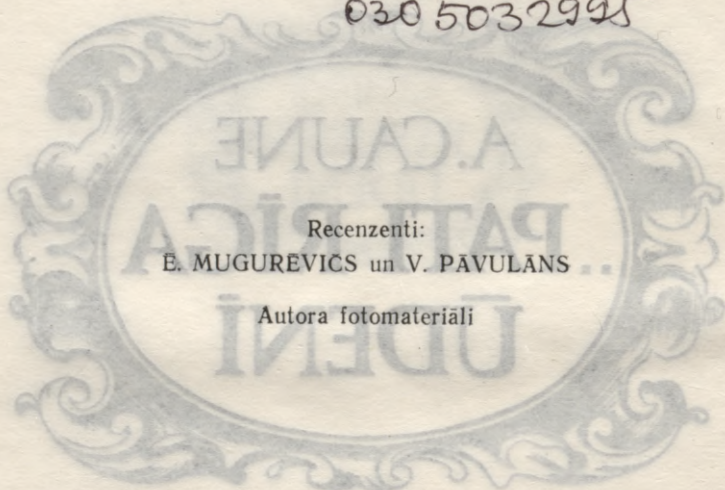
Arheologa stāsts par zudušo Rīdziņas upi,
par pirmo ostu, kuģniecības līdzekļiem
un amatiem senajā Rīgā

RĪGA «ZINĀTNE» 1992

63.4(2L)
Ca 940

ALUMĒMĀ UN LATVIAIŠU VALSTĀI
LATVIEŠU INSTITŪTS
BIBLIOTEKA

32.493
030 503 2995

Recenzenti:

E. MUGUREVICS un V. PĀVULANS ..

Autora fotomateriāli

Caune A.

Ca 940

.. pati Rīga ūdenī / Arheologa stāsts par zudušo Rīdzinas upi, par pirmo ostu, kuģniecības līdzekļiem un amatiem senajā Rīgā. — R.: Zinātne, 1992. — 168 lpp., il.

ISBN 5—7966—0822—3

Grāmata ir stāstu virkne par Rīdzinas upi un Daugavu, parādot to lomu Rīgas pilsētas rašanās un izaugsmes procesā feodālisma periodā. Pēc rakstīto vēstures avotu un arheoloģisko izrakumu liecībām atspoguļoti jauni un maz pazīstami fakti par Rīgas pirmās ostas — Rīdzinas likteni. Lasītājs grāmatā atradīs atbildi arī uz jautājumiem par senajiem kuģniecības līdzekļiem Daugavā, par viduslaiku ostas krastmalu būvēm. Līdztekus vēstures pieminekļiem tajā stāstīts par Rīgas zvejniekiem, pārcēlājiem, laiviniekiem, no Daugavas augšteces atbraukušajiem krievu tirgotājiem.

Grāmata paredzēta visiem, kas interesējas par Rīgas arheoloģiju un pagātni.

63.4(2L)

ISBN 5—7966—0822—3

RĪGA "ZINĀTNE" 1992

© Andris Caune, 1992

IEVADS

*Sen to Rīgu daudzcināja,
Nu to Rīgu ieraudzīju:
Visapkārt smilšu kalni,
Patī Rīga ūdenī.*

Šo populāro tautasdziesmu pirms daudziem gadiem mācījos kādā no pamatskolas pirmajām klasēm. Atceros, toreiz manam bērnam prātā, tāpat kā jebkuram citam mūsdienu jaunajam rīdziniekam, trāpīgais un reizē gleznainais tautasdziesmā ietvertais pilsētas raksturojums nebija izprotams. Visapkārt nami un bruģētas ielas, kur tad ir tie smilšu kalni? Varēja taču stundām iet pa Rīgas ielām un nekādus ūdeņus neredzēt. Vai tāpēc «pati Rīga ūdenī», ka cauri tai tek Daugava?

Iedomāsimies zemnieka zēnu pirms kādiem četrsimt gadiem, sēžot zirga viltkā vezuma galā, viņš pirmo reizi devies tēvam līdzī uz laukiem uz izdaudzcināto Rīgu. Tolaik vienalga, no kuras puses arī Rīgai tuvojās, iebraucot smiltīm klātajā piejūras līdzenumā, ceļš kļuva aizvien smilšaināks. Plašā joslā ap Rīgu, kas toreiz aizņēma tikai tagadējo vecpilsētu, meži bija sen jau izcirsti. Kļajumā pacēlās kailo kāpu rindas — smilšu kalni. Vistuvāk toreizējai Rīgai pienāca tā sauktie Kubes kalni — augstas kāpas tagadējā Esplanādes laukuma vietā. Ceļš uz Rīgu veda pāri šiem smilšu kalniem uz pilsētas galvenajiem vārtiem blakus Pulvertornim. Un tad, pēc nogurdinošā ceļa uzbraucot beidzamās augstās kāpas virsotnē, zēna acīm atklājās izdaudzcinātā Rīga. Platās Daugavas krastā, zemes vaļņu ieskautas, bija redzamas zaļās baznīcu torņu smailes un daudzo dzīvojamo namu sarkaniem dakstiņiem klāto jumtu gali. Tie spoģulojās smilšu kalnu pakājē rāmi plūstošajā Rīgas upē — Ridziņā, kas puslokā apņēma visu pilsētu. Netālu bija arī citas Daugavas attekas, kas leņpus un augšpus mūsdienu vecpilsētas veidoja salas, kuras mūsu dienās vairs neatrast.

Redzot šādu ainavu, tad arī zemnieku zēns varēja izsaukties: «Visapkārt smilšu kalni, pati Rīga ūdenī!»

Kur tad palikuši visi šie smilšu kalni un ūdeņi? Izņemot Daugavu, viss cits Rīgas panorāmā sen jau ir zudis. Tagadējās Rīgas teritorijā, kas aizņem vairāk nekā 230 km², kādreiz bija gan smilšu pakalni un Daugava ar tās attekām un pietekām, gan arī citas lielākas un mazākas upes, strauti, ezeri, salas, purvi un mežiem klāti smiltāji un kūdrāji. Un, šajā vietā rodoties un izaugot pilsētai, būtiski pārveidojusies agrāk neskartā dabas vide, apkārtējā ģeogrāfiskā ainava. Augošā pilsēta it kā uzsūkusi sevī Daugavas piekrastes plašas, plašos priežu mežus, kas klāja smilšainos kāpu vaļņus, un pārpurvotās zemienu. Daudzies strauti, upītes un Daugavas attekas tikuši aizbērti vai ietverti apakšzemes caurulēs, vai arī iespiesti kādā citā mākslīgā gultnē, purvi nosusināti, izrokot jaunus ūdens ceļus.

Pēdējos 100—150 gados vispirms pārvērtās Rīgas centrs un tā tuvākā apkārtnē, pēc tam arī pilsētas nomales. Visstraujāk Rīga augusi beidzamajos gadu desmitos. Mūsdienu daudzstāvu apbūve nu jau aizvirzījies vairāk nekā desmit kilometru tālu no senā centra, sasniedzot vēl pavisam nesenā pagātnē nospraustās pilsētas robežas.

Vairāk nekā 100 gadus ceļot mūsdienu pilsētu, viss ir bijis jāpiešķir satiksmes ērtībām, celtniecības prasībām, jebkuru zemes nelīdzenumu cilvēki centušies novērst. Zemumi nosusināti vai aizbērti, paaugstinājumi norakti un nolīdzināti. Tikušas pārvietotas lielas zemes masas, lai izveidotu līdzenu, gludu, ar bruģi vai asfaltu klātu virsmu. Jebkura, pat vismazākā vieta ir «labiekārtota» un pielāgota 20. gadsimta cilvēku sadzīves vajadzībām.

Varbūt šajā jauncelmes darbā reizēm aizmirstam, ka mūsu priekšteči šai vietā dzīvojuši jau gadu simteņiem ilgi, ka katrs dabas veidojums — upe, ezers, kalns vai leja — kalpojies arī iepriekšējām rīdnieku paaudzēm, bijis saistīts ar senās pilsētas dzīvi, dažādiem vēsturiskiem notikumiem. Ja mēs paskatīsimies uz savu apkārtni vērīgāk, ar pilsētas vēsturi zinošām, pagātnei atmiņošām acīm, tad varbūt reizēm piegrūžota, daļēji izsikusi ūdens tece nebūs vairs jāaizber, bet gan jāiztīra un jāsakopj, klajā, izmīdītā smilšu kāpa nebūs jānorok, bet gan jāapstāda ar kokiem un jāpārveido par parku, daudz

cietusī vecā ēka nebūs jānojauc, bet gan jāatjauno tās sākotnējā košajā izskatā. Ikdienas gaitās ejot pa Vecrīgu, Daugavas krastmalu vai jebkuru citu centra un nomales ielu, iztēlē atausis sen pagājušies laiki. Varbūt pirmajā brīdī nesaprotams liksies pirms vairākiem gadu simtiem dotais ielas vai vietas nosaukums, taču, izzinot tā izcelsmi, nosaukums atgādinās par tiem notikumiem, kas Rīgā šai vietā kādreiz risinājušies.

Lai kaut nedaudz rosinātu mūsdienu rīdzinieku ielūkoties vērigāk savā apkārtnē, grāmatiņas turpmākajās lapaspusēs stāstīsim par seno Rīgu, tās daudzajiem ūdeņiem un ar ūdeņiem saistītām būvēm, notikumiem un amatiem. Runāsim par sen zudušo Rīgas upi jeb Rīdzīņu, kas pilsētai devusi savu vārdu un Rīgas pirmsākumos kalpojusi par tās dabisko aizsargu un kuģu ostu. Arī par Daugavu — svarīgo tirdzniecības ceļu, kas veicināja gan Rīgas izveidošanos, gan tās turpmāko izaugsmi. Stāstīsim, kāda loma Daugavai un tās attekām bijusi Rīgas zvejnieku dzīvē, kādu postu senatnē tā palu laikā nodarījusi pilsētniekiem. Taču ūdeņi ap seno Rīgu devuši darbu un iztiku daudziem rīdziniekiem. Tāpēc pieminēsim Rīgas zvejniekus, pārcēlājus un plostiniekus, un to aizbildni Lielo Kristapu. Visbeidzot, atceroties liecības par Baltijas jūras krasta svārstībām un zemes virsmas līmeņa izmaiņām Rīgā un tās tuvākajā apkaimē, ielūkosimies nākotnē — vai Rīga kādreiz nogrims jūras dzelmē?

KAS DEVA UPĪTEI UN PILSĒTAI VĀRDU «RĪGA»?

Rīgas vārdu pirmo reizi rakstos atrodam Indriķa hronikas sākuma nodaļās, kur stāstīts par notikumiem Daugavas lejtecē 12. gs. beigās. Latīņu valodā sarakstītajā hronikā objekti ar Rīgas vārdu pirmo reizi minēti 1198. gadā — *trans montem Rigae* (aiz Rīgas kalna), 1198. un 1200. gadā — *ad locum Rigae* (pie Rīgas vietas vai arī pie Rīgas ciema), 1200. gadā — *a Riga lacu* (no Rīgas ezera). Par pilsētu hronists Rīgu nosauc 1201. gadā, kad te sākusi veidoties vācu tirgotāju un krustnešu apmetne. Arheoloģiskie izrakumi liecina, ka vietējo tautību iedzīvotāju ciemi pie Rīgas upītes ietekas Daugavā pastāvējuši jau vismaz gadsimtu agrāk.

No vēstures avotiem zināms, ka pirms 13. gs. Latvijas teritorijā dzīvoja gan valodā radniecīgās kuršu, zemgaļu, latgaļu un sēļu tautības, gan arī Baltijas somu valodu grupas libieši un vendi. Atsevišķos apvidos, saplūstot kaimiņu tautību iedzīvotājiem, veidojās jauktas etniskas grupas. Tādi, piemēram, bija Kurzemes ziemeļdaļā dzīvojošie pārkuršotie libieši. Daugavas ūdensceļu jau no 9. gs. bieži izmantoja skandināvi — vikingi — un senkrievu tirgotāji, 12. gs. beigās Daugavas grīvā parādījās arī vācu tirgotāji un krustneši. Pie kādas tad tautības būtu piederējuši pirmie Rīgas iedzīvotāji, kas savā valodā devuši vārdu nelielās upītes grīvai — dabiskajai ostai un pēc tam arī apmetnei — vēlākajai pilsētai?

Ko varētu nozīmēt vārds «Rīga»? Mūsdienu latviešu valodā atbilstošu sugas vārdu nepazīstam. Taču vārda sakne *rig* vai *ri*, kā jau to pirms vairāk nekā simt gadiem norādījis Rīgas senatnes pētnieks ārsts Voldemārs Gūtceits, izrādās, sastopama daudzās indoeiropiešu valodās, piemēram, latīņu valodas vārdos *rivus* un *rigare*, slāvu *rika* un *reka*, vidusaugšvācu *rige*, lejasvācu *rüje* utt.

Rīgas vārda cilmes un nozīmes skaidrojums meklēts jau no 13. gs., un šie meklējumi turpinājušies līdz pat mūsu dienām. Pirmais, kas mēģināja izskaidrot Rīgas vārda nozīmi, ir pats hronists Indriķis. Viņš gan pasaka, ka tas ir vietējo iedzīvotāju nosaukums: «Libieši ierādīja bīskapam pilsētas vietu, kuru viņi sauc par Rīgu,» (IV, 5) — un vārda izcelsmi saista ar Rīgas ezeru, taču to atvasina no latīņu vārdiem «irriqua» (apūdeņota) vai «rigata» (apslacīta kristīšanas ceremonijā) — no vārdiem, kuru nozīme vietējiem iedzīvotājiem libiešiem, protams, nebija zināma.

Vairākās latviešu tautas teikās Rīgas vārda cilme skaidrota no senās labības glabāšanas un apstrādes vietas — rijas. Rijas vārds, kas ir aizguvums no Baltijas somu līdzīga nosaukuma *ri*, arī vācu un krievu valodā skan ļoti līdzīgi *Riege* un *Puza*. Vienā no teikām stāstīts: «Iesākumā bijusi tur veca rija, kur tagad Rīga uzcelta. Apbūvējuši tai apkārt mājas un nosaukuši apbūvēto vietu par Rīgu tādēļ, ka pirmā māja esot bijusi rija.»

Kaut arī Indriķis Rīgas vārdu ir uzskatījis par vietējo iedzīvotāju dotu, tomēr mūsu gadsimtā tā izcelsme meklēta arī vācu valodā. Divdesmitajos gados vācbaltu vēsturnieks A. Bulmerinks, vēlāk ne-

atkarīgi no viņa arī inženieris R. Knaps Rīgas nosaukuma izcelsmi saista ar vācu izlokšņu vārdu *Riege*, kas apzīmē strautu vai ar ūdeni pildītu ieplaku starp kāpu smilšu vaļņiem. Pirmajā brīdī šāds izskaidrojums liekas pieņemams. Rīgas upīte savā lejtecē ieplūda kādā Daugavas attekā, kas atradās smilšainā upes senkrasta pakājē, un tāpēc pirmie vācu tirgotāji pēc līdzības ar savas dzimtenes dabas veidojumiem to varēja nosaukt par *Riege*. Paliek tikai neskaids jautājums, kāpēc gan Indriķis pilsētas vārdu neraksta *Rige* vai *Riege*, kā tam būtu jāskan pēc pašu vāciešu izrunas, bet gan konsekventi visur lieto vienīgi nosaukumu *Riga*. Jāatceras arī, ka pirmie vācu ieceļotāji «livju zemē — Livonijā» ieradās no Lībekas, kur toreiz valdīja lejasvācu dialekts. Tāpēc jau 1892. gadā valodnieks Augusts Bilenšteins norādījis, ka nebūtu pareizi saistīt Rīgas vārdu ar vācu *rige*, jo tas cēlies no augšvācu, nevis no lejasvācu dialekta.

Tomēr galvenais iebildums pret Rīgas vārda vācisko cilmi ir tas, ka vācu tirgotāji taču nebija pirmie Rīgas iedzīvotāji, kam būtu bijis neapdzīvotai vietai jādod savs vārds. Kā jau minēts, arheoloģiskie atradumi liecina, ka vismaz simt gadus pirms vāciešu parādīšanās Daugavas krastos pie Rīgas upītes grīvas pastāvējusi lībiešu un senlatviešu apmetne. Tātad *Rīgai*, kā to bija apgalvojis hronists Indriķis, vajadzētu būt vietējas cilmes vārdam.

Rīgas vārda nozīme meklēta arī lībiešu valodā. Jau pieminētais senatnes pētnieks ārsts V. Gūtceits 1862. gadā savā priekšlasījumā Rīgas vācu senatnes pētītāju biedrībā, stāstot par Rīgas jeb Rīdziņas upītes vēsturi, skaidrojis arī tās vārda izcelsmi. Viņš norāda, ka vācu atbraucēji, liekas, Rīgas vārdu iepazīnuši no vietējiem iedzīvotājiem un tas seno lībiešu valodā varētu nozīmēt, tāpat kā slāvu *rika* vai *reka*, upi vai ūdeni. V. Gūtceita darbības laikā vēl nebija veikti plašāki lībiešu valodas pētījumi, ne arī izstrādātas lībiešu valodas vārdnīcas. Tāpēc viņa minējumi par Rīgas vārda lībisko izcelsmi, saistot to ar slāvu upes vai ūdens apzīmējumu, nebija ne ar ko pamatoti. Daži vēlākie autori, nekritiski pārrakstot un nepārbaudot Gūtceita paustās domas, ir pārvērtuši šo versiju jau it kā par zināmu faktu. Tā, vēl pat nesen mūsu gadsimta vidū kādā rakstā par Rīgas nosaukuma izcelšanos atradisim šādus vārdus: «Varētu būt Rīgas upes nosaukumā lībiešu vārds «rīga», kas nozīmē

zināma veida upes pieteku.» Diemžēl libiešu valodā nav ne vārda «rīga», ne cita kaut cik analoga vārda, kas nozīmētu upi, tās pieteku vai arī ūdeni.

Līdzīgs tautas skaidrojums «rija — Rīga» ir nesen presē publicētais inženiera A. Zalstera dotais Rīgas vārda skaidrojums. Viņš uzskata, ka Kurzemes libieši no Rīgas kuģos veduši rudzus neauglīgā Ziemeļkurzemes apgabala iedzīvotājiem un tāpēc upi, kurā iekārtota osta rudzu izvešanai, viņi nosaukuši par Rīgu, kas libiešu valodā nozīmējot «Rudzu upe». Libiešu valodā rudzi tiek saukti par *riggoz*, zināma skaņu līdzība ar Rīgas vārdu jau šeit ir. Bet tikpat labi libieši Rīgu tad varētu saukt arī par «*pienupi*», jo Kurzemes libietes, govīs slaucot, dziedājušas piedziedājumu «rī, rī» — skaņas, kas atgādina piena tecēšanu spainī, un Rīgā senajos laikos govīs taču noteikti bijušas. Tas nu tā nelielam jokam. Nopietni runājot, vēl pat 13. gs. Baltijā galvenā maizes labība bija mieži, nevis rudzi. Arī Rīgā arheoloģiskajos izrakumos atrastas nodegušas celtnes ar sadegušu miežu graudu krājumiem. Tāpēc pavisam maz ticams, ka Rīgas vārds būtu cēlies no libiešu *riggoz*. Pēc valodnieku domām, libieši nosaukumu rudziem esot aizguvuši no baltu valodas.

Valodnieki uzskata, ka Rīgas vārda pareizā cilme tomēr būtu meklējama baltu valodās. Pirmais šo domu 1892. gadā izteicis Augusts Bilenšteins, vēlāk šim viedoklim pievienojušies visi izcilākie baltu valodu speciālisti — J. Endzelīns, K. Būga, M. Fasmers, E. Blese u. c. Pēdējā laikā plašāk par Rīgas vārda cilmi rakstījuši vietvārdu pētniece valodniece Vallija Dambe. Lai labāk izprastu, kā varētu būt radies un ko nozīmētu Rīgas vārds, sniegsim garāku viņas raksta fragmentu no žurnāla «Jautājumi un Atbildes» (1971. g. 5. numurs): «Tā kā latviešu valodā garā *i* skaņa reizēm var būt radusies no skaņu kopas *in*, varētu domāt, ka vārda pamatā ir sakne *ring-* un Rīga saukta par Ringu. Tam par labu runā arī ievērojamā lietuviešu valodnieka K. Būgas liecība, ka atsevišķās lietuvju izloksnēs mūsu Rīgas pilsēta saukta par Ringu. No šādas *ring-* saknes atvasināti, piemēram, lietuvju valodas vārdi: *ringe*, *ringis* (likumota linija, likums, līcis, loks), *ringuoti* jeb *ringinoti* (locīties, vīties, likumoties, skriet vai tecēt liču loču). Latviešu valodā Kurzemē apvidvārdos arī ir *ringuoties* (liekties, locīties) ... Starp mūsu vietvār-

diem bez pilsētas vārda atrodam arī labu tiesu citu, kam saknē *ring-* jeb *rig-* vai *rindz-* jeb *ridz-*, pie tam tie bieži apzīmē objektus, kas atrodas tālu no Rīgas un ar šīs pilsētas vārdu nekādā tiešā sakarā nevar būt... Minētajos mūsu vietvārdos ir it kā četrējādas saknes: *ring-*, *rig-*, *rindz-*, *ridz-*, pie kam Kurzemē, seno kuršu pēcteču teritorijā, pārsvarā ir vietvārdi ar *in*, bet Vidzemē un Latgalē, seno latgaļu jeb latviešu pēcteču teritorijā, ar *i*. Visos šajos gadījumos vēsturiskajā aspektā ir tikai viena sakne *ring-*. J. Endzelīns pierādījis, ka latgaļiem jeb latviešiem, laikam arī sēļiem, pirmbaltu vienlības skaņa *in* jau pirms 13. gs. pārvērtusies par gafo *i*, bet kuršiem saglabājusies. Tāpēc latvieši jau 13. gadsimtā sakni *ring-* izrunājuši *rig-*, pie kam *e* un *i* skaņas priekšā *g* vietā radusies *dz* skaņa. Līdz ar to no vecākās saknes *ring-* ir radušies vārdi ar *rig-*, piemēram, mūsu pilsētas vārds *Rīga* un šejienes izbijušās upes vārds Rīgas upe jeb Rīga.

Ar vārdu «Rīga» jeb «Ringa» tātad būtu, pirmkārt, jāsaprot kaut kas tāds, kas vijies, locījies. Tā varētu nosaukt upi tanī pašā nozīmē kā Ličupe, Likupe, Lokupe, Lice, Locene. Otrkārt, vārds «Rīga» jeb «Ringa» varētu būt apzīmējis tādu vietu, gar kuru tecējusi, likumojusi upe. Šāds nosaukums varētu būt bijis kādai apdzīvotai vietai pie Rīgas upes, piemēram, ciemam.»

Latviešu kultūras vēstures pētnieks un valodnieks Konstantīns Karulis ir apšaubījis arī šo baltu valodu pētnieku vidū valdošo hipotēzi par Rīgas vārda baltisko cilmi un tās formas pārveidojumu no *Ringas* uz *Rīgu*, atmetot *in* skaņu. Viņš secina, ka Rīgai vajadzētu būt jau nemainīgi sākotnējai vietvārda formai. Ja Rīgu par starptautisku kuģniecības centru ap 9.—10. gadsimtu, pēc Karuļa domām, būtu izveidojuši skandināvi, tad tie būtu devuši tai arī savu vārdu senskandināvu valodā *riga*, kas apzīmē nelīdzenumu, izliekumu. Diemžēl skandināvu priekšmeti (izņemot kādu Gotlandei raksturīgu vikingu laika sudraba aproci, kas glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā un par kuras atrašanās apstākļiem un vietu ir daudz neskaidrību) ne Rīgā, ne tās tuvākajā apkārtnē nav atrasti.

Arheoloģiskais materiāls mums pagaidām neļauj datēt Rīgas senāko apdzīvotību agrāk par 11. gs. Sai laikā vikingu ceļojumi pa Daugavas ūdens ceļu uz seno Krievzemi un tālāk uz Bizantiju bija

jau beigušies. Vikingiem ar viņu vieglajiem kuģiem bija iespējams pārvarēt daudzās Daugavas krāces, un viņiem nevajadzēja meklēt upes lejtecē drošu ostu, kā tas vēlāk bija ar vācu tirgotāju jūras kuģiem. Spriežot pēc daudzajiem skandināvu senlietu atradumiem, 10.—11. gadsimta sākumā galvenais tirdzniecības centrs, kur pietāja Daugavas lejtecē iebraukušie skandināvu kuģotāji — sirotāji — tirgotāji, bija Daugmales pilskalns un plašā Laukskolas apmetne. Šis senais dzīves centrs atradās tikai nepilnus 20 km no tagadējās Rīgas vecpilsētas.

Diezin vai būtu pareizi šo jauno versiju par Rīgas nosaukuma izcelsmi pieņemt tikai pēc skaņu sakritības vārdā «Rīga» un sen-skandināvu vārdā «riga», trūkstot jebkādam citām vēstures avotu liecībām par 9.—10. gs. vikingu apmetni Daugavas lejtecē.

Tādas ir valodnieku domas. Līdz ar to iespējamo, visticamāko Rīgas vārda cilmi esam noskaidrojuši.

Tagad mēģināsim noskaidrot, pie kādas tautības piederējuši Rīgas un tās tuvākās apkārtnes pirmie iedzīvotāji. Arī šajā jautājumā dažādos laikos valdijuši dažādi uzskati.

Ūņas par Rīgas senāko iedzīvotāju etnisko sastāvu ir atrodamas 13. gs. sākumā rakstītajos vēstures avotos, tuvākās apkārtnes vietvārdos un vecpilsētas izrakumos iegūtajā arheoloģiskajā materiālā.

Indriķa hronikā par Daugavas lejteces iedzīvotājiem no Aizkraukles līdz pat upes grīvai 12. gs. beigās — 13. gs. sākumā tiek minēti libieši. Hronists šiem Piedaugavas libiešiem izšķir vairākas lokālas grupas: Aizkraukles (VIII, 1), Lielvārdes (XVII, 5), Ikšķiles (I, 4), Salaspils (I, 7) un Rīgas libiešus — *Livones Rigenses* (X, 8). Ka pilsētas apkārtnē dzīvojuši pārsvarā libieši, liecina arī vairāki citi tālaika dokumenti. Tā, piemēram, 1211. gadā Rīgas bīskaps Alberts piešķir Māras jeb Doma baznīcai zemes gabalu ārpus pilsētas mūriem klostera celšanai vietā, kur tagad paceļas Doma katedrāle, un norāda, ka tur esošie libiešu vai vācu īpašumi apmainīti ar citiem vai atpirkti. Pat vēl 14. gadsimta Rīgas ienākumu uzskaites grāmatās ir reģistrēti pilsētas apkārtnes mežos libiešiem piederšie daudzie bišu koki, par kuriem pilsēta no to īpašniekiem saņēmusi īpašu nodevu. Tātad 13. gs. sākumā, kā liecina rakstītie vēstures avoti, libieši dzīvojuši gan pašā pilsētā, gan arī tās tuvākajā apkārtnē.

Kā otru etnisko grupu, kas kādreiz mitusi Rīgā, hronists, aprakstīdams 1206. g. notikumus, min vendus (X, 14). Viņš paskaidro, ka kurši vendus padzinuši no Ventas un tie apmetušies Rīgā Senajā kalnā. Vēlāk, kuršu vajāti, tie devušies pie Cēsu latgaļiem.

1299. gadā Rīgas parādnieku grāmatā minēts kāds Surdego de Wenda. Spriežot pēc īpatnējā vārda, šis cilvēks nav bijis vācietis. Apzīmējums *de Wenda* varētu norādīt gan viņa vardu tautību, gan arī to, ka viņš nācis no Cēsīm.

Kuršus un zemgaļus par Rīgas iedzīvotājiem hronists tieši nedēvē. Tas, ka kuršiem Rīga nav bijusi sveša, redzams no Indriķa hronikas nodaļām, kurās stāstīts par kārtējiem kuršu uzbrukumiem pilsētai (X, 14; XIV, 5).

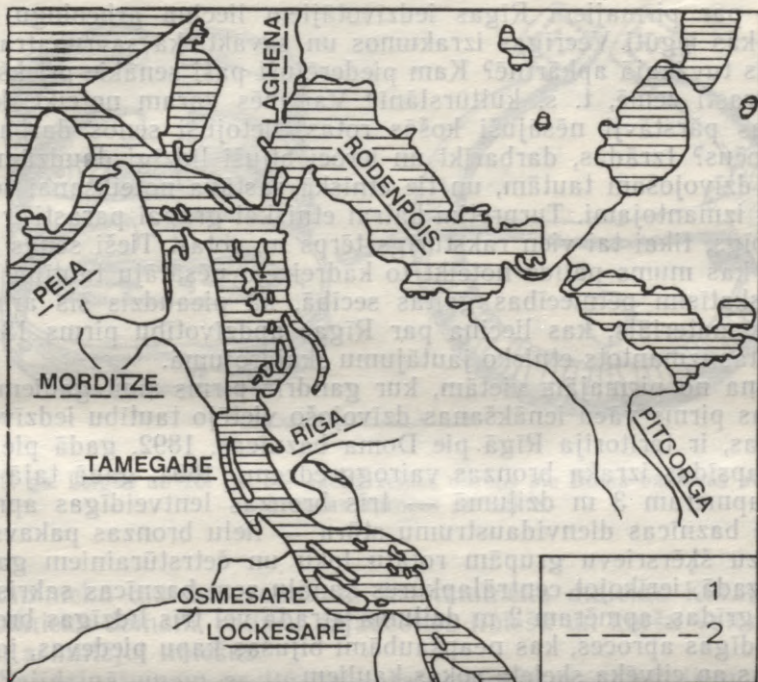
Par zemgaļu klātbūtni Rīgā varbūt netieši liecina hronista vēstījums, kurā atainoti 1205. g. notikumi (IX, 3). Tai laikā zemgaļu vadonis Viesturs esot savācis uzturu no vairākām mājām Rīgā, lai paēdinātu savu, no tālienes nākušo karaspēku. Varētu domāt, ka šajās mājās dzīvojuši zemgaļi, kas bijuši vēl zināmā ekonomiskā atkarībā no sava vadoņa Viestura. Būtu jāatzīmē, ka vēl 14. gs. sākumā starp Rīgas namniekiem pilsētas parādnieku grāmatā ierakstīti arī vairāki zemgaļi, piemēram, *Henneke Semigallus* un *Johannes piscator Semigallus* (zvejnieks Jānis Zemgalis).

Ne latgaļi, ne arī sēļi par Rīgas vai tās apkārtnes iedzīvotājiem Indriķa hronikā netiek saukti. Taču sēļi kā Rīgas tuvākās apkārtnes iedzīvotāji pieminēti vairākos pāvesta ipaša sūtņa, t. s. legāta Modenes biskapa Vilhelma 1226. gadā izdotajos dokumentos, kas apstiprina un precizē Rīgas lauku novada robežas. Attiecīgajos dokumentos, starp citu, tiek uzrādīti arī novada vietējo iedzīvotāju īpašumi un pilsētai maksājamās nodevas. Īpaši tiek runāts par sēļu vecajiem un jaunajiem laukiem. Tas ļauj domāt, ka sēļu īpašumi Rīgas novada robežās šai laikā strauji paplašinājušies.

Līdz pat 20. gadsimta 30. gadiem Rīgas vēstures sākumposma skaidrojumam tika izmantoti vienīgi rakstītie vēstures avoti. Vadošies no tiem, par Rīgas un tās apkārtnes pirmajiem iedzīvotājiem tika uzskatīti vienīgi libieši. Taču reizēm atsevišķi vēsturnieki, piemēram, F. G. Bunge 1878. gadā, rakstīdams par 13.—14. gs. Rīgu, starp tās vācu iedzīvotājiem nosauc arī libiešus, sēļus un zemgaļus.

Pirmie Rīgā apmetušies cilvēki nosaukumus apkārtējām upītēm, kalniem, Daugavas salām, savai apmetnei deva tajā valodā, kādā paši runāja. Lielākā daļa tagadējo Rīgas tuvākās apkārtnes vietvārdu un ūdeņu nosaukumu ir relatīvi jaunas izcelsmes. Senie nosaukumi laika gaitā izzuduši vai pārveidojušies. Par pirmajiem Rīgas iedzīvotājiem droši varētu liecināt tikai 13. gs. sākuma dokumentos atrodamie toponīmi. Tā kā tajā laikā rakstos valdīja latīņu valoda, tad arī daļa vietu nosaukumu tulkota latīniski. Tādi, piemēram, ir *Mons Antiquus* — senais kalns. *Aqua Australis* — austrumu upe (Ķekava), *Insula lapidea* — vēlāk Akmeņsala u. c. Protams, šādi nosaukumi mūsu meklējumam neder. Taču, aprakstot zemes dalījumu robežas, reizēm tiek lietoti arī vietvārdi vietējo iedzīvotāju izrunā. Baltijas jūras somu valodu pēdas, kā norāda valodniece V. Dambe, Latvijas 13. gs. senrakstos ir apbrīnojami reti sastopamas. Vairāk to ir vienīgi Rīgas apkaimē un Vidzemē — ziemeļos no Daugavas. Kā norāda A. Bilenšteins, vairumam senāko Rīgas apkārtnes vietvārdu ir Baltijas jūras somu valodu cilme. Tādi ir Rīgas tuvumā Daugavas salu nosaukumi: *Osmesare insula* — vēlākā Mūksala, *Lockesare* — vēlākā Bieķensala, *Tamegare insula* (varbūt sākotnēji *Tamm-sare?*) — vēlākā Klīversala, kā arī Juglas ezers — *stagnum Roden-pois* — un tajā ietekošā upīte *Pitcorga* — vēlākā Garupe. Iespējamo baltu valodu cilmi A. Bilenšteins saskata vietvārdos *rivulus Naba*, *mons Naba* — Nabas kalns un strauts Ķīšežera tuvumā —, kā arī *Pela* un *Morditze aqua* — Daugavas kreisā krasta pietekas — ne-lielās upītes leņķus Rīgas, *Laghena* — Langas strauts, kas paralēli jūrai tecējis no Ķīšežera līdz Carnikavai. Arī Rīgas vārdam, kā jau minēts, A. Bilenšteins atzīst baltisku cilmi.

Kaut arī starp senākajiem, 13. gs. dokumentos lietotajiem toponīmiem neviena sēļu vārda neatrodam, tie vairākkārt parādās vēlākajos Rīgas apkārtnes vietu nosaukumos. Pilsētas ienākumu reģistrācijas grāmatā 1347. gadā latīņu valodā ierakstīts, ka Rīgas tuvumā ir *terram Selendorpe* — sēļu ciema zeme. Kādā 1435. gada dokumentā minēts, ka Salaspils—Ķekavas apkārtņē Daugavā ir sēļu zivju tacis (*Selsches Wehr in der Dūna*). 17. gs. arklu revīzijās vairākkārt dažādās vietās Rīgas apkārtņē minēts Sēļu māju vārds: Katlakalnā (*Sehll*), Spilvē (*Seel*), Piņķos (*Sehlen*) u. c. Iespējams, ka

13. gs. dokumentos minētie Rīgas apkārtnes vietvārdi, 1 — lībiešu valodas cilmes vietvārdi; 2 — baltu valodas cilmes vietvārdi.

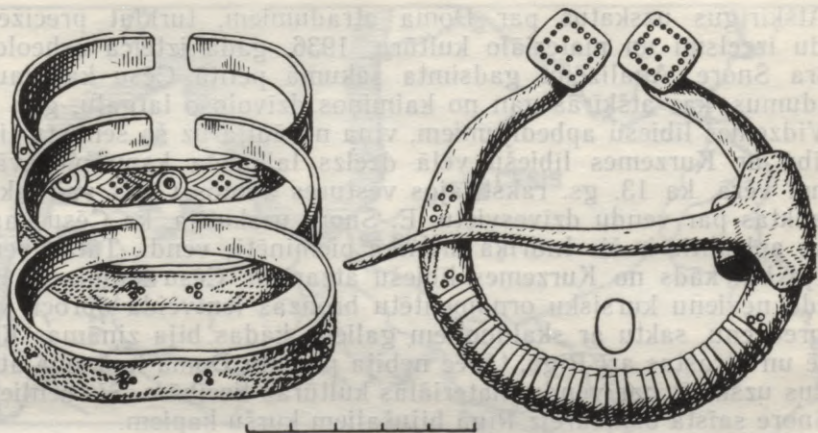
šie vēlākie Rīgas apkārtnes «sēļi» varētu būt 13. gs. dokumentos minēto sēļu pēcnācēji. Sēļi ir vienīgā tautība, kas Rīgas apkārtnes vietvārdos norādīta tieši. Vairumam senāko ūdeņu un Daugavas salu nosaukumu ir lībiska cilme, atsevišķiem hidronīmiem un pašam Rīgas vārdam varētu būt baltiska cilme. Tātad arī pēc vietvārdiem var spriest par to, ka Rīgas apkārtne jau pirms 13. gs. bijis jaukts iedzīvotāju sastāvs.

Ko par pirmajiem Rīgas iedzīvotājiem liecina arheologu atradumi, kas iegūti Vecrīgas izrakumos un savākti kā savrupatradumi pilsētas tuvākajā apkārtnē? Kam piederējuši paši senākie priekšmeti, kas atrasti zemē, t. s. kultūrlānī? Vai mēs varam noteikt, kādas tautības pārstāvji nēsājuši košās rotas, lietojuši senos darbarikus un ieročus? Izrādās, darbariki un ieroči bijuši līdzīgi daudzām kaimiņos dzīvojošām tautām, un tie etniskā sastāva noteikšanai šodien grūtāk izmantojami. Turpretim katrai etniskai grupai parasti ir bijis savdabīgs, tikai tai vien raksturīgs tērps un rotas. Tieši senās rotas ir tās, kas mums palīdz noteikt to kādreizējo nēsātāju tautību.

Apskatīsim pētniecības gaitas secībā, kā pieaudzis šis arheoloģiskais materiāls, kas liecina par Rīgas apdzīvotību pirms 13. gs., un kā tas izmantots etnisko jautājumu skaidrojumā.

Viena no pirmajām vietām, kur gandrīz pirms simt gadiem tika atrastas pirms vācu ienākšanas dzīvojošo vietējo tautību iedzīvotāju senlietas, ir teritorija Rīgā pie Doma baznīcas. 1892. gadā pie baznīcas apsīdas izraka bronzas vairoggredzenu, 1894. gadā tajā pašā vietā apmēram 3 m dziļumā — trīs bronzas lentveidīgas aproces, bet pie baznīcas dienvidaustrumu stūra — lielu bronzas pakavsaktu ar biezu šķērsrievu grupām rotātu loku un četrstūrīgiem galiem. 1933. gadā, ierīkojot centrālapkures kanālu zem baznīcas sakristejas telpas grīdas, apmēram 2 m dziļumā atrada vēl trīs līdzīgas bronzas lentveidīgas aproces, kas neapšaubāmi bijušas kapu piedevas, jo tika atrastas ap cilvēka skeleta rokas kauliem.

Pirmie mēģinājumi noteikt Rīgas senāko iedzīvotāju etnisko piederību pēc arheoloģiskajām liecībām saistāmi tieši ar šiem Doma baznīcas atradumiem. Risinot kuršu un lībiešu etniskās vēstures problēmas, arheologs Eduards Šturms 1934. gadā vērta uzmanību uz Doma senlietu lielo līdzību ar Kurzemes ziemeļdaļas kapu atradumiem. Viņš arī bija pirmais, kas Ventspils un Talsu rajonā, kā arī Kuldīgas rajona ziemeļdaļā sastopamos līdzēnos skeletkapus ar kuršiem raksturīgām rotām nosauca par pārkuršoto lībiešu apbedīšanas pieminekļiem. Šie kapulauki galvenokārt attiecas uz 13. un 14. gs., bet, kā norāda E. Šturms, varētu būt radušies pat 12. gadsimtā. Ka šie kapi nebūs piederējuši kuršiem, liecina tas, ka šajā pašā apvidū ir arī kuršu ugunskaņi un ka skeletkapu izplatības apgabals sakrīt

19. gs. beigās un 20. gs. 30. gados zemes darbos pie Doma baznīcas atrastās bronzas aproces un sakta.

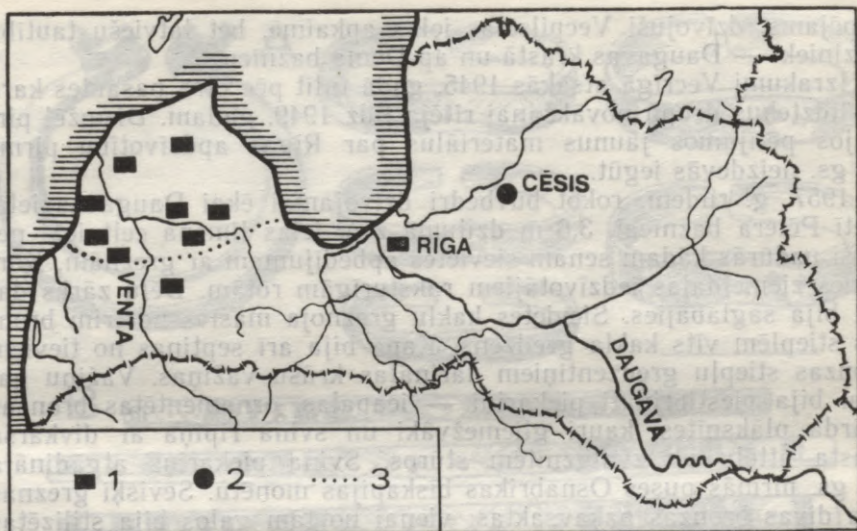
ar tāmnieku dialekta robežām. Arī tāmnieku dialekts Kurzemē, pēc valodnieku domām, radies, sajaucoties libiešu un kuršu valodai, kuršiem asimilējot libiešus.

Salīdzinājumam ar turpmāk šajā nodaļā pieminētajiem Rigā atrastajiem apbedījumiem minēsim raksturīgākās Ziemeļkurzemes līdzeno skeletkapu iezīmes: mirušie ierakti 0,5—1,0 m dziļās bedrēs un apglabāti ar visu savu bagāto rotu, darbarīku un ieroču krājumu; kapa bedri pilda kopā ar smiltīm jaukts ogļu un pelnu slānis; kapos mirušie guldīti ar galvu rietumu virzienā; gandrīz visas kapu piedevas ir tīri kursiskas senlietas — ornamentētas bronzas lentveida aproces, vairogredzeni, no trim bronzas stieplēm savīti kaklariņķi u. c. Kaut arī senlietas ir līdzīgas, pēc apbedīšanas paražām šis kapu veids atšķiras no pārējiem Kurzemē sastopamajiem kuršu ugunskaapiem. E. Sturms kuronizētos libiešus kļūdaini uzskatīja par Indriķa hronikā (X, 14) pieminētajiem vendiem un līdz ar to Doma baznīcas atradumus pieskaitīja pie vendu apbedījumiem.

Atšķirīgus uzskatus par Doma atradumiem, turklāt precizējot vēdu izcelsmi un materiālo kultūru, 1936. gadā izteica arheoloģe Elvīra Šnore. Analizējot gadsimta sākumā pētītā Cēsu kapulauka atradumus, kas atšķirās gan no kaimiņos dzīvojošo latgaļu, gan arī no Vidzemes libiešu apbedījumiem, viņa norādīja uz šo senlietu lielo līdzību ar Kurzemes libiešu vēlā dzelzs laikmeta kapu piedevām. Nemot vērā, ka 13. gs. rakstītajos vēstures avotos Cēsis vairākkārt nosauktas par vēdu dzīvesvietu, E. Šnore uzskatīja, ka Cēsu kapulaukā apbedītie ir šie Indriķa hronikā pieminētie vēdi. Tātad vēdi varēja būt kāds no Kurzemes libiešu atzariem. Cēsu kapulaukā neatrada nevienu kursisku ornamentētu bronzas lentveida aproci, vairāggredzenu, saktu ar skaldņotiem galiem, kādas bija zināmas Kurzēmē un atrastas arī Rīgā, tāpēc nebija pamata Doma laukuma atradumus uzskatīt par vēdu materiālās kultūras liecībām. Šīs senlietas E. Šnore saista ar kādreiz Rīgā bijušajiem kuršu kapiem.

1938. gadā Rīgas pilsētas vēsturiskais muzejs toreizējā direktora arheologa Raula Snores vadībā organizēja Vecrīgā pirmos arheoloģiskos izrakumus četru lielu jaunceltnu vietās. Kaut arī pētniecības objekti atradās viduslaiku Rīgas pilsētas nomalēs (Rīdzenes upes gultne, Daugavas krastmala, 13. gs. sākuma vācu apmetnes aizsarggrāvja vieta), izrakumos ieguva tūkstošiem senlietu. Tipoloģiski daļa atradumu bija attiecināma uz vēlā dzelzs laikmeta beigu posmu — 12.—13. gadsimtu.

R. Šnore, izvērtējis agrāko gadu senlietu savrupatradumus un izrakumos atrastos priekšmetus, jau varēja droši apgalvot, ka arheoloģiskais materiāls pierāda pirmsvācu apmetnes pastāvēšanu Rīgā jau no 11. gs., kā arī to, ka šajā apmetnē bijis etniski jaukts iedzīvotāju sastāvs. Tomēr atzīmējams, ka seno vietējo iedzīvotāju materiālajai kultūrai raksturīgo rotu, pēc kurām noteica senāko Rīgas iedzīvotāju etnisko sastāvu, arheologu rīcībā vēl nebija sevišķi daudz. Kā norāda R. Šnore, bez Doma baznīcas atradumiem par kuršu klātbūtni Rīgā liecināja arī Daugavmalā Grēcinieku ielas galā atrastā apģērba saspraušanai lietotā liela bronzas krustadata un arī kāda saulītēm rotāta pakavsakta ar plakaniem vāļu galiem. Tipiskas latgaliskas formas ir vienīgi vairākiem vītiem kaklariņkiem ar četrskaldņainiem galiem: to fragmenti tika atrasti 1938. gadā tagadējā

Pārkuršoto libiešu kapulauku izplatība Latvijā: 1 — pārkuršoto libiešu kapulauki; 2 — vendu kapulauki; 3 — tāmnieku dialekta izplatības robeža.

Centrālā universālveikala jaunceltnes būvlaukumā. R. Šnore arī secināja, ka starp 11.—12. gs. atradumiem tikai neliela daļa ir libiešiem raksturīga, pārsvarā senlietām ir latviskas formas, tāpēc, spriežot pēc tai laikā atrastajām senlietām, libiešu skaits pirms 13. gs. Rīgā nav bijis sevišķi liels. Kā tipiskas libiskas senlietas viņš min tikai piekariņus — veidojumu miniatūra bronzas dunča maksts izskatā un dažus caururbtus lāča un citu dzīvnieku ilkņus. Par libiešiem piederošām, pēc R. Šnores domām, varētu uzskatīt arī divas igauniskas rotas — bronzas rotadatu ar četriem apaļiem caurumiem galvas plāksnē (atrasta jau 19. gs. zem Vecpilsētas ielas 3. mājas pamatiem) un bronzas kaklariņķa fragmentu ar vītu priekšdaļu un apcirstu piramīdas veida galu noslēgumu. Pamatojoties uz arheoloģiskajiem atradumiem, R. Šnore pirmais izteica domu, ka libieši,

iespējams, dzīvojuši Vecpilsētas ielas apkaimē, bet latviešu tautību rīdzinieki — Daugavas krastā un ap Doma baznīcu.

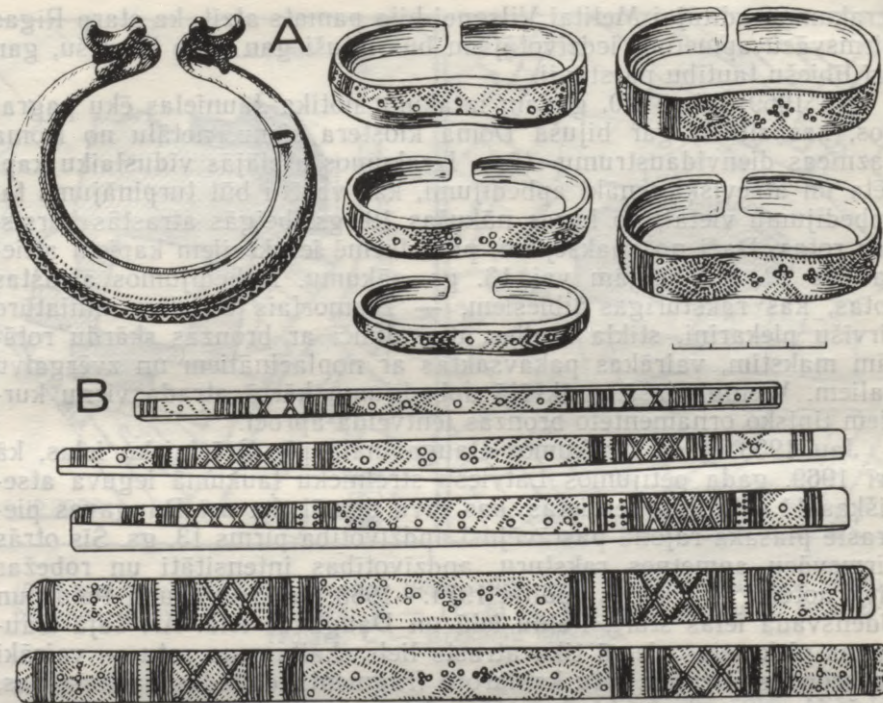
Izrakumi Vecrīgā atsākās 1945. gadā tūlīt pēc otrā pasaules kara un līdztekus drupu novākšanai ritēja līdz 1949. gadam. Diemžēl pirmajos pētījumos jaunus materiālus par Rīgas apdzīvotību pirms 13. gs. neizdevās iegūt.

1957. g. rudenī, rokot būvbedri dzīvojamai ēkai Daugavas ielā, pretī Pētera baznīcai, 3,6 m dziļumā zem ielas līmeņa celtnieki nejauši uzdūrās kādam senam sievietes apbedījumam ar greznām, Kurzemes ziemeļdaļas iedzīvotājiem raksturīgām rotām. Dēļu zārks daļēji bija saglabājies. Sievietes kaklu greznoja masīvs no trim bronzas stieplēm vits kakla gredzens. Kapā bija arī septiņas no tiem bronzas stieplu gredzentiņiem darinātas krūšu važiņas. Važiņu galiem bija piestiprināti piekariņi — ieapaļas, ornamentētas bronzas skārda plāksnītes, kauri gliemežvāki un svina ripiņa ar divkārša krusta attēlu un zvaigznītēm stūros. Svina piekariņš atgādināja 13. gs. pirmās puses Osnabrikas bīskapijas monētu. Sevišķi greznas bija divas bronzas pakavsaktas; vienai no tām galos bija stilizētas zvēru galvas. Ap rokas kauliem bija 13 lentveidīgas bronzas aproces. To virsmu rotāja saulītes, pinuma raksts un krustiskas līnijas. Ap kājām mirušajai bija saglabājušies kājautu fragmenti un ādas puszābaciņi.

Blakus nelielā pārbaudes šurfā tika konstatēti vairāki jaunāki kapi bez piedevām. Zem tiem atradās vēl divi apbedījumi ar 13. gs. senlietām, kas bija līdzīgas pirmajā kapā atrastajām.

Pirmo reizi Rīgā bija atklāta nepostīta 13. gs. vietējo iedzīvotāju apbedījumu vieta. Atradums papildināja agrāk atklātos, t. s. kuršu senlietu atradumus pie Doma baznīcas. Izrakumu vadītāja Tatjana Pāvele pēc rūpīgas atradumu analīzes atzina, ka E. Snorei būs bijusi taisnība — jaunatklātie kapi varētu būt kuršu apbedījumi.

Nozīmīgus atklājumus Rīgas pirmsākumu skaidrojumā deva 1959.—1964. g. izrakumi Alberta laukumā. Pirmo reizi izdevās atsegt un pētīt plašākā laukumā pirmsvācu Rīgas apmetnes koka apbūvi. Tika gūts priekšstats par pirmo rīdzinieku dzīvesveidu un nodarbošanos. Apakšējos kultūras slāņa horizontos tika atrastas arī vairākas vietējo tautību iedzīvotāju vēlā dzelzs laikmeta beigu pe-

1957. gada izrakumos pie Pētera baznīcas atrastā bronzas sakta un aproces (A)
un to ornamenta izklājums (B).

rioda bronzas rotas — lībiešiem raksturīgie zoomorfie un ķemmesveida piekariņi, latgaliskās rotas — pakavsakta ar skaldņotiem galiem un seššķautņu loku, kursiskā lentveida aproce un no stieplēm vītāis divkāršais kakla gredzens ar kāšu galu, un vīts kakla gredzens ar cilpu galiem, kā arī viena krustadata. Bija arī visām vietējām tautībām raksturīgās pakavsaktas ar zvērgalvu galiem un gredzeni ar paresnīnātu un tordētu priekšpusi, un spirālgredzeni. Tāpēc

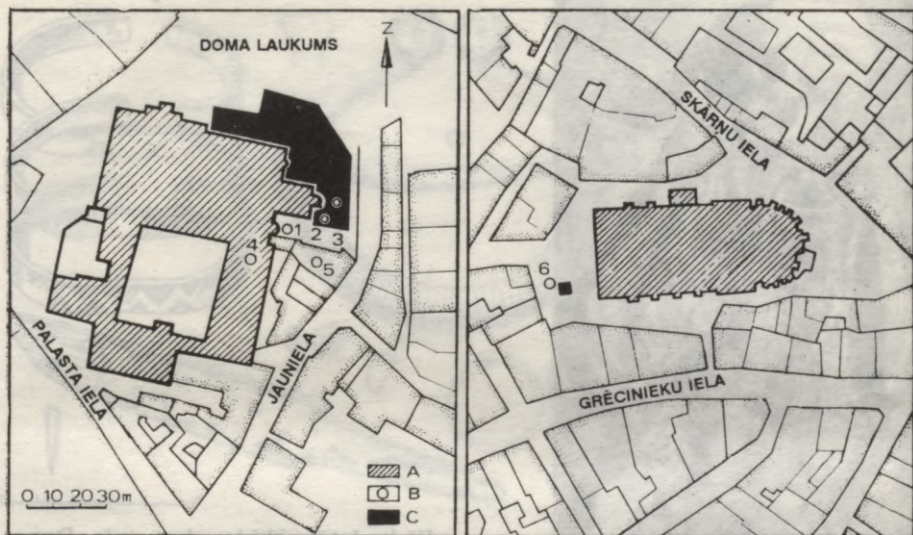
izrakumu vadītājai Melitai Vilsoni bija pamats atzīt, ka starp Rīgas pirmsvācu apmetnes iedzīvotājiem būs bijuši gan seno latviešu, gan arī libiešu tautību pārstāvji.

No 1969. līdz 1970. gadam izrakumi notika Jaunielas ēku pagrabos, kas situēti gar bijušā Doma klostera sienu, netālu no Doma baznīcas dienvidaustrumu stūra. IZRakumos atklājās viduslaiku kapsēta un atsevišķi senāki apbedījumi, kas varētu būt turpinājums tai apbedījumu vietai, no kuras nākušas 19. gs. beigās atrastās kursiskās rotas. Daži no apakšējiem, pamatzemē ieraktajiem kapiem attiecas uz 12. gs. beigām vai 13. gs. sākumu. Apbedījumos atrastas rotas, kas raksturīgas libiešiem, — zoomorvais un divi miniatūro cirvišu piekariņi, stikla krelles, divi dunči ar bronzas skārdi rotātām makstīm, vairākas pakavsaktas ar noplacinātiem un zvērgalvu galiem. Vienīgi pašā apakšējā apbedījumu kārtā atrada vienu kuršiem tipisko ornamentēto bronzas lentveida aproci.

Jau 1938. gada izrakumos Daugavmalā pie Grēcinieku ielas, kā arī 1969. gada pētījumos Latviešu strēlnieku laukumā ieguva atsevišķas 11.—12. gs. senlietas, kas ļāva domāt, ka arī Daugavas piekrastē plašākā rajonā pastāvējusi apdzīvotība pirms 13. gs. Šīs otrās pirmsvācu apmetnes raksturu, apdzīvotības intensitāti un robežas ļāva noteikt A. Caunes vadītie 1974.—1983. gada izrakumi Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, Peldu ielā un Daugavas ielā. Arī šajā Daugavas piekrastes ciemā tika atrasts liels skaits seno rotu — vairāki no bronzas stieplēm vītu kaklarotu fragmenti, dažādas pakavsaktas, kuršu bronzas lentveida aproces, daudz metāla un dzīvnieku zobu piekariņi u. c.

No beidzamo gadu pētījumiem jāmin 1986.—1988. gada izrakumi Doma laukumā, pie Doma baznīcas austrumu gala (A. Caunes un S. Tilko vadībā) — vieta, no kuras nāk jau minētie 19. gs. atklātie kursiskie atradumi. Tika atsegta viduslaiku kapsēta, kuras sākumi meklējami 12. gs. Tajā pētītais vēlāku pārrakumu netraucētais 12. gs. apbedītās sievietes kaps ar bagātām piedevām, kā arī daudzie savrupatradumi, kas nākuši no postītiem kapiem, devuši gan vairākas kursiskas, gan arī atsevišķas libiskas senlietas.

Jaunatklātais 12. gs. apbedījums pie Doma baznīcas ļāva izbeigt vairāk nekā 50 gadus ilgušo zinātnisko strīdu — kādai tautībai pie-

1957. gadā pie Pētera baznīcas un 1988.—1989. gadā pie Doma baznīcas veikto izrakumu plāns. A — baznīca; B — (1—6) — Kurzemei raksturīgo rotu atrodumi; C — izrakumu laukums.

derējuši mirušie, kam kapos līdzī dotas t. s. kursiskās rotas: vai tie ir kurši, vendi vai pārkuršotie Ziemeļkurzemes libieši?

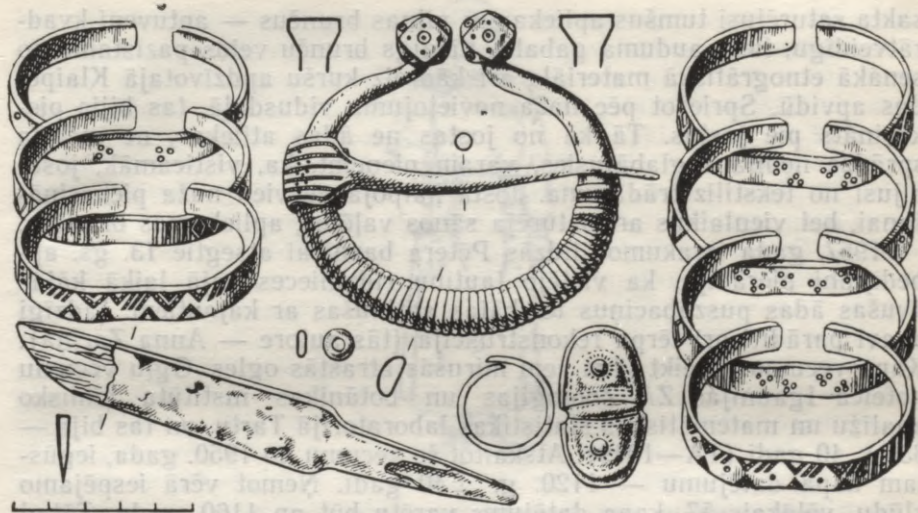
Nedaudz sīkāk pakavēsimies pie šī senākā kapa analīzes. Vispirms paskaidrosim, kāpēc tika izteikti atšķirīgi uzskati par Rīgas senāko apbedījumu etnisko piederību. Dot drošu atbildi uz šo jautājumu liedza tas, ka pie Doma baznīcas līdz pat 1987. g. nebija atrasts neviens nepostīts apbedījums ar kursiskajām rotām, kas liecinātu par apbedīšanas rītiem un veidu. Uz šo strīdīgo jautājumu pamatotu izskaidrojumu nedeļa arī 1957. gada Pētera baznīcas izrakumi, jo tajos iegūtās senlietas pēc analogijas ar līdzīgiem Dundagas Laukmuižas kapulauka atradumiem datēja pat ar 13.—14. gs. Tātad, ja Rīgas apbedījumus pēc atrastajām senlietām dateja ar 12.—13. gs.

Pārkuršotās libietes kaps pie Doma baznīcas.

miju vai pat ar 13.—14. gs., ar laiku, kad Rīgā jau pastāvēja kristīgā ticība, tad jāņem vērā, ka kristietība mirušo sadedzināšanu neatzina. Ja vēl 13. gadsimtā mirušos varēja apbedīt svētku tērpā ar rotām — pēc senajām tradīcijām —, tad mirušo sadedzināšana un ieroču līdzdošana kapā jau bija stingri aizliegta. No šāda viedokļa aplūkojot Rīgas atradumus, Kurzemei raksturīgās rotas Rīgā 13. gs. varēja nēsāt arī kurši.

1987. gadā Doma laukumā izrakumos atsegtais 57. kaps atradās vairāk nekā 4 m zem tagadējā Doma laukuma bruģa. Kapā tikusi apglabāta 45—50 gadus veca, nesadedzināta sieviete 50 cm dziļā, zemē ieraktā bedrē. Apbedījums orientēts ar galvu uz rietumiem. Mirusī apbedīta svētku tērpā ar bagātām kursiskām rotām — lielu bronzas pakavsaktu ar augstiem, četrstūrīgiem skaldņotiem galiem uz pleca, 7 bronzas lentveidīgām aprocēm uz abām rokām, vairog-

Kapā pie Doma baznīcas atrastās pārkuršotās libietes senlietas — bronzas aproces, gredzens, sakta, dzelzs nazis un stikla krelle.

gredzenu pirkstā un dzelzs nazi koka makstī pie jostas. Kapā bedres aizpildījumā bagātīgi bija atrodamas arī ogles un deguma paliekas. Visas šīs apbedīšanas paražas precīzi atbilst jau iepriekš minētajam kuronizēto libiešu apbedījumu veidam. Pamatojoties uz senlietu izvietojumu kapā pie skeleta, auduma paliekām pie bronzas rotām un analogijām ar citiem šā perioda Daugavas lejteces kapulauku apbedījumiem, arheoloģe Anna Zariņa devusi apbedītās sievietes tērpam vienu no iespējamajiem rekonstrukcijas variantiem.

Ap galvu sievietei varēja būt apņemts gaišs vilnas galvas auts, jo liecības par vainagu pie apbedījuma netika konstatētas. Mugurā bijis uzvilkt balts lina krekls ar garām piedurknēm, uz kurām izcēlās spoži dzeltenās bronzas lentveida aproces. Spriežot pēc lielās pakavsaktas novietojuma uz pleca, liekas, villaines nav bijis. Plecus apņemoša villaine būtu sasprausta uz krūtīm. Domājams, ka pakav-

sakta saturējusi tumšus apliekamos vilnas brunčus — aptuveni kvadrātveidīgu, lielu auduma gabalu. Līdzīgs brunču veids pazīstams no senākā etnogrāfiskā materiāla arī kādreiz kuršu apdzīvotajā Klaipēdas apvidū. Spriežot pēc naža novietojuma vidusdaļā, tas bijis piekarināts pie jostas. Tā kā no jostas ne ādas atliekas, ne metāla sprādze nebija saglabājusies, varam pieņemt, ka, visticamāk, josta bijusi no tekstilizstrādājuma. Josta kalpoja ne vien naža piekarināšanai, bet vienlaikus arī saturēja sānos vaļējos, apliekamos brunčus.

1957. gada izrakumos līdzās Pētera baznīcai atsegti 13. gs. apbedījumi pierādīja, ka vietējo tautību rīdzinieces šajā laikā kājās āvušas ādas puszābaciņus un kājas aptīnušas ar kājautiem. Līdzīgi apavi parādīti arī tēra rekonstrukcijā (tās autore — Anna Zariņa). Kapa vecumu noteikt ļāva zem mirušās atrastās ogles. Ogļu vecumu noteica Igaunijas ZA Zooloģijas un botānikas institūta ķīmisko analīžu un matemātiskās statistikas laboratorijā Tartu, un tas bija — 830 ± 40 gadi (TA—1949). Atskaitot šo vecumu no 1950. gada, iegūstam kapa datējumu — 1120. g. ± 40 gadi. Ņemot vērā iespējamo kļūdu, vēlākais 57. kapa datējums varētu būt ap 1160. gadu. Tātad iepriekšējos gados gan pie Doma, gan arī pie Pētera baznīcas atrastos 12. un 13. gs. kapus ar kapu piedevām — kursiskajām rotām — tagad droši varam uzskatīt par kuronizēto lībiešu apbedījumiem. 1986.—1988. gada pētījumos pie Doma baznīcas kā savrupatradumi tika atrasti arī vairāki piekariņi — 13. gs. monētas un dzīvnieku zobi, kā arī neliela bronzas bruņurupuča sakta ar deģenerējušos ornamentu. Šie atradumi pēc sava rakstura un datējuma atbilst 1969. g. izrakumos Jaunielas kapsētā iegūtajām Daugavas lejteces lībiskajām senlietām. Tas norāda, ka līdz Doma baznīcas uzcelšanai tās dienvidaustrumu pusē atradusies senākā rīdzinieku apbedījumu vieta — līdzenais kapulauks, kurā apglabāti iecelotāji no Ziemeļkurzemes — pārkuršotie lībieši, kā arī Daugavas lejteces lībieši. Taču salīdzinājumā ar kursiskajām senlietām kapulaukā atrasto lībisko rotu ir daudz mazāk. Apbedījumi, kas būtu raksturīgi pārējām tā laika Latvijas baltu tautībām — zemgaļiem, sēļiem, latgaļiem —, Rīgā pagaidām nav zināmi.

Kādu kopainu iedzīvotāju etniskajā sastāvā rāda senlietu atradumi pārējā vecpilsētas daļā — vietās, kur atradušies pirmie Rīgas

Kapā pie Doma baznīcas atsegtās apbedītās sievietes tērpa
rekonstrukcija (E. Krastenbergas zīm.).

ciemi? Bez jau minētajām, nedaudzajām agrāk atrastajām vietējiem iedzīvotājiem raksturīgajām senlietām beidzamajos divdesmit gados Rīgas izrakumos atrasts, neskaitot stikla krelles un dzintara izstrādājumus, vairāk nekā 150 rotu. To lielākā daļa nāk no Peldu un Ūdensvada un Daugavas ielas izrakumiem — vietas Daugavas krastā, kur atradies otrs vietējo iedzīvotāju ciems. Nedaudz par senākajiem un tipiskākajiem atradumiem. Vienu no lielākajām un daudzveidīgākajām rotaslietu grupām veido pakavsaktas. Tās pa daļai pieder vēlajam dzelzs laikmetam, bet lielākoties — 13.—14. gadsimtam. Vēlajā dzelzs laikmetā pakavsakta bija tipiska visu latviešu tautības iedzīvotāju rota, kuru nēsāja tiklab sievietes, kā vīriešu apģērba saspraušanai. No senlatviešiem šo rotu aizguva arī Daugavas lībieši, tāpēc par Rīgā atrasto šāda tipa saktu etnisko piederību nav iespējams spriest gluži droši. Ar zināmu varbūtību varētu tomēr norādīt, ka atsevišķas tautības bija iecienījušas savus īpašus pakavsaktu veidus ar atšķirīgiem galiem. Pakavsaktas ar pogu galiem tiek

uzskatītas par raksturīgu 12.—13. gs. zemgaļu rotu. Četras šādas pakavsaktas ar apaļu pogu galiem atrastas Peldu un Ūdensvada ielas stūrī. Pēc galu izveidojuma, ornamentējuma un izmēriem tās visas ir līdzīgas. Analogi šo saktu eksemplāri atrasti Tērvetes pilskalna 12.—13. gs. slāņos. Tipiska libiešu kultūras sastāvdaļa ir sakta ar magoņpogaļu galvām, lai gan tās reizēm sastopamas arī pārējā Latvijas teritorijā. Ar izteiktu galu veidojumu Rīgā atrasta tikai viena šāda sakta. Sai saktai loks ir gluds, šķērsgriezumā — segmentveidīgs. Ornamentēti tikai loku galos izveidotie pogaļu sāni ar iesistiem punktiem. Pārējām divām šā tipa Rīgas saktām jau ir daļēji deģenerējušies magoņpogaļu galu veidojumi. Tikai nelieli izcilniši uz galviņām ļauj tās pieskaitīt pie šā tipa.

Peldu un Ūdensvada ielas izrakumos iegūtajām četrām pakavsaktām ar t. s. vāļu galiem ir atšķirīgi loku veidojumi un rotājumi. Pirmajām divām loki šķērsgriezumā ir apaļi, galos paresnīnāti. Pārējām divām loku šķērsgriezums ir segmentveidīgs un ornaments no svitriņu un aplišu grupām klāj visu loku. Pakavsaktas ar vāļu galiem ir bieži sastopamas pie kuršiem, libiešiem un zemgaļiem, turpretim Austrumlatvijā tās ir mazāk iecienītas. Vairums Rīgas pakavsaktu ir ar zvērgalvu galiem vai to deģenerējušos formu, kad gali veidoti kā liliju zieds vai zivs aste. Šīs vēlās saktas ar t. s. zvērgalvu galiem bijušas pazīstamas visām vietējām un arī kaimiņos dzīvojošām tautībām. Pēc formas astoņas atrastās metāla aproces iedalāmas trīs grupās — lentveida (5), vītājās (2) un ar zvērgalvu galiem (1). Viskrāšņākā no tām ir lielā rotātā lentveida aproce. Tās platums ir 1,8 cm, loka ārpusi rotā ģeometrisks ornaments, kas aproci sadala vairākās joslās ar ļoti daudzveidīgiem ornamentāliem motīviem. Rotājumu joslas ir noslēgtas, patstāvīgas, abos galos simetriskas. No pārējām aprocēm saglabājušies tikai fragmenti, to platums ir apmēram viens centimetrs, rotājuma ornaments — vienkāršāks. Visām šīm aprocēm ir tieša līdzība ar Doma un Pētera baznīcas kuronizēto libiešu apbedījumu atradumiem. Šādas aproces ir vienas no nozīmīgākajām kuronizēto libiešu un kuršu rotaslietām. Pēc šo aproču izplatības arheologi droši spriež par abu šo etnisko grupu apdzīvoto apgabalu.

Dažas vītās aproces ir savītas no divām un trim bronzas stiep-

lēm. Rotām varētu būt slāviska izcelsme, taču jāatzīmē, ka 12. gs. šīs aprocas parādījušās arī Vidzemes lībiešu teritorijā un tikušas nēsātas pat vēl 13. un 14. gadsimtā.

Savukārt nelielais bronzas aprocas fragments ar zvērgalvu galu ir raksturīga latgaļu rota.

Visi atrastie kaklariņķu fragmenti pieder pie vītā kaklariņķu tipa. Šiem riņķiem ir cilpu gali. Tie savīti no divām vai trim stieplēm. Tikai dažiem fragmentiem saglabājušies gala veidojumi. Tie noslēdzas ar cilpu vai kāšu galiem. No stieplēm vīti kursiski kaklariņķi atrasti jau agrāk — Alberta laukumā un pie Pētera baznīcas.

Bez daudzajiem kauri gliemežvākiem izrakumos iegūts ap 50 dažādu piekariņu. Rīgas piekariņi darināti no metāla (bronzas, alvas), dzīvnieku zobiem, kauliem un dzintara. No plaša piekariņu klāsta, kas kopumā attiecināms uz periodu no 12. līdz 14. gs., minēsim tikai dažus senākos izstrādājumus. Tie ir divi bronzas balodiši, miniatūrs platsmens cirvītis, t. s. ķemmveida piekariņš, ažiurie krustiņi. Jāpieņem arī važiņu rotas fragments — tās vienā galā piekārts krustiņš un pusmēness atveidojums, t. s. lunula. Lunula veidota, kā parasti, pusmēness formā, ar smailiem galiem, bet papildu tai vidusdaļā ievietots aplis, kas it kā simbolizē sauli. Otrajā važiņas galā piestiprināts ažiurs miniatūrs zivs atveidojums, kas diemžēl saglabājies fragmentāri. Rīgas lunulai analoga rota atrasta 12.—13. gs. sākuma lībiešu kapulaukā Doles salas Raušos.

Vairumu no atrastajiem piekariņiem apskatāmajā laikposmā pazinušas visas 12.—13. gadsimta Latvijas etniskās grupas, tomēr apģērbu ar tiem biežāk rotājuši lībieši. Tā, piemēram, ķemmes veida piekariņi, lunulas un lāča zobi biežāk atrasti pie Daugavas lībiešiem. Piekariņi — bronzas balodiši arī bijuši plaši izplatīti lībiešu teritorijā, kaut arī atsevišķi eksemplāri atrasti kaimiņos.

Kauri gliemežvākus kā kaklarotu sastāvdaļu visbiežāk lietojuši latgaļi, lai gan nelielā skaitā tie atrasti arī citur Latvijā, tāpat arī visos pētītajos Daugavas lejteces lībiešu arheoloģiskajos pieminekļos.

No dzīvesvietās atrasto rotu etniskās piederības analīzes redzams, ka Rīgā dominē divu etnisko grupu rotas: tās ir kuršu vai pārkuršoto lībiešu un Daugavas lejteces lībiešu rotas. Jāteic tomēr, ka Rīgā visā tās arheoloģiskās pētniecības laikā, kaut arī ir atrasts

daudz libisko rotu, starp tām ir tikai viena libiešiem pati raksturīgākā rota — bruņurupučsakta. Šis 1987. gada Doma baznīcas izrakumos atsegtais atradums ir samērā vēls — tas datējams ar 13. gs., laiku, kad bruņurupučsaktas strauji izzūd. Arī citas libiskās senlietas nav senākas par 12. gadsimtu.

Daļa rotu, īpaši piekariņi, gan libiešiem, gan zemgaļiem ir bijušas līdzīgas. Taču par vienīgi zemgaļiem raksturīgām rotām būtu jāuzskata četras pakavsaktas ar apaļiem ornamentētiem pogu galiem no Peldu un Ūdensvada ielas izrakumiem un pāris rotu no Jaunielas kapulauka. Šo pakavsaktu datējums — 12.—13. gs. —, liekas, varētu norādīt, ka zemgaļi uz dzīvi Rīgā apmetušies samērā vēlu. Taču vidējā dzelzs laikmetā (7.—9. gs.) zemgaļi dzīvojuši tiešā Rīgas tuvumā. Par to liecina plašais Pļavniekkalna kapulauks Daugavas dienvidu krastā Rīgas pievārtē (bij. Katlakalna pagastā).

Kaut arī rakstītajos vēstures avotos latgaļi kā Rīgas iedzīvotāji netiek minēti, Rīgas arheoloģiskās pētniecības gaitā atsevišķas latgaļiem raksturīgas senlietas dažreiz ir atrastas (zvaniņu rota — pagājušā gadsimta savrupatradums, jau minētie vīto kaklariņķu fragmenti, aprobe ar zvērgalvu galiem, dažas pakavsaktas ar atroptiem galiem u. c.). Šie skaita ziņā nedaudzie atradumi neizslēdz varbūtību, ka starp sākotnējiem Rīgas iedzīvotājiem varēja būt arī atsevišķi latgaļu tautības pārstāvji. Var jau būt, ka šo senlietu nēsātāji ir 13. gs. dokumentos minētie Rīgas apkārtnes «sēļi», jo sēļu un latgaļu materiālajā kultūrā un nēsātajās rotās ir liela līdzība.

Starp līdz šim Rīgā atrastajām senlietām pagaidām nav nevienas, kas būtu raksturīga vendiem. Vai tiešām Rīgas kultūras slānis liecinās par šo hronikā nosaukto etnisko grupu neglabā? Varbūt tas izskaidrojams ar faktu, ko min hronists Indriķis, — ka vendi dzīvojuši Senajā kalnā? Ja Seno kalnu mēs meklējam 17. gs. noraktā Kubes kalna vietā, kas atradies Esplanādes laukuma tuvumā, tad līdz ar šā kalna norakšanu ir gājušas zudībā arī visas zemē glabātās liecības par vendu īslaicīgo dzīvi Rīgā.

Izvērtējot visas ziņas par pirmajiem ridziniekiem, varam secināt, ka Rīgas apkārtnē pārsvarā dzīvojuši Daugavas libieši, bet pašā Rīgas apmetnē lielu iedzīvotāju daļu veidojuši iecelotāji no Ziemeļkurzemes — sākumā vendi, vēlāk pārkuršotie libieši, kas runāja

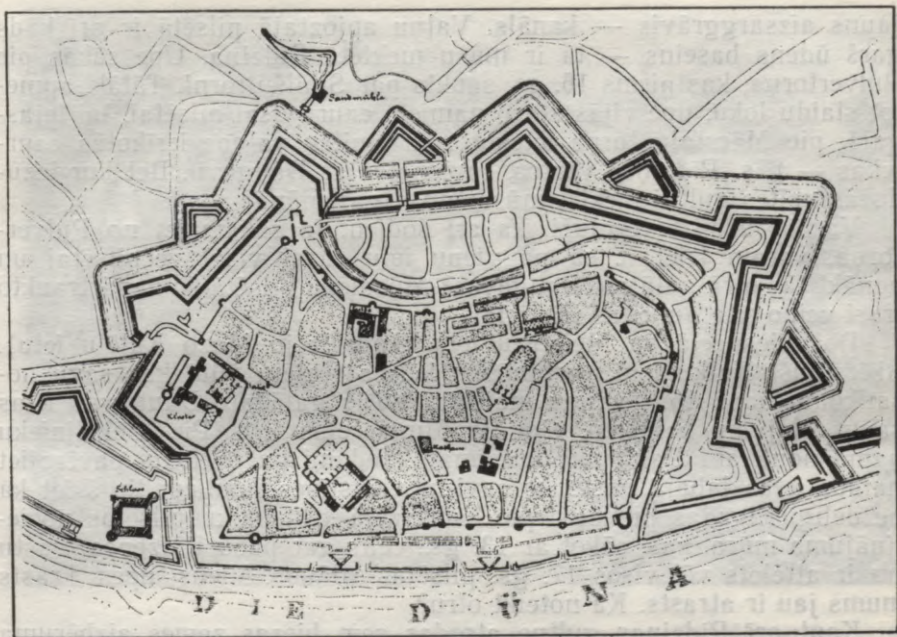
KUR TECĒJA RĪGAS UPE — RĪDZIŅA?

Ejot caur vecpilsētu, uz brīdi apstāsimies šaurajā, likumainajā Rīdzenes ielā. Viens tās gals atrodas pie Centrālā universālveikala, otrs atduras skvērā pie 13. janvāra ielas. Ar ko gan ir nozīmīga šī nelielā Vecrīgas ieliņa? Ne visi rīdzinieki zinās pasacīt, ka tieši te — zem Rīdzenes ielas — kādreiz tecējusi no zemes virsas un visiem pilsētas plāniem jau sen izzudusi Rīgas upe. Vairs tikai ielas nosaukums liecina par kādreizējo upīti, kas mūsu pilsētai devusi vārdu.

Pirmo reizi Rīgas upe, pareizāk — tās lejtece jeb t. s. Rīgas ezers (*lacus Riga*), minēta 1200. gadā Indriķa hronikā, aprakstot notikumu par libiešiem, kas bijuši spiesti ierādīt bīskapam Albertam vietu jaunās vācu apmetnes celtniecībai. Arī vēlākajos dokumentos vairākkārt sastopams upes nosaukums. Sākotnēji tas ir *Riga*, vēlāk reizēm leļsavācu izrunā rakstīts arī — *Righe, Ryge*. Dažkārt tam pievienots vārds «upe» vai «strauts» (latiņu val. — *flumena, rivulus*). Savādāk Rīgas upe dēvēta kādā ar 1299. gadu datētā dokumentā, kur tā nosaukta par nelielu Daugavas atteku.

Jau pēc pāris gadu simteņiem rakstos līdzās Rīgas nosaukumam upītei parādījies arī nosaukums latiņu un vācu valodā — *Rissing* un *Rüssing*. Nosaukums laikam cēlies no tautā lietotās latviešu valodā radītās Rīgas pamazināmās formas — Rīdziņas vai Rīdzenes. Mazpamazām vārdu «Rīga» nomaina vārds «Rīdziņa»; no dokumentiem upei vārds «Rīga» pilnīgi izzūd jau 15. gs. beigās. Par Rīdziņu, visbeidzot par Rīdziņas kanālu upītes paliekas vecpilsētā dēvēja līdz 19. gs. vidum — līdz tās pilnīgai izzušanai. Kaut arī pati upīte sen vairs dabā nepastāv, Rīdziņas vārds, pārvēršoties no īpašvārda sugasvārdā, saglabājies veco Rīgas iedzīvotāju valodā līdz pat mūsu dienām. Vārda nozīme pārveidojusies tāpēc, ka Rīdziņas gultnes paliekas vecpilsētā vairākus gadsimtus kalpoja par galveno notekūdeņu novadītāju. Tā iespaidā pamazām arī ielu notekas un notekūdeņu uztvērējakas ielu malās un pagalmos sāka dēvēt par «rīdziņām».

Visā Rīdziņas kādreizējā tecējumā virs aizbērtās upes gultnes pašreiz paceļas nami vai atrodas bruģētas ielas, tāpēc izsekot dabā un iezīmēt pilsētas plānā seno gultni nebūt nav viegli. Pētniekam

F. Murera 1650. gadā zīmētais Rīgas plāns.

mazāk grūtību radis upes gultnes precizējums tās lejtecē — tagadējās vecpilsētas teritorijā. Te to palīdzēs noteikt gan ielu tīkls, kas gadsimtu gaitā palicis nemainīgs, gan arī senākie pilsētas plāni ar vēl pilnīgi neaizbērtu upīti. Vairākas vietas Vecrīgā veiktie arheoloģiskie izrakumi ļauj precīzi noteikt pat upes lejteces kādreizējo platumu un dziļumu. Grūtāk ir atrast seno upes tecējumu ārpus vecpilsētas. Tāpēc vēsturnieku rakstos atradīsim atšķirīgus minējumus par to, kur tad īsti Rīgas upe ir tecējusi, kā arī par to, vai Rīga bijusi tikai kāda no Daugavas attekām vai arī patstāvīga upīte.

Senākajos pilsētas skatos, kas saglabājušies no 17. gs., Rīgas pilsēta redzama, jau zemes vaļņu ieskauda, visapkārt tai izrakts

jauns aizsarggrāvis — kanāls. Vaļņu apjoztajā pilsētā ir arī kāds garš ūdens baseins — tā ir mūsu meklētā Rīdziņa. Upe sākās pie Pulvertorņa, kas pirms 16. gs. saukts par Smilšu torni. Tālāk, apmetot slaidu loku, upe vijās starp namiem cauri visai pilsētai, lai lejasgalā, pie Mārstaļu torņa ietektot zem smilšu vaļņos ierīkotās caurtekas — t. s. Rīdziņas vārtos, savienotos ar Daugavu. Bet kur izzudušās upītes gultni meklēt mūsdienu Rīgas plānā?

Varbūt būsit ievērojuši, ka arī šodien, ja sākam iet no Pulvertorņa, varam iziet it kā pa vienu ielu cauri visai vecpilsētai un nonākt tās otrā galā pie Daugavas? Mūsdienu pilsētā šo nepārtraukto trasi veido cita aiz citas trīs ielas.

Dosimies ceļā pa Meistaru ielu (kādreizējo Mazo Kalēju ielu). Šķērsojuši Kaļķu ielu, turpināsim iet pa Kalēju ielu, kas savu nosaukumu kopš 16. gs. nav mainījusi. Tās galā aiz Daugavas ielas savu ceļojumu beidzam, ejot pa Minsterejas ielu. Pie Mākslinieku nama nonākam Daugavas krastmalā. Iedami pa šo loku, pavērojiet namus ielas labajā pusē. Ar saviem vienslīpes jumtiem tie šķiet kā bezdelīgu ligzdas pielīpuši pie kādreizējā viduslaiku pilsētas nocietinājuma mūra, kas, sākot ar 13. gs., celts gar pašu Rīdzenes krastu un ir attēlots vēl visos 17. gs. pilsētas plānos. Viens upes krasts mums jau ir atrasts. Kā noteikt otru?

Kaut arī Rīdziņas gultne atrodas zem biezas zemes aizbēruma kārtas, tomēr, vērīgāk ieskatoties Vecrīgas zemes reljefā un virs kādreizējās upes celto namu sienās, varēsīt saskatīt arī upes pretējo krastu. Apstāsimies, piemēram, Kalēju un Gleznotāju ielas stūrī. Lūk, aiz viena namu kvartāla redzama Kalēju ielai paralēlā Riharda Vāgnera iela. Zemes virsma Kalēju un Riharda Vāgnera ielā ir aptuveni vienādā līmenī, bet kvartāla vidū ielas bruģis iegrimst gandrīz par vienu metru. Līdzīgu ainu, varbūt ne tik izteiktu, varam vērot arī citās šķērsielās starp Kalēju un Riharda Vāgnera ielu. Tātad Riharda Vāgnera, tālāk Vaļņu un pēc tam 13. janvāra iela dabā izēzīmē Rīdziņas pretējo krastu.

Starp Kalēju un Vaļņu ielu esošā šaurā Rīdzenes iela atrodas virs aizbērtās upes gultnes vietā izveidotā šaurā novadkanāla, kas pastāvējis līdz pat 19. gadsimtam. Šķērsām pāri visai aizbērtajai Rīgas upei savulaik tika uzcelta Krievu Drāmas teātra ēka, Centra-

Aizbērtās Rīgas upes atrakšana izrakumos Daugavas un Ministerejas ielas stūrī. Fonā — Jura patversmes ēka, kas 18. gs. celta virs Rīdziņas gultnes.

lais universālveikals, lejtecē Daugavas ielā — kādreizējā Jura patversme, kuras fasādi rotā skulptūra — bruņinieks, kas ar šķēpu rokā cīnās pret pūķi. Mākslinieku nams atrodas virs bijušās Rīdziņas ietekas Daugavā. Būvējot ēkas aizbērtās upes gultnes vietā, celtniekiem grūtības vienmēr sagādājusi drošu pamatu izveidošana. Ne velti daudziem namiem, kas atrodas virs senās upes, sienās parādās plaisas, reizēm atsevišķi nami it kā lūst vidū pušu. Tas rodas tāpēc, ka viena ēkas daļa atrodas uz bijušās upes krasta, bet otra — virs aizbērtās dziļās upes gultnes un katra šī pamatu daļa zem ēku sienu svara ir sēdusies atšķirīgi.

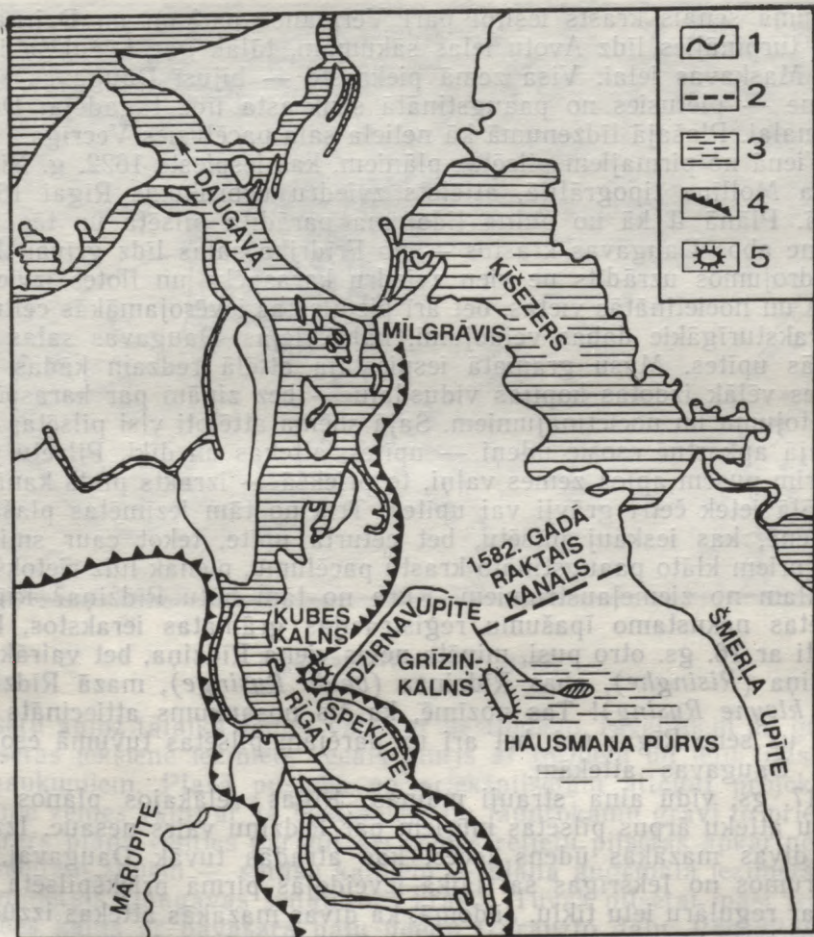
Tomēr visas šīs dabā vērojamās parādības mums sniedz tikai aptuvenas ziņas par kādreizējās Rīdziņas gultnes lielumu. Precīzi

izzudušās upes platumu un dziļumu varēja noteikt tikai arheoloģiskajos izrakumos.

Arheologi Vecrīgā Rīdziņas krastus un gultni atrakuši astoņās dažādās vietās. Norokot biezo grunti aizbērumu slāni, mūsu acīm atsedzās pirms daudziem gadsimtiem būvētas krastmalas. Izrakumos atklājās, ka upe visā vecpilsētas garumā bijusi apmēram 30—50 m plata. Līdzšīņējie priekšstati, ka t. s. Rīgas ezers atradies tikai gar 13. janvāra ielu, liekas, nebūs pareizi. Vienādi plata un kuģojama upīte bijusi vismaz līdz pat tagadējai Zirgu ielai. Par to liecina arī Rīgas upes gultnē atrastie seno kuģu vraki. Arī ieteka Daugavā pirmsākumos bijusi apmēram 30—40 m plata. Vēlākos plānos zīmētais sašaurinājums radies 16. gs. beigās — 17. gs. līdz ar zemes vaļņu izbūvi ap pilsētu.

Gadsimtu gaitā upes gultne pakāpeniski sašaurinājusies: rīdizniekiem, izrādās, piemītusi nelāga paraža — gan ziemu, gan vasaru dažādus atkritumus, būvgružus un pat kūsmeslus izbērt Rīdziņā. Nav līdzējuši ne rātes izdotie atkārtotie aizliegumi, ne arī vairākkārtējā gultnes tīrīšana. Sevišķi straujš upes izžušanas process bija 17. gs., kad Rīdziņa kļuva par stāvoša ūdens baseinu, ko no augštecetes norobežoja jaunuzbūvētie zemes vaļņi. Visātrāk gultne tika aizbērtā posmā starp Pulvertorni un Audēju ielu, lēnāk lejas galā — pie tag. 13. janvāra ielas, jo šeit bija laivu piestātne un pilsētas ziemas osta. 1860. gada beigās, nojaucot pilsētas vaļņus, likvidēja pēdējās Rīdziņas paliekas. Zem Meistaru, Kalēju un Minsterejas ielas izbūvēja jaunu apakšzemes kanālu. To savienoja ar vecās gultnes paliekām, stāvošos ūdeņus novadot Daugavā.

Atraduši Rīdziņas tecējuma vietu Vecrīgā, atgriezīsimies pie Pulvertorņa, lai turpinātu upes gultnes meklējumus tās augštecē. Vispirms papētīsim tuvāko Rīgas apkārtni, kur upīte kādreiz tecējusi. Daugavas sengultnes labais, smilšainais krasts, kas paceļas 3—6 m virs vecupēm izvagotās piekrastes zemiens, iet pa Duntē ielu gar Sarkandaugavas atteku, tālāk gar Krišjāņa Valdemāra ielu līdz Esplanādes laukumam. Tā dienvidgalā kādreiz bijušas augstākās kāpas Rīgas apkaimē — t. s. Kubes kalni. Uz dienvidiem Kubes kalnu nogāze stiepusies apmēram līdz tagadējam Bastejkalnam, ko 19. gs. beigās mākslīgi uzbēra bijušā Smilšu bastiona vietā. No Esplanādes

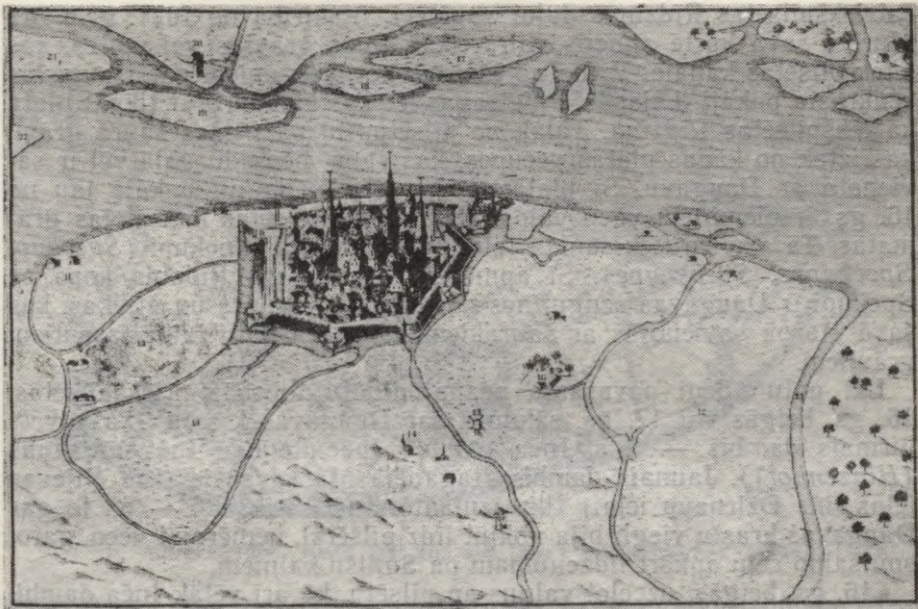
Daugavas lejteces apkārtnē ar kādreizējo Dzirnavupīti un rakto kanālu.
 1 — upīte; 2 — raktais kanāls; 3 — purvs; 4 — Daugavas senkrasts;
 5 — kalni.

laukuma senais krasts ieslīpi pāri Vērmanes parkam un Dzirnavu ielai turpinājies līdz Avotu ielas sākumam, tālāk gar Lāčplēša ielu līdz Maskavas ielai. Visa zemā piekraste — bijusi Daugavas sengultne — pletusies no paaugstinātā senkrasta līdz tagadējai Daugavmalai. Plašajā līdzenumā kā neliela sala pacēlusies Vecrīga.

Vienā no pirmajiem pilsētas plāniem, kas iespiests 1622. g. Nikoļausa Mollīna tipogrāfijā, attēlots zviedru uzbrukums Rīgai 1621. gadā. Plānā it kā no putna lidojuma parādīta pilsēta un tās apkārtnē abos Daugavas krastos — no Frīdriha salas līdz grīvai. Paskaidrojumos uzrādīts ne vien zviedru karaspēka un flotes izvietojums un nocietinātās vietas, bet arī piepilsētas ievērojamākās celtnes un raksturīgākie dabas veidojumi, kalni, lejas, Daugavas salas un mazās upītes. Mūsu grāmatā iespiestajā attēlā redzam kādas šīs kartes vēlāk izdotās kopijas vidusdaļu — bez ziņām par karaspēka izvietojumu un nocietinājumiem. Šajā shēmā attēloti visi pilsētas tuvākajā apkārtņē esošie ūdeņi — upītes, attekas un diķi. Pilsētu jau no trim pusēm apjož zemes vaļņi, to priekšā — izrakts plats kanāls. Kanālā ietek četri grāvji vai upītes. Trīs no tām iezīmētas plašajā zemienē, kas ieskauj pilsētu, bet ceturtnā upīte, tekot caur smilšu pauguriem klāto paaugstināto krastu pacēlumu, pienāk līdz cietokšņa kanālam no ziemeļaustrumiem. Kura no tām būtu Rīdziņa? Rīgas pilsētas nekustamo īpašumu reģistrācijas grāmatas ierakstos, kas datēti ar 16. gs. otro pusi, minēta nevis viena Rīdziņa, bet vairākas: Rīdziņa (*Risinghe*), abas Rīdziņas (*beide Rysinge*), mazā Rīdziņa (*De kleyne Rysing*)! Tas nozīmē, ka šis nosaukums attiecināts ne tikai uz seno Rīgas upi, bet arī uz pārējām pilsētas tuvumā esošajām Daugavas attekām.

17. gs. vidū aina strauji mainās. Rīgas vēlākajos plānos nevienu atteku ārpus pilsētas mūriem par Rīdziņu vairs nesauc. Izzūd arī divas mazākās ūdens teces, kas atradās tuvāk Daugavai, jo austrumos no Iekšrīgas šai laikā izveidojās pirmā priekšpilsēta — jau ar regulāru ielu tiklu. Jādomā, ka divas mazākās attekas izzuda, pakāpeniski tās aizberot.

Samērā precīzi Rīgu un tās apkārtni 17. gs. vidū attēlo pilsētas inženiera Franciska Murera izstrādātais un 1650. gada 14. augustā rātei iesniegtais priekšpilsētu nocietinājumu plāns. Tajā redzams, ka

Rīgas apkārtnē 1621. gadā.

pilsētu apjož tālaika zemes vaļņi ar bastioniem, ravelīniem un grāvi, Pilsētas iekšienē iezīmēts vecais mūris ar torņiem un ielu tīkls bez nosaukumiem. Plašā puslokā ap priekšpilsētām attēloti projektētie jaunie zemes vaļņi ar 14 bastioniem un jaunrokamu grāvi to priekšā. Murers plānā centies parādīt arī zemes reljefu pilsētas apkārtnē. Ar nosacītām zīmēm — smilšu kalniem — plāna augšmalā iezīmēts jau pieminētais Daugavas sengultnes krasts. Tuvāk pilsētai īpaši izcelts Kubes kalns ar pavasara palu ūdeņu izgrauzto daļu. Parādītas arī visas tālaika lielākās un mazākās upes, grāvji un Daugavas attekas. Cauri visai zemes vaļņu aizsargātajai iekšpilsētai aizvijas plata Rīdziņas gultne. Mēģināsim pilsētas apkārtnes upju tīklā sameklēt

šai iekšpilsētas Rīdziņas daļai augšteci. Atšķirībā no 1621. g. plāna Murers savā kartē zīmējis vairs tikai divus grāvjus vai upites, kas ietek pilsētas kanālā. Viena no tām tek no austrumiem gar Daugavas senkrasta pakāji. Lejasdaļā pie savas ietekas kanālā tā ir tikpat plata kā iekšpilsētas Rīdziņa. Tālāk no pilsētas tā pārvēršas šaurā grāvī, kas iztek no kādas platas vecupes, kas savā dienvidu galā vēl ir savienota ar Daugavu. Šī platā vecupe Smilšu kalnu pakājē jau no 16. gs. ir pieminēta vācu valodā rakstītajās pilsētas kancelejas grāmatās. Tā aizvien tiek saukta latviešu valodā par Speķupi (*Speckup*, *Speckuppe*, *Speckhupe*). Šī apmēram 3 km garā Rīdziņa kopā ar Speķupi ir Daugavas sengultnes paliekas — vecupes un atekas, kas savā starpā savienojās ar šaurākiem pavasara palu laikā izrautiem grāvjiem.

Lai palu ūdeņi pavasaros neapplūdinātu topošās priekšpilsētas, 16. gs. beigās vai 17. gs. sākumā gar Daugavas krastu tika būvēts pirmais dambis — t. s. Inča dambis (pēc netālās Inča muižiņas (*Hinzenhof*)). Jaunais dambis (tagadējā Maskavas iela no Kijevas ielas līdz Dzirnnavu ielai) tika izmantots arī satiksmei — pa to gar Daugavas krastu viegli bija nokļūt līdz pilsētai, nemērojot veco, garo, smilšaino ceļu apkārt līdzenumam pa Smilšu kalniem.

16. gs. beigās, uzcelot vaļņus ap pilsētu, kā arī vēlāk Inča dambi, tika sagrauta vecā ūdens sistēma. Speķupē pirms tam pavasara palu laikā no Daugavas ieplūda daudz ūdens, kas pakāpeniski noplūda pa Rīdziņu, atsvaidzinot tās ūdeni un neļaujot tai aizsērēt. Pēc Inča dambja uzcelšanas Speķupe pārvērtās par stāvoša ūdens diķi un strauji sāka aizaugt. Daļa no šīs vecupes paliekām (pārējās bija jau aizbērtas) vēl ir iezīmēta 19. gs. sākuma Rīgas plānos. 1897. gadā kāds vecs rīdzinieks avīzē «*Rigaer Tageblatt*» aprakstījis Speķupi, kādu viņš to atcerējies no savas jaunības. Speķupe tai laikā bijusi gari izstiepts diķis ar vītoliem apaugušiem krastiem. Vasarā diķi braukuši ar laivām un zvejojuši zivis, ziemā bērni pa to skrējuši ar slidām.

No 1867. līdz 1873. gadam Speķupes paliekas pilnīgi aizbēra, tās vietā ierīkojot segtu koka kanālu.

Pēc vēlākajiem pilsētas plāniem mēģināsim izsekot šīs Rīdziņas un tālāk — Speķupes tecējumam mūsdienu pilsētas ielu tīklā. Pie

F. Murera 1650. gadā izstrādātais Rīgas nocietinājuma plāns.

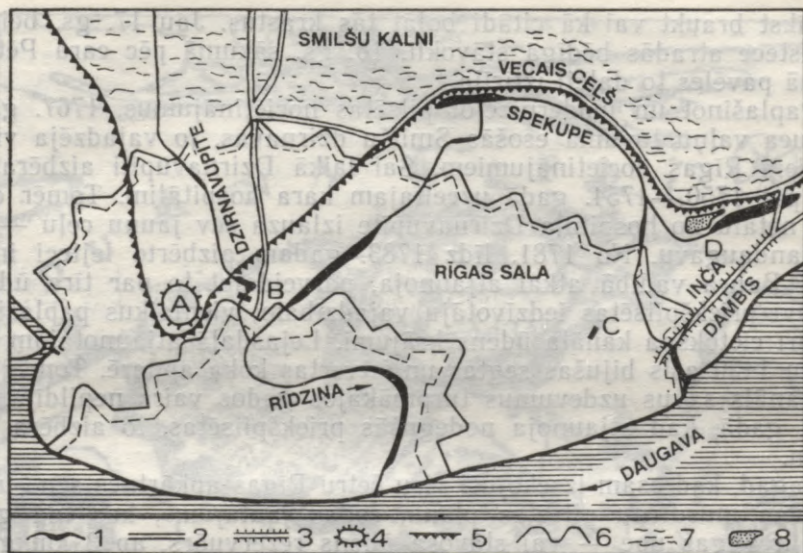
Pulvertorņa Rīdžiņa strauji pagriezusies uz dienvidaustrumiem. Apmēram pie universitātes ēkas tā šķērsojusi Raiņa bulvāri, tad Vērmānes dārzu Ernesta Birznieka-Upīša ielas virzienā. Speķupes paplašinājuma daļa sākusies pie Visvalža ielas un tālāk gar Lāčplēša ielu turpinājusies līdz Maskavas ielai. Leļpus tās senatnē Speķupe savienojusies ar Daugavu.

Ceturtnā upe, kā rāda 1621. un 1650. gada plāni, ietecējusi pilsētas kanālā pretī Smilšu bastionam (senākajam Smilšu tornim). 17. gs. plānos tā tiek dēvēta par Dzirnāvupīti vai Smilšu dzirnavu grāvi (*Mühlen Wasser, der Wasserweg zur Mühle, Aqueductus Molaris, Sand Mühlen Graben*). Šajos plānos upīte ietek diķī pie pilsētas dzirnavām, iepretī tagadējam Bastejkalnam. Vai nu pēc tuvumā esošajiem Smilšu kalniem, vai pēc netālā Smilšu bastiona tās saukta par Smilšu dzirnavām (*Molendinum Arene, Sandmole*). Johans Kristofs Broce, pēc viņa arī vairums citu Rīgas vēsturnieku uzskata, ka Dzirnāvupīte ir mākslīgi rakts kanāls. Jau 1560. gadā pēdējais

Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers bija izdevis Rīgai privilēģiju ar atļauju rakt jaunu kanālu, lai apgādātu pilsētu ar svaigu ūdeni. 1582. gada 25. novembrī Rīga saņēma līdzīgu atļauju arī no Polijas karaļa Stefana Batorija. Latīniski sarakstītais karaļa apstiprinātais dokuments skan šādi: «*Partem aliquam fluvii Jōgel Rex ciuitati concedid tam ad molendina intra et extra urbem extruenda, quam ad alios vsus publicos.*» (Ķēniņš piešķir pilsētai daļu no Juglas upes dzirnavu būvei pilsētā un ārpus tās, kā arī citādi sabiedriskai izmantošanai.)

Jaunais kanāls ūdeņus ņēma no Šmerļa upītes, bet tās krājumi bija par maziem, tādēļ upīti vēlāk, izrokot otru kanālu, savienoja ar Ulbrokas ezeru, respektīvi, Mazo Juglu. Starp citu, kanāla atliekas augštecē vēl nesenā pagātnē bija ļabi saskatāmas dabā. Skolotājs un novadpētnieks Zelmārs Laucmanis kanāla augšgalu mūsu gadsimta 30. gadu sākumā apraksta šādi: «Maz intereses saista miegains grāvis, kas tek gar šosejas (tag. Brīvības ielas — *Aut.*) austrumu pusi. Tas ir bēdīga atlieka no 1582. gadā raktā Smilšu dzirnavu grāvja, kam galvenais uzdevums bijis piegādāt smirdošam Rīgas cietokšņa grāvim tīrāku ūdeni, netīro aiznesot Daugavā... Tepat tuvu Šmerlim pie Krustbaznīcas kapiem redzams šī Smilšu grāvja sākums un uzstādinājuma dambja paliekas, kas gājis šķēršām pāri platajai Šmerļupītes ielejai. Sis sprosts Šmerļupes ūdeņus spieda plūst pa rakto grāvi uz Iekšrīgas cietokšņa kanālu.»

Grūtāk Smilšu dzirnavu grāvja tecējumu ir atrast tā lejtecē. Inženieris hidrologs R. Knaps 1958. gadā, rakstīdams par Rīgas upītes vārda izcelsmi, Dzirnavupītes tecējumu uzrādījis mūsdienu pilsētas plānā. Dzirnavupīti ar Šmerļupīti varētu būt savienojis kāds no sīkajiem vēl nesenā pagātnē neaizbērtajiem grāvjiem Bērzaunes, Ūnijas un Ierīķu ielas apvidū. Tālāk šis grāvis šķērsojis Brīvības ielu un līdzās Klijānu ielai gājis uz ziemeļiem līdz Miera ielas galam, kur strauji pagriezies uz dienvidiem. Miera ielā pie dzelzceļa pāri upītei, domājams, vedis ceļš: te bijis brasls. Par to liecina tagadējais Brasas stacijas nosaukums, senāk — Braslas kapu nosaukums. Upīte tālāk plūdis gar tagadējo Upes ielu (te tās gultne dabā vēl pirms dažiem gadu desmitiem bija ļabi saskatāma), gar Krišjāņa Valdemāra ielu līdz Ģertrūdes ielai. Posmā starp Ģertrūdes un Dzir-

F. Murera 1650. gadā zīmētā plāna shēma. A — Kubes kalns; B — Smilšu dzirnavas; C — Jēzus baznīca; D — Inča dambis. 1 — ūdeņi; 2 — ceļi; 3 — dambis; 4 — kalni; 5 — Daugavas senkrasts; 6 — projektētie nocietinājumi; 7 — Smilšu kalni; 8 — muiža.

navu ielu tā novirzījusies uz Veidenbauma ielu, kur sākās dzirnavu dīķis, kas stiepās pāri Esplanādes laukumam gar kādreizējā Kubes kalna dienvidpusi līdz pat Smilšu dzirnavām.

Tagadējā pilsētas kanālā (iepretim Bastejkalna gulbju mājiņai) varam redzēt lielu mūrētu izteku, kas noslēgta ar dzelzs režģi. Tā ir pilsētas kanalizācijas sānu noteka, kas stipru lietusgāžu laikā at-slogo kanalizācijas tīklu. Šī izteka, liekas, iezīmē kādreizējās Dzirnavupītes ietekas vietu pilsētas kanālā.

Dzirnavupītes šauro un seklo 7 km garo ūdensceļu bija grūti uz-turēt kārtībā. Nelīdzēja pilsētas rātes rīkojumi, ka pāri šai upītei

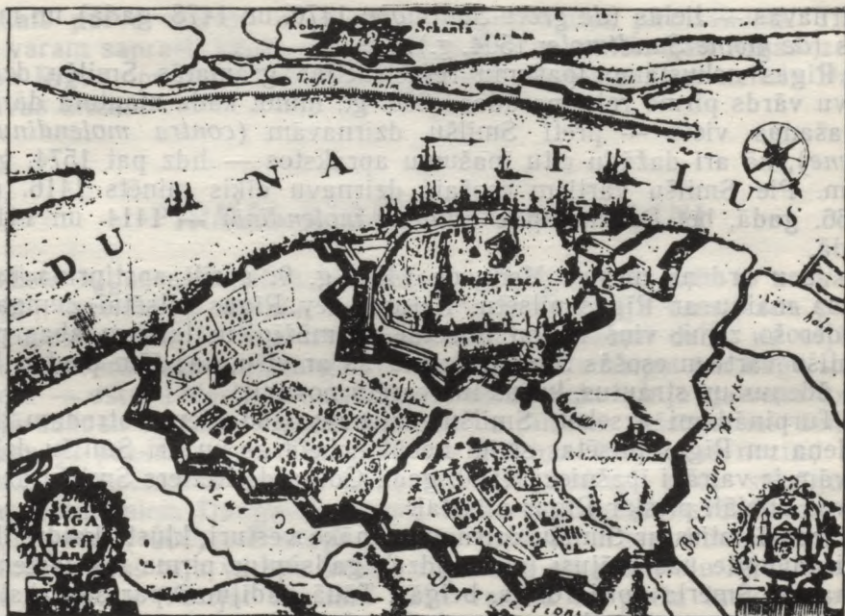
nedrīkst braukt vai kā citādi bojāt tās krastus. Jau 17. gs. beigās ūdenstece atradās bēdīgā stāvoklī. 18. gs. sākumā pēc cara Pētera Pirmā pavēles to daļēji iztirija.

Paplašinot un modernizējot pilsētas nocietinājumus, 1767. gadā nojauca vaļņu tuvumā esošās Smilšu dzirnavas, jo vajadzēja vietu jauniem Rīgas nocietinājumiem. Šai laikā Dzirnāvupīti aizbēra — līdz pat 1750.—1754. gadā uzceltajam kara hospitālim. Tomēr drīz vien netālu no hospitāļa Dzirnāvupīte izlauza sev jaunu ceļu — uz Sarkandaugavu. No 1781. līdz 1783. gadam aizbērtu lejteci inženiera Baura vadībā atkaunoja, pārveidojot to par tīra ūdens krātuvi priekšpilsētas iedzīvotāju vajadzībām; vienlaikus paplašinājās arī cietokšņa kanāla ūdens krājumi. Lejasdaļā atjaunotajam kanālam 1420 asis bijušas segtas un ietvertas koka apdarē. Tomēr arī šis kanāls savus uzdevumus turpmākajos gados vairs nepildīja, un 1813. gadā, kad atjaunoja nodegušās priekšpilsētas, to aizbēra pavisam.

Tagad, kad esam izsekojuši visu četru Rīgas apkārtnes seno upju gultnēm mūsdienu pilsētas plānā, rodas jautājums, kas tad galu galā ir Rīgas upe — vai stāvoša ūdens rezervuārs, ap 3 km garā Daugavas vecupe, kas vēlāk tiek saukta par Speķupi? Vai varbūt tomēr tekošs ūdens — strautiņš, kas 16. gs. iegūst Dzirnāvupītes vārdu? Strīds šajā jautājumā vēsturnieku vidū nerimstas jau vairāk nekā simt gadu.

Par to, ka gar Rīgas mūriem tekošās Rīdziņas tiešs turpinājums ir Speķupe, šaubu nevienam nav. Bet varbūt tomēr Dzirnāvupīte nav mākslīgi rakts kanāls? Tās lejtece taču varētu būt dabisks strautiņš, kurš savus ūdeņus savācis no nelielā baseina aiz Smilšu kalniem, un tās augšgals tikai 16. gs. beigās, lai palielinātu upītes noteci, ar raktu grāvi savienots ar Šmerļupīti. Savukārt Šmerļupītei vēlāk ar līdzīgu mākslīgu kanālu pievadīti Mazās Juglas ūdeņi. Uz tādām domām vedina par 16. gs. senāki ieraksti Rīgas pilsētas kancelejas grāmatās un citos dokumentos, kur minētas gan Smilšu dzirnavas, gan arī Dzirnāvupīte.

Pirmo reizi ziņas par Smilšu dzirnavām sniegtas jau 14. gadsimtā. Pēc Rīgas pilsētas un Vācu ordeņa cīņām 1330. gadā pilsētnieki ir spiesti kapitulēt un piešķirt ordenim dažādas priekšrocības.

Rīgas panorāma 17. gs. beigās. Priekšplānā Speķupe un Dzirnāvupīte.

Padošanās dokumentā 1330. g. 30. martā, starp citu, ir teikts: «Rīgas rāte apliecina izbeigto strīdu ar Vācu ordeni un apsola nopostītās konventa ēkas vietā ierādīt ordenim zemes gabalu pie Sv. Gara torņa un Jēkaba vārtiem jaunas pils celšanai. . . tālāk dod ordenim tiesības upīti, kas griež dzirnavas, pie hospitāļa ar visām pietekām aizdambēt un celt dzirnavas pēc mestra ieskatiem.» Pieminētais īpašums, domājams, ir piederējis pilsētai, bet nav isti droši zināms, vai pie upītes šai laikā jau atradušās dzirnavas. Iespējams, ka kādas mazākas dzirnavas privilēģijas rakstīšanas laikā uz upītes jau ir bijušas un ordenis vēlāk uzcēlis lielākas dzirnavas. Sādu pieņemumu it kā netieši apstiprina tas, ka 15. gs. dokumentos minētas divas Smilšu

dzirnavas — lielās (*de grote Santmole*; 1470. un 1478. gadā) un mazās (*de kleine Sandtmole*; 1504. g.).

Rīgas nekustamo īpašumu reģistrācijas grāmatās Smilšu dzirnavu vārds pirmo reizi parādās 1386. g., minot kāda mantota dārza atrašanās vietu — pretī Smilšu dzirnavām (*contra molendinum arene*), kā arī dažādu citu īpašumu aprakstos — līdz pat 1574. gadam. Pie Smilšu vārtiem esošais dzirnavu diķis minēts 1416. un 1566. gadā, bet Dzirnavupīte (*fluvius molendini*) — 1414. un 1416. gadā.

Vācu ordeņa mestrs Mengede 1454. g. 9. aprīlī apstiprina īpašuma maiņu ar Rīgas pilsētu. Paturot sev Rīgas pilsētai Zemgalē piederošo zemi, viņš nodod pilsētai uz mūžīgiem laikiem abas pie Smilšu vārtiem esošās Smilšu dzirnavas ar visu, kas tām pieder, kā arī ūdeņus un strautus, kurus tur varētu novadīt.

Turpinādami izsekot Smilšu dzirnavu likteņiem, atrodam, ka ordeņa un Rīgas pilsētas strīdi nebūt nebeidzas un arī Smilšu dzirnavām ir vairāki īpašnieki. 1560. gadā Gothards Ketlers Smilšu dzirnavas oficiāli piešķir Rīgas pilsētai.

Iepazīstoties ar Smilšu dzirnavu senāko vēsturi, kļūst skaidrs, ka Dzirnavupīte pastāvējusi jau daudzus gadsimtus pirms tās savienošanas ar Šmerļa upīti 16. gs. beigās. Tādā gadījumā par senrakstos minēto Rīgas ezeru būtu jāuzskata plata Daugavas vecupe, kas, slaidā lokā aptekot pussalu, uz kuras veidojās Rīgas pilsēta, ieplūda Daugavā. Nedaudz augšpus pilsētas šajā Rīgas ezerā vai, pareizāk, vecupē ietecēja nelielā Rīgas upīte, kuru vēlāk pēc dzirnavu uzcelšanas pārdēvēja par Dzirnavupīti. Šīs upītes garums varēja būt apmēram 7 km, tā, iespējams, sākās Husmaņa purvā (vēlāk saukts arī par Hausmaņa purvu), kas atradies Purvciema dzīvojamā masīva vietā. Par Rīgas upītes sākumu Hausmaņa purvā aiz Grīziņkalna (tag. 1905. gada parka) liecina arī kāds no 17. gs. Rīgas apkārtnes plāniem.

1696. gadā pilsētas mērnieks E. Tolks bija izstrādājis Hausmaņa purva tuvumā esošo gruntsgabalu plānu. Tajā parādīta purva teritorija, ceļš uz purvu, toreizējais t. s. Reimera krogs, Hausmaņa un Obsena muižiņas. Mūs var interesēt plānā attēlotais t. s. Getenbeka diķis, no kura iztek Smilšu dzirnavu grāvis. Varbūt šis diķis — ag-

rākais purva ezeriņš — ir senās Rīgas upītes pirmsākums. Tikai tā varam saprast, kāpēc senajos dokumentos minēts gan Rīgas ezers, gan Rīgas upe vai strauts un Rīgas upe dēvēta arī par nelielu Daugavas atteku.

PIRMĀS RĪGAS OSTAS LIKTEŅI

Nelielā Rīgas upīte pirms ietecēšanas Daugavā, kā mēs to noskaidrojām iepriekšējā nodaļā, nepilnu kilometru tecēja caur kādu platu vecupes atteku. Te bija izveidojies ērts, pietiekami dziļš, no vējiem un pavasara paliem aizsargāts līcis, kas varēja kalpot par kuģu stāvvietu — ostu. Izdevīgajai dabiskajai ostai, liekas, bija galvenā loma tajā dažādo apstākļu virknē, kas noteica pilsētas rašanos tieši šeit — lēzenajā pussalā starp Daugavu un Rīdziņu. Par ostas nozīmi pilsētas pirmsākumos zīmīgi teicis hronists Indriķis savā stāstījumā par notikumiem Daugavas lejtecē bīskapa Alberta iesvētišanas trešajā gadā (1201): «Bīskaps Alberts kopā ar krusta karotājiem, cik daudzus viņš bija varējis dabūt, atgriezies atpakaļ lībju zemē, atstājot ķīlniekus Vācijā. Un tanī pašā vasarā uz plaša lauka, kuram blakus varējusi būt kuģu osta, tikusi celta pilsēta Rīga.»

Arheologiem tagad zināms, ka nocietinātajai vācu tirgotāju un krustnešu apmetnei vieta tikusi izvēlēta Rīgas upes krastā līdzās vietējo iedzīvotāju ciemiem. Pirmās Rīgas bīskapa un Zobenbrāļu ordeņa pils celtas tieši pie šīs dabiskās ostas — Rīgas upes lejteces paplašinājuma.

Jau 13. gadsimtā, parādoties lielākiem jūras kuģiem, senā osta pamazām sāka zaudēt savu sākotnējo nozīmi. Jaunie jūras kuģi, nespējami iebraukt Rīgas upes grīvā, aizvien biežāk bija spiesti izmest enkuru Daugavā. Tādējādi pilsētas galvenā osta, kā to Rīgas rāte jau bija paredzējusi kādā ar 1272. gadu datētā dokumentā, pamazām pārvietojās uz Daugavu. Taču Rīdziņas grīva pilsētas turpmākajā saimnieciskajā dzīvē vēl ilgi saglabāja zināmu nozīmi kā Daugavas laivu piestātne.

Mēģināsim tagad izsekot — pēc rakstītajām vēstures liecībām —

pirmās Rīgas ostas raibajam likteņstāstam. Par ostas pastāvēšanas sākumposmu līdz 14. gs. šīs liecības ir ļoti skopas. To skaits un nozīme palielinājās tikai ar katru nākošo gadsimtu.

Pirmās netiešās ziņas par iespējamiem plašākiem ostas izbūves darbiem ir atrodamas tikai ar 13. gs. beigām datētajos vēstures avotos. Rīgas rāte un namnieku kopiena 1297. gadā raksta vēstuli Lībekas rātei par ķildu, kas ridziniekiem radusies ar Vācu ordeni. Ķildas iemesls bijis pilsētnieku uzceltais tilts pār Rīgas upes grīvu. Dokumentā vēstīts: «Tas jumš [Lībekas rātei] nebūs svešs, kādu postu mums no seniem laikiem līdz pat šodienai rada Daugavas pali. Līdz ar paliem mēs esam nogriezti no salas, kas veido Rīgas ostas pretējo krastu. Ūdens straumes un ledus gabali palos ar spēku gāžas pret pilsētas mūriem. Posts mūs spieda uz to, ka bija jāierīko Daugavā krasta nostiprinājumi, kuri atrastos 7 pēdas dziļi ūdenī (1 pēda ir apmēram 30 cm — *Aut.*), un tam mēs veltījām lielas naudas summas un darbu. Tā kā šim darbam salīgotos cilvēkus četras reizes dienā bija jāpārceļ uz Rīgu, no kā radās lielas neērtības un laika zudumi, tad rāte nolēma pār šo ūdeni [Rīdziņu], kura abi krasti piederēja pilsētai, ierīkot tiltu, tā vidū atstājot brīvu 33 pēdas platu telpu lielajiem kuģiem, neierīkojot citu telpu laivu un mazo kuģu caurejai. Uz šī tilta, lai nosegtu brīvi atstāto telpu, paredzēja ierīkot kustināmu vai paceļamu daļu, kuru atvērtu un slēgtu kāds kalps. Kamēr tiktu uzbūvēta tilta paceļamā daļa, mēs nolikām pāri šai vietai balķus un garus dēļus. Visu šo būvi bez patikas vēroja ordeņa brāļi. Gadījās, ka viņiem bija jāizlaiž cauri tiltam kāds kuģis. Agrīnā rīta krēslā viņi sūtīja savus kalpus, lai tie sacērt pāri tiltam noliktos balķus. Tilta postījumi pilsētai izmaksāja 100 markas.»

Pēc šiem notikumiem sākās vairāk nekā 30 gadus ilga Rīgas pilsētas karš ar ordeni; tas beidzās ar ridzinieku sakāvi. Šajos grūtajos kara gados diez vai pilsētai bija pa spēkam veikt plašākus ostas izbūves darbus. Nākošās ziņas par Rīdziņas ostas krastmalu izbūvi un labošanu atrodamas tikai ar 1376. un 1384. gadu datētajās pilsētas kancelejas grāmatās. Šajās īsajās atzīmēs norādīti pilsētas izdevumi, kas iztērēti ostas krastmalu būvei Rīdziņas grīvā. Nelielās naudas summas, liekas, norāda par esošo nostiprinājumu labošanu, nevis par jaunbūvi kādā lielākā upes krasta posmā.

Par rātes rūpēm uzturēt Rīdziņu kuģošanas kārtībā liecina vairākkārt izdotie aizliegumi bērt gružus un atkritumus upes gultnē. Ir saglabājušies aizliegumi, kas bijuši izdoti 1399. un 1415. gadā. Interesanti atzīmēt, ka pat kurpnieku amata senākajās šrāgās — amata noteikumos — ir īpašs paragrāfs, ar kuru amata meistariem aizliegts izbērt Rīdziņā ādas atgriezumus un atkritumus.

Par to, ka pēc 14. gs. Rīdziņa kļuvusi aizvien seklāka, ka pilsētnieki nav ievērojuši rātes atkārtotos aizliegumus piegružot ostu, liecina pilsētas izdevumi, kas atvēlēti ostas gultnes vairākkārtējai bagarēšanai un tīrīšanai. Pirmo reizi šādi darbi veikti 1405. gadā, vēlāk — 1535., 1554., 1610. u. c. gados. Tīrot Rīdziņas gultni, reizēm no tās izcēla liecības par iepriekšējos gadsimtos veiktajiem darbiem vai arī atrada sen nogrimušu kuģu un laivu atliekas.

Tā, 1610. gadā Lielās ģildes Eltermaņu grāmatā ģildes vecākais Frēlihs ierakstījis: «Es iesāku tīrīt Rīdziņu, sākot no Daugavas cauri velvēm, padziļinot to no Daugavas līdz iekšvaļņu rajonam, un tas bija liels darbs. Bet, kad iekšpus vaļņiem nonācu starp velvēm un plato Rīdziņu, tad atradu zemē (upes gultnē — *Aut.*) savādu izbūvi, kas no stipriem ozola un priežu baļķiem tā bija sasieta un ar pāļiem savienota, ka tā visa bija ar cirvjjiem jāsacērt.» Liekas, ka Frēliha atklātā būve varētu būt bijusi 1297. gadā celtā un nopostītā tilta paliekas.

Ziņojumā aprakstītie darbi Rīdziņā notikuši tai laikā, kad ap pilsētu jau bija uzcelti jaunie zemes nocietinājumi. Vaļņu celtniecību uzsāka 16. gs., turpinot to pilnveidošanu līdz pat 18. gadsimtam. 8 metrus augstie zemes vaļņi Rīdziņas ieteku šķērsoja pie Daugavas. Zem vaļņiem 40 pēdu garumā pāri upei 1567. gadā izmūrēja lokveidīgu velvi — tā saucamos ostas vārtus. Tikai pa tiem tagad varēja nokļūt vecajā ostā. Kā vēsta kāds 17. gs. dokuments, vārtu platums bijis 26 pēdas (apmēram 8 m) un to velve pacēlusies 8 pēdas virs ūdens līmeņa (apmēram 2,4 m). Pavasaros palu laikā vārtus noslēdza ar vairākām vērtņēm un aizsprostiem, lai, Daugavas limenim ceļoties, ūdens, nonācis Rīdziņā, neapplūdinātu pilsētu.

Protams, pa zemajiem ostas vārtiem burukuģi vai laivas ar augstiem mastiem Rīdziņā iebraukt nevarēja. Senajā Rīgas ostā turpināja piestāt no tagadējās Baltkrievijas apgabaliem atbraukušās strū-

gas un vietējās laivas platdibenes. Atvestās preces izkrāva noliktavās, kas Vecpilsētas un Alksnāja ielas apkaimē vēl ir saglabājušās, vēstot par šā rajona kādreizējo nozīmi Rīgas tranzitirdniecībā.

Pēc vaļņu izbūves pilsētas teritorija paplašinājās ar t. s. starpvaļņu joslu. Jaunie vaļņi, kas gāja gar tagadējā pilsētas kanāla krastu, ievilka Rīdziņu pašā iekšpilsētā. Radās nepieciešamība pagarināt līdz jaunajai zemes aizsargjoslai vecās šķērsielas, kas izbeidzās pie kādreizējiem pilsētas vārtiem — Rīdziņas krastā. Starp tām bija Smilšu, Zirgu, Kaļķu, Jāņa un Audēju iela.

Pāri Rīdziņai šai laikā izbūvēja sešus jaunus pastāvīgus tiltus. Sašaurinātā upes gultne ar vairākiem tiltiem pār to attēlota jau minētajā, 1650. gadā zīmētajā pilsētas inženiera Franciska Murera Rīgas plānā. Pēc jauno tiltu izbūves par vienīgo ostu varēja izmantot tikai pašu upes lejteci tag. 13. janvāra ielas vietā.

Kā liecina vairāki 17. gs. tiesas prāvu protokoli (tiesājusies rāte ar Rīdziņas krastos dzīvojušajiem namu īpašniekiem), upes augštecē no Smilšu līdz Kaļķu ielai patvaļīgi strauji tikusi sašaurināta upes gultne. Vietām pāri vēl neaizbērtai gultnei bijušas uzceltas saimniecības ēkas vai zirgu staļļi.

Laivu iebraukšanai Rīdziņas lejteci izmantoja līdz pat 18. gs. sākumam. Pēdējā liecība ir no 1710. gada, kad, Ziemeļu kara laikā Pētera Pirmā karaspēkam aplencot pilsētu, Rīgas kuģi un laivas patvērumu vēl varējuši rast šajā — senajā ostā. Jau 18. gs. 20. gados laivas Rīdziņā vairs nevarēja iebraukt — tās straujās aizsērēšanas dēļ. Stāvošais ūdens un sagāzto netīrumu kaudzes pilsētas centrā pastāvīgi radīja smirdoņu, bija apdraudēta arī rīdzinieku veselība. Šo iemeslu dēļ 1733. gadā Rīdziņu pa daļai jau oficiāli sāka aizbērt, atstājot tās vidū tikai ar dēļiem segtu kanālu.

Virš aizbērtās Rīdziņas radās jauni apbūves gabali. Daļu no tiem pievienoja blakusesošajiem gruntsgabaliem, pārējie veidoja īpašus, t. s. Rīdziņas gruntsgabalus. Aizbērtās Rīdziņas dienvidgalā, tag. Daugavas un Kalēju ielas stūrī, uz šāda t. s. Rīdziņas gruntsgabala 1754. gadā uzcēla Jura hospitāli (nespējnieku patversmi).

Pēc pilsētas vaļņu nojaukšanas 19. gs. 60. gados tika likvidētas pēdējās Rīdziņas paliekas. Zem tagadējās Meistaru, Kalēju un Min-

sterejas ielas izmūrēja jaunu apakšzemes kanālu, kuru savienoja ar vecās gultnes paliekām, bet ūdeņus novadīja Daugavā. Pašu Rīdziņu visā tās garumā šai laikā pilnīgi aizbēra. Ostas vārti pazuda zem ielas līmeņa, jo zemo Daugavas krastmalu vajadzēja uzbērt tik augstu, lai pavasara palu ūdeņi neaplūdinātu Rīgas ielas.

Izsekojuši rakstīto ayotu liecībām par Rīgas ostas rašanos, pastāvēšanu un izzušanu, pievērsīsimies tām ziņām, ko par Rīdzeni sniedz arheoloģiskie izrakumi. Tie ļāvuši mums izsekot ostas akvatorijas lielumam un krastmalu nostiprinājuma konstrukcijām. Pirmie izrakumi kādreizējās ostas vietā tika uzsākti jau 1938.—1939. gadā. Tie turpinājās arī pēc kara. Kopumā izrakumi Rīdzenes gultnē vai tās krastos veikti astoņās vietās.

Pilnā platumā senās ostas akvatorija atsegta tikai vienu reizi — 1938.—1939. gada izrakumos teritorijā starp Kalēju, Rīdzenes, Vaļņu, Staļļu un 13. janvāra ielu. Pārējās pētījumu vietās atrakta daļa no upes gultnes un viena no krastmalām. Izrakumos konstatēts, kā Rīdziņas gultne pakāpeniski tikusi sašaurināta, kā katra nākošā krastmalas nostiprinājumu būve celta tuvāk upes vidum. Ņemot vērā lielo darbaspēka un kokmateriālu apjomu, kāds bija vajadzīgs, lai izbūvētu Rīdziņas krastus apmēram kilometra garumā, liekas, ka tie tikuši nostiprināti pakāpeniski ilgākā laika posmā. Kā liecina jau minētie ieraksti dažādu laiku pilsētas kancelejas grāmatās, krastmalu nostiprinājumi tikuši laboti un paplašināti vairākkārt. To uzskatāmi pierāda arī izrakumi. Atsevišķās vietās cieši blakus vecajai krastmalai, kas, baļķiem satrunot, nosēdusies vai nosvērusies uz upes pusi, ir bijis izbūvēts jauns nostiprinājumu posms vai arī papildināts esošais.

Ipaši izbūvētajām ostas krastmalām bijuši vairāki uzdevumi. Pirmkārt, kuģi un laivas varēja piestāt tieši pie krasta, vieglāk varēja izkraut un iekraut kuģos preces. Šis uzdevums bija nozīmīgs visu laiku, kamēr vien Rīdziņas grīva kalpoja par ostu gan jūras kuģiem līdz 13. gs. beigām, gan arī Daugavas strūgām un laivām līdz pat 17. gs. beigām.

Otrkārt, krastmalu nostiprinājumiem vajadzēja aizsargāt tuvumā esošā pilsētas aizsargmūra pamatus no izskalošanas un novērst neparedzētas pārmaiņas krasta līnijā. Šai nolūkā krastmalu izbūve

gar visu Rīdziņas kreiso krastu pilsētas teritorijā kļuva nepieciešama tikai 13. gs., kad līdztekus upes gultnei, vietām tikai 4—5 m attālumā no tās, uzcelta augsto aizsargmūra sienu.

Treškārt, daļēji aizberot ostas akvatoriju un jauno krastmalu pavirzot uz upes gultnes vidu, pilsētnieki radīja sev papildu sauszemes platības. Šāda veida krastmalas izbūves, paplašinot pilsētas apbūvējamo teritoriju, notika 17.—18. gs., kad Rīdziņa vairs nekalpoja par ostu.

Pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem, Rīgas ostas krastmalu izbūvē var konstatēt četrus celtniecības posmus ar atšķirīgām konstrukcijas nostiprinājumu būvēm.

Pirmais posms attiecināms uz laikposmu līdz 13. gs., kad pussalā starp Rīgas upi un Daugavu pastāvēja tikai divi ciemi, no kuriem viens atradās Rīdziņas krastā tag. Alberta un Vecpilsētas laukuma apkaimē. Sai laikā upes krasts nav bijis īpaši nostiprināts. Tas bijis lēzens upes sanestu gaišpelēku smilšu sēklis. Vietām smiltis bija vērojamas ūdenszāļu saknes, izskalošie gliemežvāki, koku skaidas. Šeit tika atrasti arī atsevišķi senie zvejniecības piederumi — no priežu mizas izdrāzti vai no bērzu tāss satīti tiklu pludiņi, koka irbuļi, kas, iespējams, lietoti par tiklu lāpāmajām adatām, dolomitakmens tiklu gremdī. Zvejniecības piederumi liecina, ka krastmalā šai laikā strādājuši zvejnieki un tā izmantota arī par zvejas laivu piestātni.

1970. gada izrakumos 13. janvāra ielā pētījumu tranšeja atradās tieši preti Alberta laukumam, kur iepriekšējo gadu izrakumos bija atsegta daļa no pirmsvācu perioda ciema vietas. Norokot vairāk nekā četrus metrus biezo vēlāko gadsimtu kultūras slāni un nojaucot pēc 13. gs. celtās krastmalu nostiprinājumu būves, atklājās kādreizējā Rīgas upes gultne. Pelēkajās smiltīs izēmējās vairāki nopuvuši stabu gali, kas divās rindās no krasta gāja uz upes vidu. Stabu rindās bija iedzītas apm. 1,5 m attālumā viena no otras. Tā kā daļa šo stabu galu atradās arī zem 13. gs. sākumā celtās krastmalas uzbēruma, kļuva skaidrs, ka pāļi upes gultnē iedzīti jau pirms 13. gs. Kādam gan nolūkam būtu kalpojuši pie krasta iedzītie pāļi? Varbūt laivu piesiešanai? Tādā gadījumā vienai pāļu rindai vajadzētu iet paralēli krasta linijai. Varētu domāt, ka uz diviem blakusstāvošo pāļu galiem būtu bijuši kādreiz nostiprināti šķērskoki un savukārt uz tiem gul-

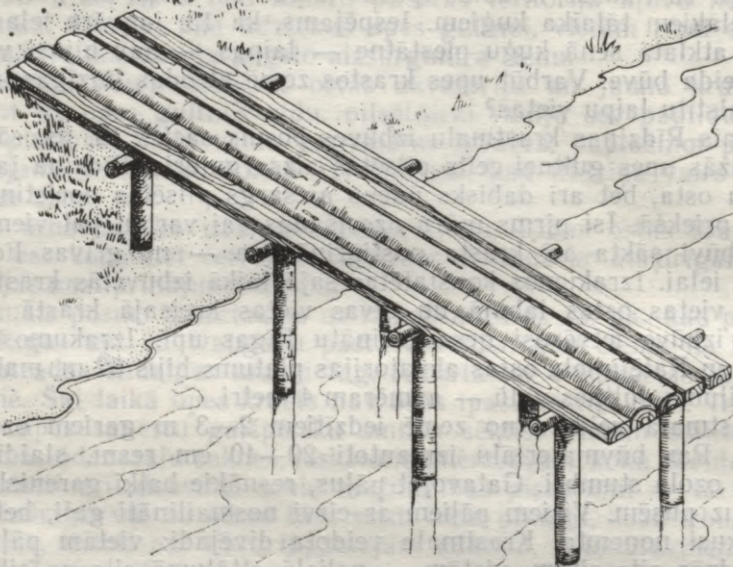
dīti dēļi. Tā tikušas veidotas īpašas laipas vai steķi, pie kuriem piestāt lielākiem tālaika kuģiem. Iespējams, ka 13. janvāra ielas izrakumos atklātā senā kuģu piestātne — laipas — nav bijusi vienīgā šāda veida būve. Varbūt upes krastos zemē atrodas līdzīgas, uz pāļiem balstītu laipu vietas?

Otrais Rīdžiņas krastmalu izbūves posms sācies 13. gs. sākumā, kad līdzās upes gultnei celts pilsētas aizsargmūris. Rīdžiņa jau bija ne vien osta, bet arī dabisks ūdens aizsargs pilsētas nocietinājumu sienas priekšā. Īsi pirms mūru uzcelšanas vai varbūt pat vienlaikus ar to būvi sāka arī krasta nostiprināšana — no grīvas līdz pat Smilšu ielai. Izrakumos konstatētas šajā laikā izbūvētās krastmalas piecas vietas ostas labajā un divas vietas kreisajā krastā. Jaunā krasta izbūve ietvērusi nesašaurinātu Rīgas upi. Izrakumos starp Vaļņu un Kalēju ielu ostas akvatorijas platums bijis 52 m, maksimālais dziļums gultnes vidū — apmēram 4 metri.

Krastmala veidota no zemē iedzītiem 2—3 m gariem ozolkoka pāļiem. Par būvmateriālu izmantoti 20—40 cm resni, slaidi, bezzaraini ozola stumbri. Gatavojot pāļus, resnākie baļķi gareniski pārplēsti uz pusēm. Visiem pāļiem ar cirvi nosmailināti gali, bet mīza nav tikusi noņemta. Krastmala veidota divējādi: vietām pāļi dzīti cieši līdzās cits citam, vietām — nelielā attālumā cits no cita. Pēdējā gadījumā aiz pāļu rindas krasta pusē cieši aiz tiem liktas tievākas ozolkoka kārtis un plēsti dēļi, kas veido vertikālu sienu. Šāda siena aizturējusi krasta uzbēruma zemi no ieslīdēšanas upē pa pāļu spraugām. Pāļi upes gultnē iedzīti vietā, kur ūdens dziļums bijis 0,5—1 m. Krastmala aiz pāļiem bijusi paaugstināta tikai par nelielu metru virs upes vidējā ūdens līmeņa.

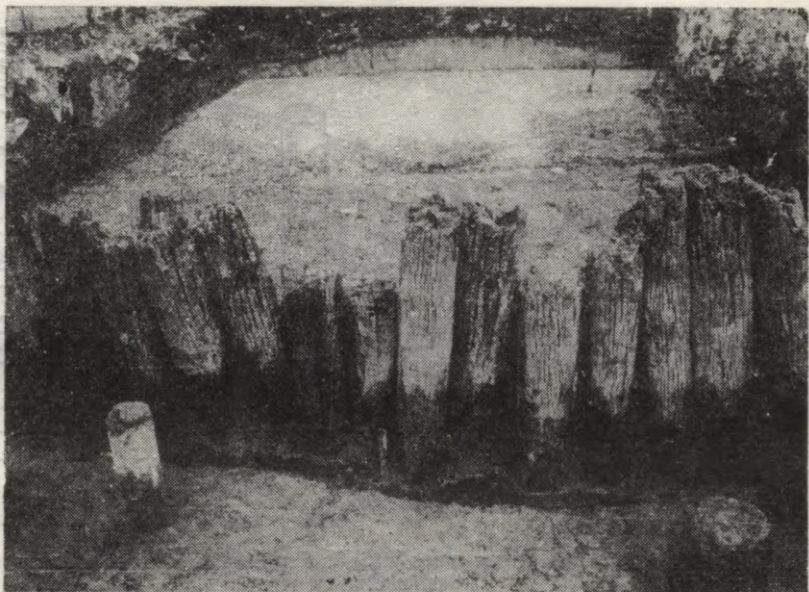
Krasta nostiprinājumi 13. gadsimtā būvēti dažādā attālumā no pilsētas aizsargmūra. Upes lejasdaļā (pie Minsterejas ielas) tie atradušies tikai kādu 4 m attālumā no aizsargmūra, bet pie Kalēju ielas — pārsniedzis pat 10 m. Tātad upes lejgalā krastmalas izbūvei bijis jāpasargā aizsargmūra pamats no izskalošanas, bet nedaudz augstāk nostiprinājumi jau daļēji kalpojuši kā ostas krastmala preču izkraušanai.

Masīvāks krasta nostiprinājums bijis izveidots pie pašas Rīgas upes ietekas Daugavā. Neliels posms no šīs krastmalas tika atklāts

Arheoloģiskajos izrakumos 13. janvāra ielā konstatēto 12. gs. koka laipu — Rīgas upes kuģu un laivu piestātnes — rekonstrukcija.

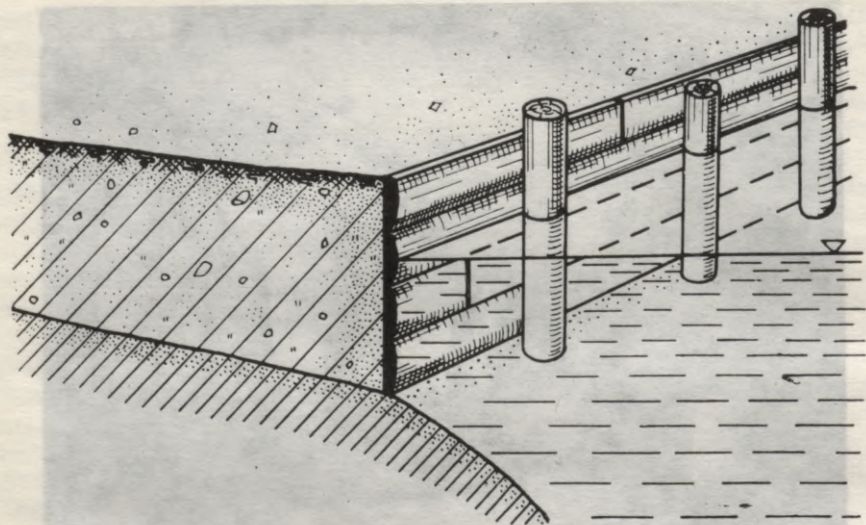
1971. gada izrakumos bijušās M. Minsterejas ielas rajonā. Pirmie krasta nostiprinājumi šeit veidoti, iedzenot ciešā rindā citu pie cita ozolkoka pāļus un aiz tiem guldot tikpat resnus ozola baļķus. Tā kā nostiprinājumi atradās netālu no Daugavas, tie bijuši pakļauti pavasara palu postošai iedarbībai un neilgi pēc izbūves tikuši nopostīti. Par to liecināja nolauztie pāļu gali un aiz tiem sagāzušies divi guļbaļķi. Krasta nostiprinājumi atjaunoti tieši līdzās iepriekšējiem. Atkal iedzīta jauna ozolkoka pāļu rinda un aiz tiem vienā kārtā cits virs cita guldīti priedes un egles baļķi. Pāļu rinda šoreiz veidota, iedzenot vienu pāli līdz upes gultnes līmenim, bet nākošo pāli tā, lai tā augšgals būtu vienā līmenī ar 7 baļķu augstās guļbaļķu sienas

1970. gada izrakumos 13. janvāra ielā atklātie Rīgas upes krastmalas nostiprinājumi — ozolkoka pāļu rinda.

augšu, trešais pālis dzīts atkal līdz gultnes līmenim, ceturtais — tikpat augstu kā otrais utt. Krastmalas augstums virs upes gultnes bijis apm. 1,6 m. Josla starp pirmatnējo krastu un baļķu sienu vispirms noklāta ar žagariem un pēc tam aizbērtā ar pilsētas atkritumiem un būvgružiem. Virs šī melnā, organiskām vielām bagātā slāņa veidots sīku ķieģeļu drumslu un dolomītakmeņu šķembu bērumš — klons. Līdzīgs zemes virsmas segums pirmajai krastmalai konstatēts arī citās izrakumu vietās.

Sobrīd pēc mūsu rīcībā esošajiem materiāliem ir grūti precīzi pasacīt, kad tieši Rīgas upes krastmalā iedzīti pirmie ozolkoka pāļi. Neliela skaidrība radās pēc tam, kad 13. janvāra ielas izrakumos

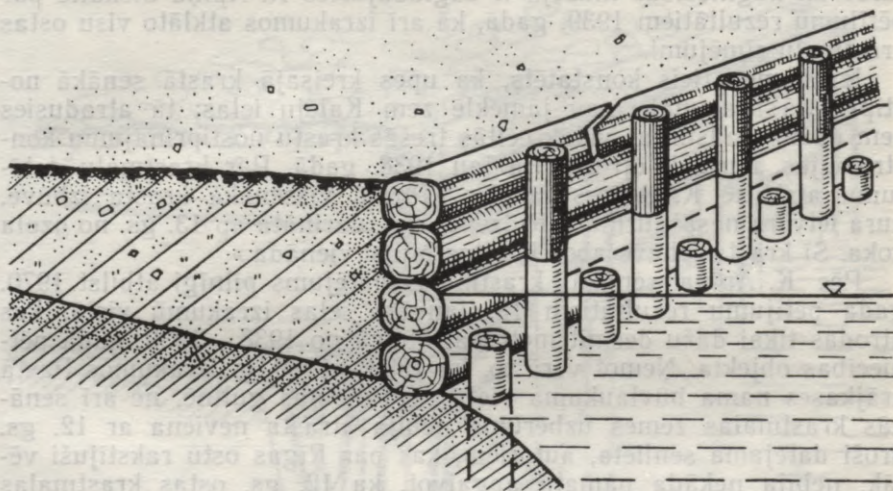
1938.—1939. gadā atsegto Rīgas upes kreisās krastmalas nostiprinājumu rekonstrukcija.

zem pirmā krastmalas zemes uzbēruma slāņa uz pirmatnējā krasta arheologi atrada daudz dolomītakmens un ķieģeļu šķembu. Secinājums ir tāds, ka Rīgas upes krastmalā vispirms ir izbūvēti aizsargmūri un tikai pēc tam nostiprinātas ostas krastmalas.

Par pārpratumu būtu jāuzskata Rīgas vēstures literatūrā vairākkārt izteiktais apgalvojums, ka 1938. gadā izrakumos starp Kalēju un Vaļņu ielu abos krastos atsegta 12. gs. ostas krastmalu izbūves. Mēģināsim izsekot tam, kā radies šis pārpratums.

1938. gadā sākās pirmie arheoloģiskie izrakumi Vecrīgā. Viens no pētījumu objektiem atradās jau pieminētajā Pasta krājkases nama būvlaukumā starp Kalēju un Vaļņu ielu. Pirmajā pētniecības gadā Rīdzenes gultne tikai atrakta daļēji. Izrakumi turpinājās arī nākošajā — 1939. gadā.

1938. gadā pirmo izrakumu organizētājs — toreizējais Rīgas pil-

1972. gadā Minsterejas ielā atsegtās 13. gs. krastmalas rekonstrukcija.

sētas vēsturiskais muzejs — rikoja plašu pētījumos atrasto senlietu izstādi. Izstādei sagatavoja arī katalogu, kura ievadā bija īss pārskats par arheoloģiskās izpētes rezultātiem. Starp citu, par atradumiem Pasta krājkases nama būvlaukumā teikts: «Pats vecākais (Rīdzenes) krasts šai tranšejā nav konstatēts, jo tas, kā liekas, atrodas zem Kalēju ielas. Otrajā tranšejā netālu no Vaļņu ielas atsegts Rīdzenes vecākais krasta nostiprinājums, pēc atrastām senlietām spriežot, senvēsturisks. Tas darināts no ozola pāļiem.»

Šī isā informācija tad arī ir bijusi pamatā vēlākajiem aplamajiem apgalvojumiem par 12. gs. ostas krastmalu nostiprinājumiem. Taču 1939. g., nobeidzot izrakumus Rīgas ostas vietā, kad upes gultne tika atrakta pilnībā, līdz galam atsegtas un izpētītas visas krastmalas un arī izvērtēts viss atrastais senlietu materiāls, izrakumu vadītājs K. Apinis bija nonācis pie cita secinājuma. Rīgas vēs-

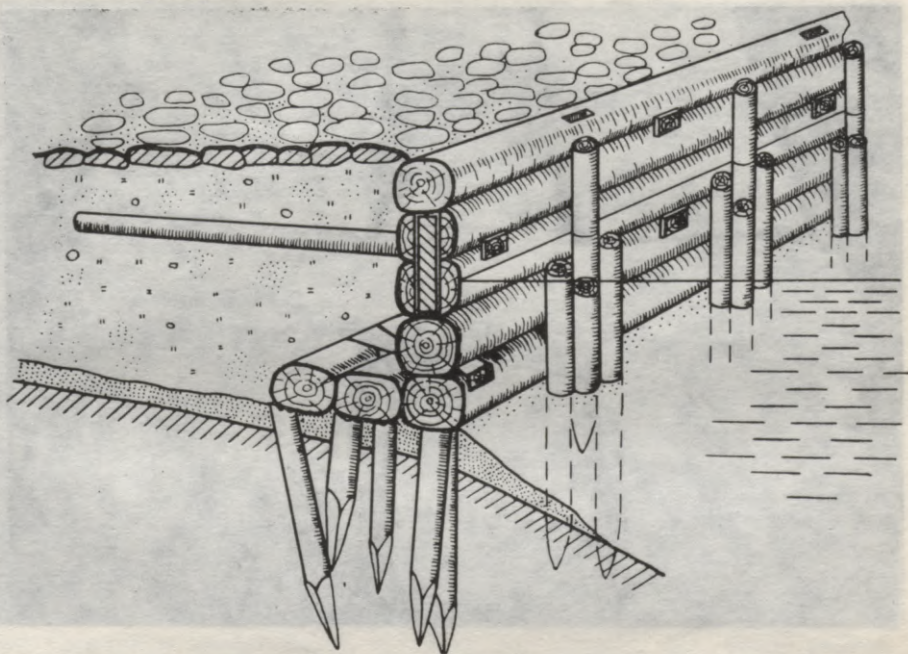
tures un kuģniecības muzejā ir saglabājusies K. Apīņa atskaite par pētījumu rezultātiem 1939. gadā, kā arī izrakumos atklāto visu ostas krastmalu zīmējumi.

Izrakumos ticis konstatēts, ka upes kreisajā krastā senākā nostiprinātā krastmala nav jāmeklē zem Kalēju ielas; tā atradusies zem dažus gadsimtus vēlāk celtās trešās krastu nostiprinājumu konstrukcijas, kuru daļēji attīrīja jau 1938. gadā. Par krastmalu datējumu atskaitē K. Apīnis raksta: «Pirmā vissenākā krasta izbūve, kura ietvēra nesašaurinātu Rīdzenes upi, darināta ap 13. gs. no ozola koka. Šī krasta izbūve abos krastos bijusi vienāda.»

Pēc K. Apīņa, senākās krastmalas datējums pilnīgi atbilst 1970. gada pētījumu rezultātiem 13. janvāra ielas izrakumu vietā, kas atrodas tikai dažu desmit metru attālumā no 1938.—1939. gada pētniecības objekta. Ņemot vērā to, ka 1938.—1939. g. izrakumos Pasta krājkases nama būvlaukuma vietā ne Rīdziņas gultnē, ne arī senākās krastmalas zemes uzbērumā nebija atrasta neviena ar 12. gs. droši datējama senlieta, autoriem, kas par Rīgas ostu rakstījuši vēlāk, nebija nekāda pamata apgalvot, ka 12. gs. ostas krastmalas jau būtu bijušas īpaši nostiprinātas.

Nākošā Rīdziņas krasta izbūve un nostiprinājumi veidoti pēc dažiem gadsimtiem — laikā, kad Rīgas galvenā osta jau bija pārcelta uz Daugavu, bet osta Rīgas upes lejasgalā noderēja vietējo upes kuģu un laivu satiksmei, kā arī tika izmantota par ziemas ostu. Šie krasta nostiprinājumi atklāti vairākās izrakumu vietās: 1938.—1939. gadā — Pasta krājkases nama būvbedrē, 1970. gadā — 13. janvāra ielā, 1983. gadā — R. Vāgnera ielā un 1989. gadā — Daugavas ielā. Cetrās vietās atsegta krastmala upes kreisajā pusē — gar Kalēju un Minsterejas ielu un divās vietās upes labajā pusē — pie Vaļņu un R. Vāgnera ielas. Jaunie krastmalu nostiprinājumi ir daudz masīvāki par iepriekšējiem, taču dažādās izrakumu vietās to konstruktīvais izveidojums ir atšķirīgs. Varbūt tas izskaidrojams ar grunts īpatnībām dažādās upes gultnes vietās.

Būvējot jauno krastmalu, Rīdzenes gultne sašaurināta par 8—10 m. Tās platums bijis apmēram 40 m. Ostas dziļums pēc gultnes sašaurināšanas palicis aptuveni iepriekšējais. Upe sašaurināta, aizberot seklo piekrastes joslu. Starp Kalēju un Vaļņu ielu, kā atklājās 1938.—

13. janvāra ielā atsegtās 15. gs. krastmalas nostiprinājumu rekonstrukcija.

1939. g. izrakumos, aizbērums veidots tikai kreisajā krastā, jo labais krasts šai vietā jau sākotnēji bijis samērā dziļš un labi izmantojams laivu piestātnei. Izrakumi 13. janvāra ielā liecināja, ka jaunie nostiprinājumi arī labajā krastā pārnesti par 3—4 m tālāk uz upes vidu, kur bijis lielāks dziļums. Paplašinot krastmalas, tikusi iegūta papildu sauszemes platība.

Krastmalu nostiprinājumu konstruktīvais risinājums liecina par augsti attīstītām iemaņām hidrotehnisko būvju celtniecībā. Krastmalu būvē ņemta vērā gan upes viļņu iedarbība, gan grunts noturība, gan arī krasta izskalošanas varbūtējās iespējas. Vissarežģītākā krasta nostiprinājumu konstrukcija fiksēta 13. janvāra ielas izraku-

15. gs. krastmalas baļķu klājuma horizontālais savienojums.

mos. Būvējot jauno krastmalu, šai vietā vispirms upes gultnē iedzīti — apm. 1 m platā joslā un līdz 1,5 m dziļi — cits citam blakus sešās rindās apaļi, reizēm arī četrstūrains priedes, retāk ozola vai bērza koka pāļi. Uz pāļu galiem no aptēstiem, līdz 40 cm resniem trim priedes baļķiem veidots 1,2 m plats grīdas klājums. Lai iegūtu vienādu klājuma platumu, guļbaļķi novietoti pamišus, liekot malējo baļķu resgalim līdzās vidējā baļķa tievgali, bet otrā galā atkal pretēji: vidējā baļķa resgalim abās pusēs guldot malējo baļķu tievgalus. Savā starpā guļbaļķi saistīti ar koka savilcēm. Savilču gali malējos baļķos izveidoti ar paplašinājumu, tā nodrošinot savilču nekustīgu

15. gs. krastmalas baļķu nostiprinājuma priekšā dzītie pāļi.

stāvokli guļbaļķu virsmā iecirstajos robos. Upes pusē uz malējā guļbaļķa no četriem slaidiem, diametrā resniem priedes baļķiem izveidota masīva siena, tās priekšā savukārt ik pēc 1—1,5 m zemē iedzīti līdz 25 cm resni priedes pāļi. Lai konstrukcijas noturība būtu lielāka, ap katru priedes pāli visapkārt papildus vēl iedzīti 4—5 tievāki ozolkoka pāļi. Priedes pāļu augšgali atstāti guļbaļķu sienas augstumā, turpretī ozola pāļi iedzīti gandrīz līdz sienas apakšai. Guļbaļķu siena krasta aizbērumā nostiprināta vēl ar daudziem 3—4 m gariem enkurkokiem. Viens to gals ar iecirtumu nostiprināts starp guļbaļķiem, otrs atrodas krastmalas aizbēruma grunts slānī.

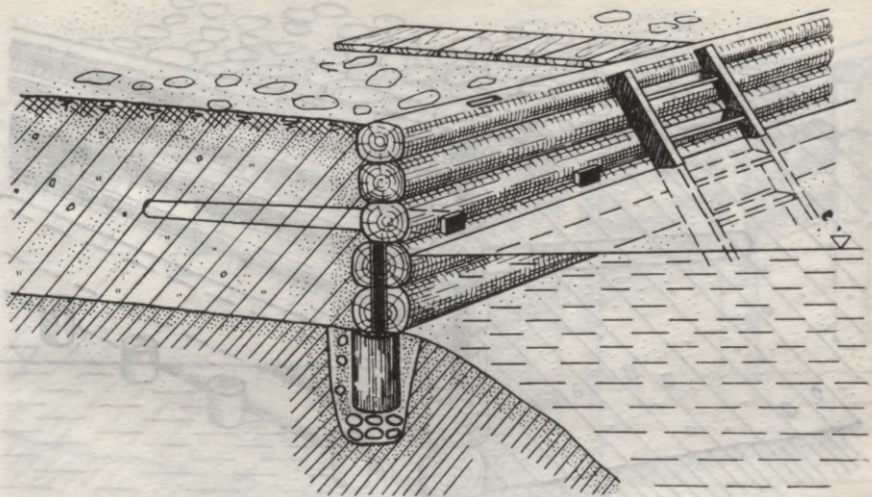

15. gs. krastmalas nostiprinājuma aizbērumā guldītie enkurkoki.

Visa masīvā konstrukcija celta tikai ar namdara cirvi, neizmantojot ne dzelzs naglas, ne arī citus metāliskus savienojumus. Balķi savā starpā saistīti cieši kopā ar koka ieliktniem, savilcēm un tapām, kas ievietotas īpaši izkaltās ligzdās. Josla starp jaunajiem nostiprinājumiem un veco krastmalu, tāpat kā senāk, aizbērta ar dažādiem pil-sētas atkritumiem un būvgružiem.

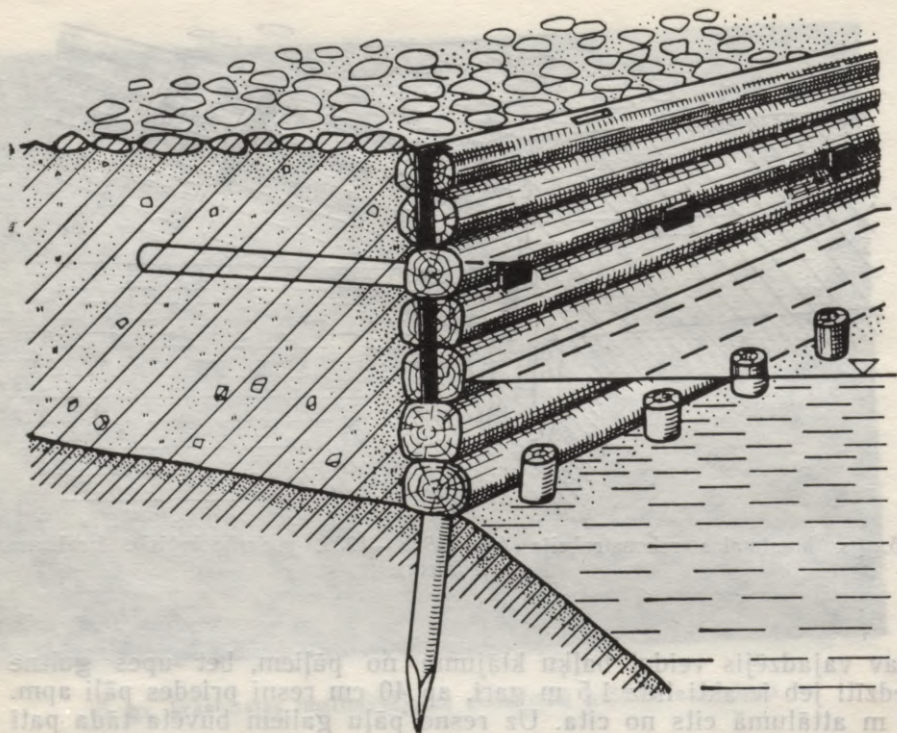
Visa piekraste šai laikā jau bijusi segta ar akmens bruģi vai koka planku klājumu.

Nedaudz atšķirīga konstrukcija šā perioda ostas labajai krastmalai tika konstatēta 1938. gada izrakumos. Te jaunie nostiprinājumi izbūvēti tieši virs vecākās krastmalas paliekām. Tāpēc, liekas,

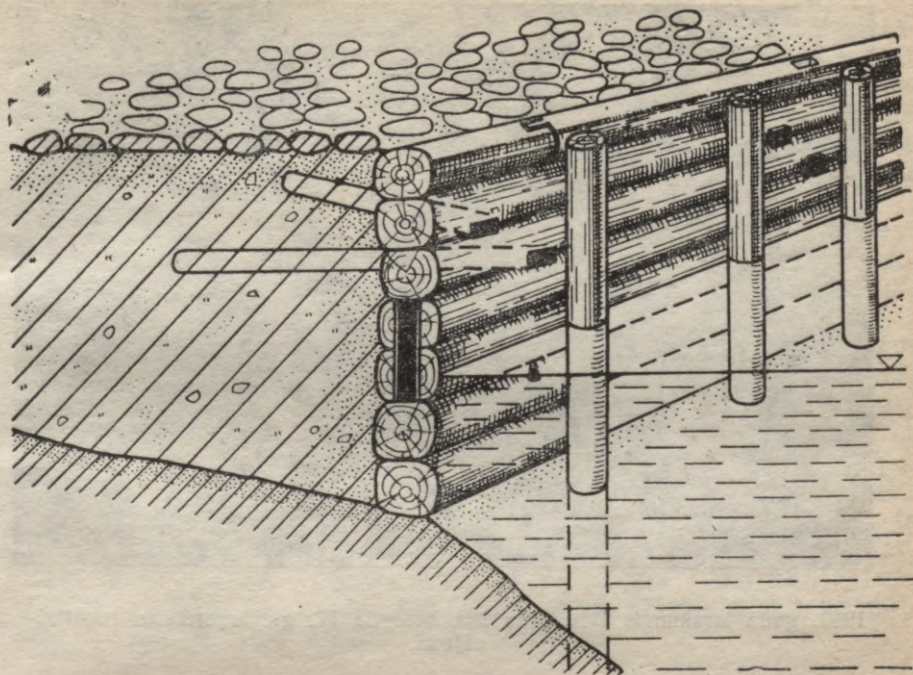
15. gs. krastmalas rekonstrukcija (pēc 1938.—1939. g. arheoloģisko izrakumu materiāliem).

nav vajadzējis veidot baļķu klājumu no pāļiem, bet upes gultnē iedzīti jeb ierakti līdz 1,5 m gari, ap 40 cm resni priedes pāļi apm. 1 m attālumā cits no cita. Uz resno pāļu galiem būvēta tāda pati masīva gulbāļķu siena kā iepriekšaprakstītā. Šī siena, kā arī krasta aizbērums nostiprināti ar enkurokociem. Gulbāļķu sienas priekšā pāļi nav dzīti. Upes krastā bijušas no plankām būvētas īpašas laivu pietātnes — nelielas kāpnītes, kas vedušas līdz ūdens līmenim. Krastmalas nostiprinājumam līdzīga gulbāļķu siena bijusi izbūvēta arī upes kreisajā krastā. Arheologi to atklāja 1983. gada izrakumos R. Vāgnera ielā. Apmēram divu metru attālumā viena no otras tika atsegta divas gulbāļķu sienas. Turklāt pirmā, senākā siena, nepareizi izbūvēta, nav spējusi noturēt krasta malas grunts uzbērums un tāpēc sagāzušies. Tās priekšā uzlabotā konstrukcijā tapuši jauni nostiprinājumi.

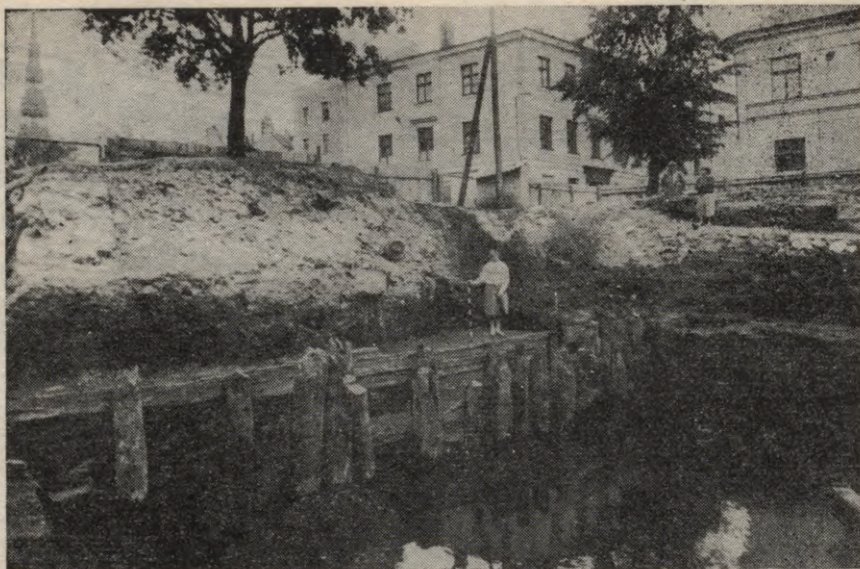
15. gs. krastmalas I varianta rekonstrukcija (1983. g. izrakumi Riharda Vāgnera ielā).

Sākotnējās krastmalas konstrukcija ir šāda. Upes gultnes slīpajā nogāzē apm. 1 m dziļā ūdenī paralēli krastam rindā cits citam blakus iedzīti 15—20 cm resni priedes koka pāļi. Pāļu gali atstāti 30—50 cm augstumā virs upes gultnes līmeņa. Aiz pāļiem no pieciem 25—30 cm resniem baļķiem veidota vertikāla guļbaļķu siena, kuras augšējie guļkoki ik pēc 2—3 metriem krasta uzbērumā noenkuroti ar vēdekļveidā novietotiem enkurkokiem. Krastmala paaugstināta,

15. gs. krastmalas II varianta rekonstrukcija (1983. g. izrakumi Riharda Vāgnera ielā).

aizberot grunti. Tā kā šīs guļbaļķu sienas baļķi savā starpā vertikālā plaknē nav bijuši saistīti, tad apakšējās zemes kārtas uzbēruma spiediena dēļ ar laiku sākušas ieslidēt upē. Atkal tapusi jauna krastmala. Tā būvēta upes gultnē 2 m attālumā no iepriekšējās līdzīgā veidā — kā guļbaļķu sienu. Jaunajos nostiprinājumos visi baļķi jau ir savstarpēji saistīti ar tapām, kas ievietotas īpaši izkaltās vertikālās ligzdās. Upes pusē baļķiem priekšā — apm. 1—2 m attālumā

1989. gadā izrakumos Daugavas ielā atsegtie 17. gs. krastmalas nostiprinājumi.

cits no cita — iedzīti 25—30 cm resni priedes pāļi. Daļai no tiem augšgali pacēlušies līdz krastmalas līmenim. Krastmalas aizbērumā dažādos līmeņos iesprausts arī daudz vairāk enkurokoku. Jaunā krastmala bijusi pietiekami izturīga, un tās pastāvēšanas laikā guļbaļķu sienā deformācijas nav radušās.

Vienkāršāka konstrukcija ir bijusi upes kreisā krasta nostiprinājumiem, kurus atsedza 1938. gadā pie Vaļņu ielas. Te krastmalu veido reta priedes koka pāļu rinda, aiz kuras zemes aizbēruma noturēšanai likti dēļi. Lai nostiprinājumi būtu izturīgāki, krasta pusē no pāļiem, tos iedzenot zemē, veidotas nelielas četrstūrains kameras. Izrakumos atklātas divas šādas kameras, kas bijušas piepildītas ar akmeņiem un zemi.

Spriežot pēc krastmalu aizbēruma zemju slānī atrastajiem daudziem krāsns podiņiem un keramikas lauskām, otrā Rīdziņas krastmala būvēta apmēram 15.—16. gs. Tālaika krastmala labi parādīta 1612. gadā iespiestajā Rīgas panorāmas skatā. Gravīrā redzami ne vien Daugavmalas nostiprinājumi, bet arī Rīdziņas ostas kreisais krasts. Gar krastmalu saskatāmi guļbaļķi vai plankas, kuru priekšā iedzīti pāji.

Vairākās arheoloģisko izrakumu vietās izdevies noskaidrot arī pašus pēdējos — trešos — senās Rīdziņas nostiprinājumus: notekūdeņu novadkanālu, kas dažādās bijušās upes vietās būvēts laikposmā no 17. gs. vidus līdz 18. gs. vidum.

Novadkanāla malu nostiprinājumi 1938. gadā atklājās tieši zem pašas Rīdzenes ielas. Tie veidoti kā 5 m garu zemē iedzītu pāļu rinda, pie kuras, kā upes, tā krastmalas pusē, pienaglota vai pietapota horizontālu planku siena. Dēļu sienas uzdevums bijis noturēt zemes uzbērumu, kas radies, aizberot kādreizējo ostas akvatoriju.

Nobeidzot stāstījumu par Rīdziņas upi, jāatgādina, ka latviešu arheologu pētījumi pirmās Rīgas ostas vietā pēc sava apjoma ir vieni no plašākajiem Baltijas jūras piekrastes zemēs. Izrakumos atklātās krasta nostiprinājumu dažādās atšķirīgās konstrukcijas uzskatāmi parāda, kā viduslaikos attīstījusies hidrotehniskā būvniecība, kāda bijusi seno meistarū amata prasme.

KĀDI KUĢI PIESTĀJA SENAJĀ RĪGAS OSTĀ?

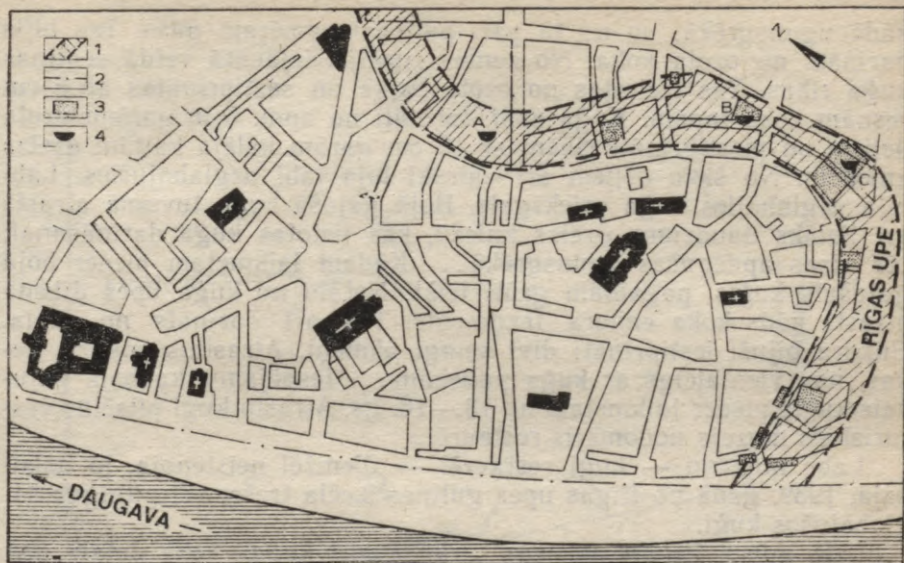
Tagad, kad esam izsekojuši Rīgas upes tecējumam un upes grīvas — pilsētas pirmās ostas — vēsturiskajai attīstībai, noskaidrosim, ko mēs zinām par kuģiem, kas kādreiz piestājuši šajā senajā ostā. Kā jau teikts, 1612. gadā Nikolausa Mollina tipogrāfijā iespiestajā Rīgas panorāmā pilsēta rādīta no Daugavas puses, attēlota arī Rīdziņas grīva ar vairākām nelielām laivām, kamēr Daugavā redzami daudz un dažādi 16.—17. gs. burukuģi. Tie, protams, savu augsto mastu dēļ Rīdziņas grīvā caur zemajām ostas vārtu velvēm vairs iebraukt nevarēja. Citi senāki Rīgas kuģu attēli līdz mūsu dienām nav no-

nākuši. Liecības par pašiem senākajiem kuģiem glabā zeme. Savā laikā bojā gājušo kuģu vraki guļ nogrimuši kādreizējā ostas akvatorijā — tagad aizbērtajā Rīdziņas gultnē. Rīgā atrasti trīs šādi kuģi.

Pirmās ziņas ir no 1554. gada. Lielās ģildes eltermaņu grāmatā birģermeistars Jurgens Pādels ierakstījis starp citiem, pēc viņa domām, vērā ņemamiem pilsētas dzīves notikumiem arī šādu īsu piezīmi: «Visi uzsāka tīrīt Rīdziņu, sākot no Smilšu vārtiem līdz Kaļķu vārtiem, un tas maksāja 16 markas, un raka tik dziļi, līdz atrada pretim vecajiem kaļķu cepļiem kāda kuģa paliekas.»

Birģermeistara Pādela aprakstītā vieta mūsdienu večpilsētas plānā atradusies starp Smilšu, Kaļķu un Meistaru ielu, skvērā iepretī tagadējam Krievu Drāmas teātrim. No skopā ieraksta eltermaņu grāmatā tā arī neuzzinām, kāds bijis atrastais kuģis. Upes tīrīšanas laikā šajā Rīdziņas daļā kuģi sen vairs neiebrauca. Tātad toreiz atrastais kuģis būs nogrimis ostas pastāvēšanas sākumposmā — ne vēlāk kā 13. gadsimtā. Kaut arī nelielā piezīme nesniedz priekšstatu ne par kuģa izskatu, ne izmēriem, tā palīdz mums precizēt kādreizējās ostas lielumu.

Lasot pilsētas vecajās kancelejas grāmatās citas līdzīgas ziņas par Rīdziņas gultnes tīrīšanu, varēja rasties priekšstats, ka upes gultnē liecības par senajiem kuģiem mūsdienās vairs nebūs atrodamas. Taču vēlākie atklājumi bijušās ostas akvatorijas vietā pierādīja pretējo. 1938. gada vasarā kvartāla stūrī, kur krustojās Vaļņu, Audēju un Rīdzenes iela, ritēja drudzains darbs. Būvuzņēmēja H. Liepiņa strādnieki beidza rakt būvbedri jaunās celtnes pamatiem — tālaika modernākajam preču namam — Armijas ekonomiskajam veikalam (tag. Rīgas Centrālajam universālveikalam). Pamatus celtnei nācās rakt vietā, kur kādreiz tecējusi Rīdziņa. 1938. gada vasarā Rīgas pilsētas vēsturiskais muzejs sava enerģiskā direktora Raula Šnores vadībā organizēja Vecrīgā pirmos arheoloģiskos izrakumus. Pārtraukt zemes darbus iepriekšējos gados uzsāktajos būvobjektos, lai tur veiktu zinātniskus izrakumus, nebija iespējams. Tāpēc lielā veikala būvlaukumā kāds no muzeja darbiniekiem vienmēr sekoja zemes rakšanai, vērojot atsegtās upes gultni un savācot atrastās senlietas. Par Rīdziņas upi kā par seno pilsētas ostu liecināja

Mūsdienu Vecrīgas plāns ar Rīgas upes rekonstruēto trasi un arheoloģisko izrakumu vietām. 1 — Rīgas upe; 2 — senais Daugavas krasts; 3 — izrakumu laukumi, 4 — Rīgas upes gultnē atrastie nogrimušie «Rīgas kuģi» (A, B, C).

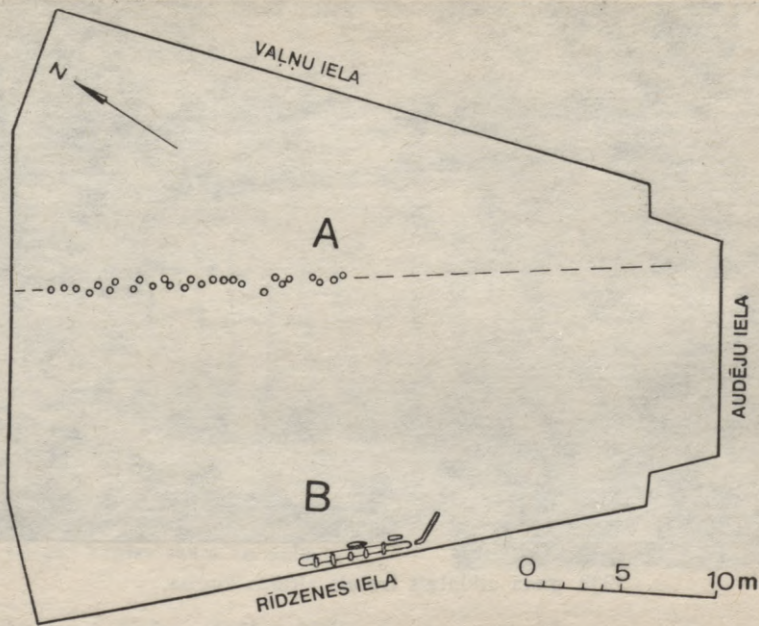
būvbedrē atrastie kuģniecības piederumi — seni koka enkura fragmenti, laivu brangas, dažāda lieluma dzelzs kniedes, kas lietotas kuģa apšuvuma dēļu sastiprināšanai. Augusta beigās būvbedres malā apmēram 6 metru dziļumā zem apkārtējo ielu līmeņa pie pašas Rīdzenes ielas upes gultnes dibenā tika atrasts otrais «Rīgas kuģis».

Diemžēl arī par šo kuģi kaut cik nozīmīga fiksācijas dokumentācija līdz mūsu dienām nav saglabājusies. Vienīgā informācija par šo interesanto atradumu ir īss izrakumu vadītāja muzeja darbinieka Kārļa Apīņa avīzei «Jaunākās Ziņas» (Nr. 193) sniegtais ziņojums. Citēsīm nedaudzās rindiņās pilnībā: «Rīdzenes ielas pusē atraktās upes dibenā atrasts kāds bojā gājis kuģis. Kuģis pa daļai sadedzis

kādā ugunsgrēkā, un no tā pāri palikusi apmēram puse. Tas bijis darināts no ozola koka. No zemes izceltas izjauktā veidā septiņas kuģa ribas. Tās izcirstas no ozola baļķa un sastiprinātas ar 5 cm resnām koka tapām. Kuģa sāni darināti no apm. 5 m gariem ozola dēļiem un piestiprināti ribām ar 10 cm garām kalēja kaltām dzelzs kniedēm. No šiem dēļiem arī vairāki bija labi uzglabājušies. Labi bija saglabājusies kuģa priekšgals. Bojā gājušā kuģa tuvumā atrasts arī lielāks daudzums dzelzs kniežu, kas lietotas kuģa darināšanai; tās visas apdegušas ugunsgrēkā... Kādam laikmetam pieder bojā gājušais kuģis, pagaidām grūti teikt. Netālu no kuģa upes dibenā atrasts kāds koka enkura fragments. Tas arī darināts no ozola. Enkurā bijuši iestiprināti divi smagi akmeņi. Atrastais enkurs, liekas, nav vienlaicīgs ar kuģa paliekām... Iespējams, ka bojā gājušais kuģis pieder laikmetam no 13.—16. gs. Atrasto kuģi pilsētas vēsturiskais muzejs nodomājis restaurēt.»

Labo nodomu — kuģi restaurēt — diemžēl neīstenoja, jo nākošajā, 1939. gadā no Rīgas upes gultnes izcēla trešo, vēl pilnīgāk saglabājušos kuģi.

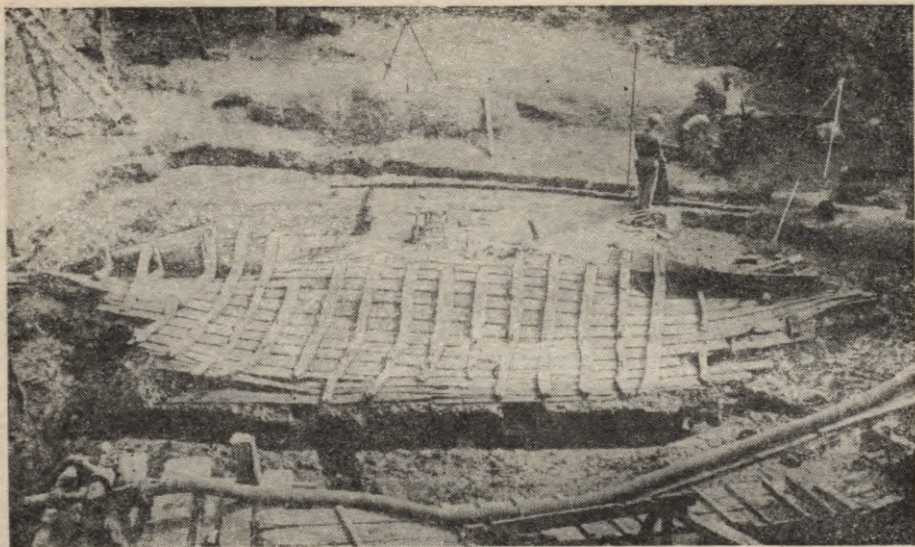
Līdz mūsu dienām neviena otrā «Rīgas kuģa» koka detaļa nav saglabājusies, nav arī šo detaļu zīmējumu vai fotouzņēmumu. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā glabājas vienīgi kāda neliela skice, kurā shematiski attēlota kuģa atrašanās vieta. Spriežot pēc vietas plāna — kuģa atliekas atradušās būvbedres malā pie pašas Rīdzenes ielas —, varam domāt, ka celtniecības darbu laikā 1938. gadā viss kuģa vraks nemaz nav ticis atrakts. Liekas, ka daļa no tā vēl šobrīd ir zem Rīdzenes ielas līdzās Centrālā universālveikala ēkai. Ja skicē shematiski ievilktais kuģa atlieku kontūras pareizi attēlo tā stāvokli atrašanas brīdī, tad varam pieņemt, ka šā kuģa priekšgala vadņa pāreja uz horizontālu pamatni veidojusi asu leņķi. Nedaudzās līdz mūsu dienām saglabājušās kuģa detaļas, protams, nedeļa iespēju rast pilnīgu priekšstatu par senā jūras satiksmes līdzekļa izmēriem un kopējo ārējo izskatu. Tās tikai liecināja, ka aizbērtās upes gultne slēpj vēl ne vienu vien pārsteigumu. Šāds pārsteigums — viss labi saglabājusies kuģa vraks — nāca dienas gaismā jau tā paša gada beigās. Pārstāstīsim, kā notika šie plašie pētniecības darbi un kā tika atrasts trešais «Rīgas kuģis».

1937.—1938. gadā raktās Rīgas Centrālā universālveikala būvbedres shēma. A — krasta nostiprinājumi, B — nogrimušais kuģis.

1938. gada vasarā sākās arheoloģiskie izrakumi vēl vienā Vecrīgas būvlaukumā, kas arī atradās aizbērtās Rīgas upes gultnes Vaļņu, 13. janvāra, Staļļu, Kalēju un Rīdzenes ielas rajonā. Te, nojaucot vecās dzīvojamās ēkas, bija iecerēts celt Pasta krājokas ēku. Pašreiz šai vietā atrodas nelielais skvērs Vaļņu un 13. janvāra ielas stūrī.

Vairāk nekā 1000 m² lielajā izrakumu laukumā pētīšanas darbi noritēja ārkārtējos apstākļos. Rīdzīgas dziļā gultne kādreiz bijusi ūdeņiem ļoti bagāta. To aizberot, ūdeņi turpinājuši plūst apakšējos zemes slāņos. Izlauzties virszemē ūdeņiem nav ļāvuši vairākus met-

1939. gadā atklātais trešais «Rīgas kuģis».

rus bieži upes nogulsnētie un vēlāk rīdzinieku sabērtie zemes slāņi. Tos norokot, Rīdziņas ūdeņi atkal parādījās dienas gaismā.

Pētījumu tranšeja jau pirmajā darbu sezonā vietām sasniedza 7 metru dziļumu. Izplūstošie Rīdziņas ūdeņi arheologiem sagādāja lielas tehniskas grūtības. Atraktajā upes gultnē uzstādīja divus spēcīgus elektriskos sūkņus un ierīkoja īpašu adatu filtru sistēmu ūdeņu nosūkņēšanai tieši no apakšējiem zemes slāņiem. Kā atceras arheologi, bieži vien pa nakti, kad sūkņu darbība bija pārtraukta, izraktajās tranšejās sakrājās 3 metrus dziļš «ezers». Darbi turpinājās līdz pat 13. decembrim, kad, salam iestājoties, rakšanu pārtrauca. Izrakumos atsedzās jau iepriekšējā nodaļā aprakstītās ostas krastmalas. Pie kreisā krasta, kas gāja gar Vaļņu ielu, daļēji zem otrās krastmalas nostiprinājumiem konstatēja kāda nogrimuša kuģa vaku. Pilnīga tā atsegšana tika atlikta uz nākošo gadu.

«Rīgas kuģis» skatā no gala.

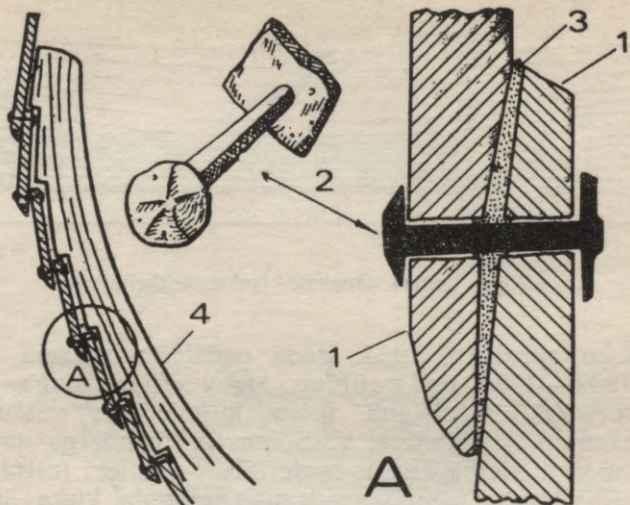
Arheologi darbu atsāka 1939. g. pavasarī. Vasaras vidū, noņemot Rīdziņas kreisās krastmalas nostiprinājumus, upes gultnē apm. 6,5—7 m dziļumā zem apkārtējo ielu līmeņa pilnībā tika attīrīts iepriekšējā rudenī atrastais kuģis. Vraks gulēja zemē apm. 15 m garā joslā, sasvēries uz labajiem sāniem. Kreisais borts pacēlās augstāk un bija stipri cietis vēlākajos gadsimtos, Rīdziņu bagarējot. Izpostītā kuģa sānu daļas atradās turpat līdzās kuģim. Labāk saglabājušos kuģa labajos sānos bija iespējams konstatēt visus 12 ārējā apšuvuma dēļus. Kreisajos sānos pie korpusa bija palikuši tikai 4 ārāpšuves apakšējie dēļi, turklāt tikai kuģa abos galos.

Kuģis būvēts t. s. pārlaidu jeb klinkera tehnikā — sānu apšuvuma dēļi nedaudz pārsedz cits citu. Kuģa brangas, ārējais apšuvums un klāja sijas bijušas darinātas no ozolkoka, bet iekšējais apšuvums un iespējamās klāja paliekas — no priedes koka. Atsevišķu kuģa detaļu sastiprināšanai lietotas līdz 5 cm resnas koka tapas,

dzelzs kniedes un kalēju kaltas naglas. Atsevišķo dēļu starpas un dēļu pievienošanas vietas brangām bija rūpīgi nodrivētas ar pakulām un sveķiem līdzīgu masu. Kuģa priekšgals bijis veidots ļoti augsts un slaidis, piemērots lielu viļņu šķelšanai. Pie kuģa pakalējā gala vadņa netika konstatētas nekādas stūres paliekas. Par to, ka kādreiz bijis arī kuģa masts, liecināja kuģa tuvumā un virs tā atrastās koka daļas, kas atgādināja masta iestiprināšanas ligzdu. Kuģis bijis darināts tikai ar namdara cirvi. Par to liecināja skaidri saredzamās cirvja tesuma un iecirtuma pēdas uz atsevišķām detaļām. Nekādas pazīmes, ka kuģa darināšanai būtu izmantots zāģis vai ēvele, nebija iespējams konstatēt. Netālu no kuģa vraka, nedaudz dziļāk par to Rīdziņas gultnē, smiltis ieskalotas, gulēja arī kādas nelielas laiviņas labi saskatāmās paliekas. Plašajā izrakumu laukumā tika atrastas arī vairākas citas kuģu un laivu detaļas. Tuvu pie upes krasta arheologi atrada vēl kāda cita kuģa ķīļa daļu. Nedaudz tālāk no šā atraduma smiltis gulēja vairākas fragmentāras kuģa brangas un laivu ribas. Tas viss liecināja, ka senās ostas gultnē līdz šim atrastie kuģi nebūs vienīgie.

Augusta beigās sākās trešā «Rīgas kuģa» izcelšanas darbi. Atraduma vietā kuģa atliekas rūpīgi izjauca pa sastāvdaļām. Katru detaļu pirms izcelšanas no zemes sanumurēja, lai vēlāk kokdaļas pēc konservēšanas muzeja laboratorijā varētu atkal savienot kopā un restaurēt kuģi tā sākotnējā izskatā. Pēc izcelšanas visas detaļas pārvejoja uz kādu no muzejam piederošajām noliktavām Vecrīgā.

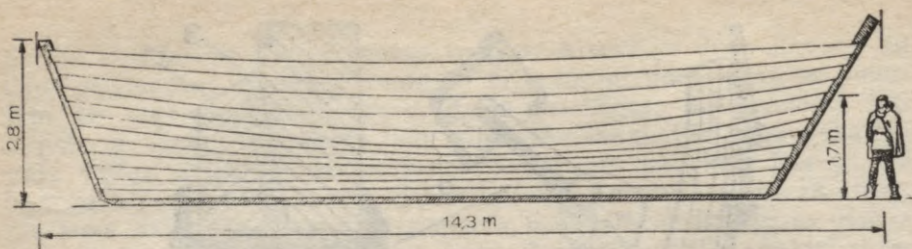
Zeme gadsimtiem ilgi bija glabājusi sevi seno kuģi — šo nozīmīgo liecību pilsētas vēsturei. Rīgas arheologi kuģi mācēja atrast, rūpīgi to savākt un izcelt no bijušās upes gultnes, taču nespēja savu atradumu saglabāt un nosargāt drūmajos notikumos, kas drīzumā piemeklēja mūsu sirmo Rīgu. Nākošajā, 1940. gada vasarā Latviju okupēja kaimiņvalsts — PSRS — armijas daļas, gadu vēlāk sākās karš. Tas viss aizkavēja atrasto seno kuģu restaurāciju. Muzeja laboratorijā nonāca tikai atsevišķas atrastās detaļas. Pārējās koka daļas palika noliktavās. 1941. gada jūnija beigās, vācu armijai ienākot Rīgā, vecpilsētā apšaudes dēļ izcēlās postošs ugunsgrēks. Bojā aizgāja Pēterbaznīca, senais rātsnams, Melngalvju nams, daudzas dzīvojamās ēkas. Aiz rātsnama Ķemerejas ielā nodega visi nami.

Kuģa sānu dēļu apšuvums pārslaidu tehnikā. 1 — apšuvuma dēji; 2 — dzelzs kniedes; 3 — blīvējums; 4 — branga; A — dēļu savienojuma vietas palielinājumā.

Vienā no tiem atradās Rīgas pilsētas vēsturiskā muzeja noliktava, kurā glabājās daudzi senās Rīgas vēstures pieminekļi, starp tiem arī 1938. un 1939. gadā Rīdziņas ostas izrakumos atrasto kuģu detaļas. Ugunī tās visas aizgāja bojā. Laimīgā kārtā saglabājās kuģa priekšgals un pakaļgals, ķilis un dažas brangas, kas bija nodotas laboratorijā ķīmiskai apstrādei.

Pēckara gados trešā «Rīgas kuģa» detaļa kļuva par pastāvīgu eksponātu kādā no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja izstāžu zālēm — tā apmeklētājiem stāsta par pilsētas pirmsākumiem. Bez tam muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos saglabājusies arī daļa no izrakumu laikā veiktās atradumu fiksācijas pirmsdokumentācijas, vairāki fotouzņēmumi un ap 20 kuģa detaļu zīmējumu. Visi šie materiāli palīdzējuši rekonstruēt «Rīgas kuģi» sākotnējā izskatā. Daļu no izrakumu laikā zīmētajiem kuģa attēliem, pievienojot tiem īsu

«Rīgas kuģis» sānskatā (rekonstrukcija).

kuģa tehnisko aprakstu, 1964. gadā publicēja muzeja darbinieks J. Skolis. 1982.—1984. gadā rūpīgu darbu «Rīgas kuģa» sākotnējā izskata precīzākā izzināšanā veica kuģniecības vēstures entuziasti — inženieri A. Zalsters, V. Selga, L. Grinbergs un U. Bikše. Izpētot visus viņu rīcībā esošos materiālus, pētnieki izstrādāja kuģa rekonstrukcijas darba zīmējumus un izgatavoja kuģa ārējā apšuvuma modeli mērogā 1 : 10. Senā kuģa modelis tagad novietots muzeja izstāžu zālē kopā ar autentiskajām kuģa detaļām.

Kāds tad ir bijis šis trešais «Rīgas kuģis»? Rekonstrukcijā tas atgādina lielu zvejnieka laivu ar vienu mastu. Kuģa garums bijis 14,3 m, platums — 4,9, bortu augstums vidusdaļā — 2,4 metri. Pēc izgatavotā modeļa papildus bija iegūstamas šādas ziņas. No ozolkoka darinātais kuģis svēris apmēram 4300 kg, tā celtspēja pārsniegusi 30 tonnas. Iegrime ar pilnu kravu bijusi 1,4 metri. Kuģi būvējot, izlietotas 1455 dzelzs kniedes un vairāk nekā 400 kaltas naglas, kā arī 480 ozolkoka tapas. Kuģa korpusu veidojuši: 11,4 metrus garš ķilis, taisni vadņi (kuģa priekšgals un pakalģals), abās pusēs apšuvuma dēļi, 19 galvenās un divas papildu brangas (ribas), kā arī vairāki elementi papildu stiprībai.

Pie korpusa galvenajām sastāvdaļām — ķīļa un vadņiem — bijis piestiprināts apšuvums, kas sastāvējis no 12 pāriem ozola dēļu — pa 12 katrā pusē. Skaitot no ķīļa, pirmo sešu dēļu pāru malas veido slaidus, augšup vērstus lokus. Šie kuģa korpusa dēļi «dzen» to galvenokārt platumā — horizontālā virzienā. Augšējo sešu dēļpāru

«Rīgas kuģis» (arhitekta G. Jansona rekonstrukcija).

forma ir sarežģītāka — to malām veidojas trīskāršs liekums. Turklāt šo dēļu vidusdaļā liekums vērsts uz leju. Ar šiem dēļiem kuģa korpusu it kā «ceļ» uz augšu. Pie vadņiem dēļi bijuši piestiprināti ar dzelzs naglām, bet savā starpā sastiprināti ar dzelzs kniedēm. Pie brangām dēļi turējušies ar ozola tapām. Kā liecina atrasto tapu zīmējumi, kas tapuši izrakumu laikā, viens tapas gals bijis nedaudz paplašināts, otrā tapas galā, kuģi montējot, iedzina nelielu ozolkoka ķilīti, pēc iedzīšanas tas stiprinājuma vietā paplašināja arī šo tapas galu.

Brangas kuģa korpusā ievietoja tikai tad, kad dēļu apšuvums bijis pilnīgi gatavs un kuģa forma izveidota, dēļiem brīvi liecoties. Brangas korpusam piešķīra papildu stiprību, un tām bija iecirtumi, lai tās cieši piegulētu sānu dēļiem.

Ja kuģa korpusa izveidojumu restauratoriem bija iespējams pilnībā pamatot ar atrastajām detaļām, tad dažu iztrūkstošo kuģa daļu varbūtejo izskatu nācās aizgūt no līdzīgiem citu zemju seno kuģu atradumiem. Nebija šaubu, ka «Rīgas kuģim» masts ir bijis, taču tā iestiprinājuma veidu, garumu un iespējamo buras kvadrāturu varēja noteikt tikai aptuveni. Rekonstrukcijā taisnās buras augstums ir apmēram 7 metri. Sarežģītāk bija izveidot kuģa stūri. Izrakumu vadītājs Kārlis Apinis, pētījumu laikā aprakstīdams atrasto kuģi, īpaši uzsver, ka pie pakaļējā vadņa neesot konstatētas nekādas stacionāras stūres paliekas. Tas liekot domāt, ka kuģis bijis vadāms ar t. s. stūres airi kuģa sānos. Šādam speciālam airim, kas kustīgi piestiprināts pie kuģa korpusa labā sāna, vajadzēja atrasties zināmā attālumā no pakaļējā vadņa. Taču pie «Rīgas kuģa» labā borta, kas bija samērā labi saglabāties, ne stūres airis, ne arī tā iespējamā stiprinājuma vieta netika atrasta. Vēsturiski pakaļējā vadņa stūre kuģu konstrukcijā parādījusies vēlāk nekā sānu stūre. Tādējādi K. Apinis, pieņemot, ka «Rīgas kuģim» varētu būt bijusi sānu stūre, pamatoja kuģa datējumu — tas ir laiks pirms 13. gadsimta. «Rīgas kuģa» rekonstruētāji pakaļējā vadnī mēģināja saskatīt atrauta apkaluma pēdas, kas varētu liecināt par stūres piestiprinājuma vietu. Viņi kuģi rekonstruējuši ar pakaļējo stūri.

Uz jautājumu — kāpēc senais «Rīgas kuģis» nogrimis tieši ostā? — ir grūti atbildēt. Vieglāk būtu izskaidrot gadījumu, ja vraks būtu atrasts atklātā jūrā vai Daugavā. Ridziņas osta bija pietiekami plaša, lai tajā iebrauktu pat vairāki līdz 20 m gari tālaika kuģi, taču tās akvatorijas lielums bija par mazu, lai vētra varētu apdraudēt šeit patvērušos kuģus. Jādoma, ka šis kuģis būs bijis vai nu pamests kā nelietojams, savu laiku nokalpojis, vai arī to ienaidnieks, uzbrūkot pilsētai, būs izlaupījis un pēc tam nogremdējis. Tas, ka kuģa atrašanās vietā tikpat kā nebijis senlietu, liekas, vairāk liecina par pirmo iespēju. Varbūt arī šī iemesla dēļ pie kuģa vraka netika atrastas ne stūres, ne arī masta paliekas.

13. gs. Eiropas ostas pilsētu zīmogi, kuros atveidoti tālaika kuģi ar sānu un gala stūri.

Nākošais jautājums, kas nodarbinājis gan kuģa atradējus jau 1939. gadā, gan arī vēlākos pētniekus, ir «Rīgas kuģa» vecums.

Pirmais pieturas punkts kuģa datēšanai bija Rīdziņas otrās krastmalas nostiprinājumi, kas 15.—16. gs. uzcelti daļēji pāri nogrimušajam vrakam. Tātad kuģis Rīgas upē nokļuvis pirms 15. gs.

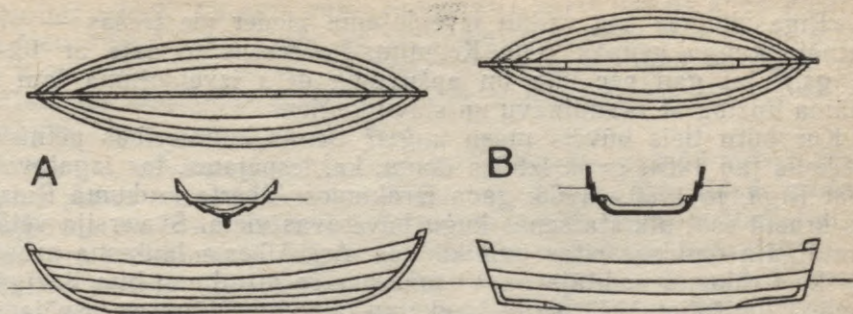
Arheologi konstatēja, ka zemes slānī, kas pārsedza kuģi, atrodas daudz ķieģeļu šķembu, bet zem kuģa šādu šķembu vairs nav. Atceļoties, ka pilsētas aizsargmūru celtniecība sākās jau 13. gs. sākumā un šie mūri gāja tieši pa Rīdziņas krastu, varētu pieņemt, ka kuģis nogrimis jau pirms šo mūru izbūvēšanas, tātad, vēlākais, 13. gs. sākumā.

Zināmus secinājumus ļauj izdarīt arī kuģi un tieši virs tā atrastās senlietas. Virs kuģa atrasta kāda īpatnēja, pirmajiem 13. gs. vācu iecelotājiem raksturīga zilganpelēka, apdedzināta, ar pirkstu un naga iespaidumiem rotāta māla krūze uz trim zemām kājām. Vērtīgs atradums tieši kuģi ir bulta ar 45 cm garu ozolkoka kātu un

bronzas uzgali. Bultas smailais uzgalis ir ar tukšu vidu un trīs nelieliem caurumiņiem sānos. Atzīmējams, ka šāda bulta Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav zināma, tāpēc tā ir grūti datējama. Iespējams, ka bultas uzgaļa caurumos ievietotas darvā samērcētas pakulas un tad bulta lietota aizdedzināšanai. Kuģī vēl atrasta dunča ādas maksts, vienkāršs dzeramais rags, kas pagatavots no zāgēta govs raga, dzelzs harpūnas smailis un kāds samērā labi datējams atradums — bronzas spirālgredzens ar vītu vidusdaļu. Šāds gredzens 13.—14. gadsimtā ir bijis latviešu tautības iedzīvotāju bieži lietota rotaslieta. Visas minētās datējamās senlietas nav vecākas par 13. gadsimtu. Atrastie priekšmeti varētu norādīt laiku, kad kuģis nogrimis. Tie, tāpat kā iepriekšējie netiešie apsvērumi, norāda, ka kuģis nogrimis ne vēlāk kā 13. gs. sākumā.

Bet kā noteikt laiku, kad kuģis ticis būvēts? Jau pieminētā inženieru grupa, kas veica kuģa izpēti un rekonstrukcijas modeļa izstrādāšanu, nolēma izdarīt radioaktīvā oglekļa datējuma analīzi koka paraugam — nelielam kuģa ķīļa gabalam. To nodeva bij. vissavienības jūras inženierģeoloģijas apvienības Rīgas nodaļas laboratorijā. Iegūtie rezultāti bija pārsteidzoši. Kokam, izrādās, bija vairāk nekā 2000 gadu! Ja, analīzes veicot, nav ieviesusies kāda neparedzēta tehniska kļūda, tad atliek vienīgi domāt, tāpat kā inženierim A. Zalsteram, — ka kuģa ķīļa izgatavošanai būs izmantots ozola stumbrs, kas vairāk nekā tūkstoš gadu pirms kuģa būves jau nogulējis kādā purvā vai upē. Tātad radioaktīvā oglekļa analīze neko būtisku neveda mūsu kuģa izgatavošanas laika noteikšanā.

Vēl nesenā pagātnē dažu laikrakstu un citu izdevumu populārzinātniskās publikācijās «Rīgas kuģis» tika datēts ar 11. gs. un nosaukts pat par vikingu kuģi. Kā redzam, tik agram datējumam nav nekāda pamata. «Rīgas kuģim» nav arī nekādas līdzības ar vikingu kuģiem, kas līdz 11. gs. šķērsoja ne vien Baltijas un Ziemeļu jūru, bet brauca apkārt vai visai Eiropai, dodoties pat pāri Atlantijas okeānam uz Ziemeļameriku. Vikingu kuģis no «Rīgas kuģa» ārēji atšķiras galvenokārt ar vadņa formu un relatīvi zemiem bortiem. Vikingu kuģim ir raksturīgi ovāli izliekti, augsti pacelti vadņi, turpretim «Rīgas kuģim» taisnie vadņi ar horizontāli novietoto ķīli veido izteikti asu leņķi.

Slāvu kuģa (A) un kogges (B) rekonstrukcijas.

No ārpuses «Rīgas kuģis» atgādina nelielu *koggi* — laivveida vienmasta burukuģi ar taisniem vadņiem un atklātu kravu telpu. Plaši pazīstama un labi izpētīta ir t. s. Brēmenes *kogge*, kas datēta ar 14. gs. vidu un atrasta Vēzeres upē netālu no Brēmenes. Kaut arī ārējā veidolā «Rīgas kuģim» ir zināma līdzība ar slaveno Brēmenes *koggi*, abu kuģu galveno konstruktīvo elementu risinājumā ir daudz būtisku atšķirību. Brēmenes kuģa apšuvuma dēļu un citu elementu izgatavošanā jau bijis izmantots zāģis, bet «Rīgas kuģis» izcirsts tikai ar nAMDARA CIRVI. Tas vien jau norāda, ka mūsu kuģis ir vecāks par Brēmenes atradumu.

1983. gadā dāņu senās kuģniecības pētnieks Ole Krumlins-Pedersens apkopoja un publicēja ziņas par 11.—14. gs. kuģu vraku atradumiem Baltijas jūras baseinā. Bez «Rīgas kuģa», kuru gan viņš savā darbā nepiemin, ir zināmi vēl 29 līdzīgi atradumi. Senos Baltijas jūras kuģus pēc ārējā izskata un vadņu izveidojuma viņš sadala četrās grupās. Pie pirmās un otrās grupas pieder skandināvu un rietumslāvu kuģi ar ovāli izliektiem vadņiem, izteiktu ķīli un pārlaidu tehnikā būvētu apšuvumu. Pie trešās grupas pieskaitīti nelieli laivveidīgie kuģi ar taisnu vadņu izveidojumu — kā Brēmenes *koggei*. Beidzamā — ceturtā — grupa aptver kuģus ar zemiem, struapiem galiem un lēzenu dibenu; tie izmantoti upju satiksmē.

«Rīgas kuģis» pēc vadņu izveidojuma pieder pie trešās — pirmatnējo *koggu* grupas (Ole Krumlins-Pedersens to datē ar 13.—14. gs.), lai gan pēc ķīļa un apšuvuma dēļu izveidojuma tam ir zināma līdzība ar skandināvu un slāvu kuģiem.

Kur būtu ticis būvēts mūsu kuģis? Senās kuģniecības pētnieks J. Skolis jau 1964. gadā izteica domu, ka, iespējams, tas izgatavots tepat Rīgā, jo 1959.—1960. gada izrakumos Alberta laukumā Rīdziņas krastā esot atklāta senās kuģu būvētavas vieta. Šī versija vēlāk pārstaigāja daudzas citas publikācijas. Arī Alberta laukuma arheoloģisko izrakumu vadītāja M. Vilsone par šo atradumu bija līdzīgās domās. Publicējot 1973. gadā izrakumu laukuma plānu ar iespējamo kuģu būvētavu, viņa rakstīja: «1959. gadā Alberta laukumā starp otro guļkoku celtni un pilsētas aizsargmūri melnajā mītņu zemē 3—4 m dziļumā atsedza koka konstrukcijas, kas pēc kuģu būves speciālistu vienprātīga atzinuma bija kuģu būvētavas paliekas. Atsedza 10 m garu slīpu, ēliņus, ķīļbloku un platformas. Kad noņēma ķīļbloku, zem tā bija redzami divi paralēli uz malas likti dēļi. Virs tiem ik pa gabalam gulēja šķērskoki, uz kuriem balstījās slīpi. Šķērskoki bija ielikuši un vietām saplacināti, jo uz slīpa gulēja kuģa ķīļi, uz kura savukārt lika brangas un veidoja kuģi.. [atrada] arī ar balķiem izklātu kanālu kuģu nolaišanai ūdenī.. Izrakumu laukumā atrastā kuģu būves darbnīca attiecināma uz 12. un 13. gs. miju. Šāda lieluma un tipa darbnīcā varēja būvēt kuģus, līdzīgus 1939. g. no Rīgas ostas izceltajam ozolkoka kuģim.»

Tagad, pēc daudziem gadiem pārskatot Alberta laukuma izrakumu materiālus, rodas šaubas par toreiz zemē atrastās būves pareizu skaidrojumu.

Tā saucamā kuģu būvētava Alberta laukumā atradās 13. gs. sākumā celto pilsētas aizsargmūru iekšpusē. Šie mūri gāja paralēli Rīdziņas gultnei, arī «kuģu būvētava» situēta paralēli upei. Protams, aizsargmūris varēja būt uzcelts vēlāk nekā t. s. kuģu būvētava, un līdz ar to būvētavas darbība varēja tikt 13. gs. pārtraukta. Taču rodas pirmais jautājums. Kāpēc t. s. slīps, uz kura būvē kuģi un pa kuru to nolaiž ūdenī, ir novietots paralēli upei, nevis perpendikulāri upei? Kāpēc gan kuģis, kas sver vairākas tonnas, pēc uzbūvēšanas vēl būtu pa sauszemi jāvelk labu gabalu gar upes krastu, nevis tūlīt

jānolaiž ūdenī? Tā saucamais baļķiem izliktais kanāls slīpa galā, kā tas redzams Alberta laukuma izrakumu 1973. gadā publicētajā plānā, ir tikai kādu 1 m plats. Arī tas virzīts paralēli upei. Pa šādu «kanālu» nav iespējams peldēt pat nelielai laiviņai, kur nu vēl «Rīgas kuģim».

No t. s. būvētavas vietas līdz upei ir vairāk nekā 20 metrus plata, brīva zemes josla, bet no t. s. slīpa viduslīnijas līdz līdzās esošajai guļbūves ēkai — tikai nedaudz vairāk par 2 metriem. Pamatoti rodas otrs jautājums — kāpēc būvētava novietota tik tuvu dzīvojamai ēkai, ja prelējā pusē atrodas plašs, brīvs laukums? Ja uz šī iedomātā slīpa novietotu mūsu 5 m plato «Rīgas kuģi», tad starp būvējamo kuģi un ēku paliktu atstarpe labi ja daži centimetri. Kā tad no šīs puses pie kuģa korpusa varēja tikt klāt tā būvētāji?

Pilsētas mūrī līdzās «kuģu būvētavai» izrakumu laikā konstatēja jau 13. gadsimtā aizmūrētu vārtu ailu. Šo vārtu sliexsnis, kā to rāda izrakumu laikā zīmētais laukuma malas profils, atrodas dziļāk zemē nekā līdzās esošā «kuģu būvētava». Šāda līmeņu starpība skaidri parāda, ka «kuģu būvētava» mūra iekšpusē ir ierikota krietni vēlāk, nekā uzcelts pats pilsētas aizsargmūris. Šis beidzamais apstāklis pilnīgi izslēdz iespēju, ka zemē atklātā konstrukcija varētu būt kuģu būvētava.

Kam tad ir kalpojuši šie zemē ieraktie, uz sāniem liktie divi dēļi ar platu spraugu starp tiem, pār kuriem likti šķērskoki, kas savukārt nosegti ar biezu planku? Izrakumu laikā virs šīs vietas tika atklāta šaura ieliņa, kas vedusi gar pilsētas aizsargmūru iekšpusi. Arheologi savos pētījumos gan citās vietās Rīgā, gan arī daudzās viduslaiku pilsētās zem ielām ir atklājuši senatnē ierikotas drenāžas ietaises, kas kalpojušas nokrišņu ūdeņu savākšanai. Pirms ielas bruģēšanas zemē ierakts grāvītis, kura malas nostiprinātas ar diviem uz sāniem guldītiem dēļiem katrā grāvīša pusē, sprauga starp dēļiem nosegtā ar trešo dēli vai tievāku šķērskoku klājumu. Tātad Alberta laukumā toreiz izrakumos tikusi atsegta daļa no šādas drenāžas sistēmas. Nebūtu pamata šo būvi arī turpmāk dēvēt par kuģu būvētavu un apgalvot, ka Rīdziņas gultnē atrastais kuģis būvēts tepat, senajā Rīgā.

Atrastais kuģis, kā jau minēts, ir bijis piemērots kuģošanai pa jūru. Ar savu lielo iegrimi tas nebūtu spējis pārvarēt daudzās Daugavas krāces, tāpēc braukšanai augšup pa upi to nevarēja izmantot.

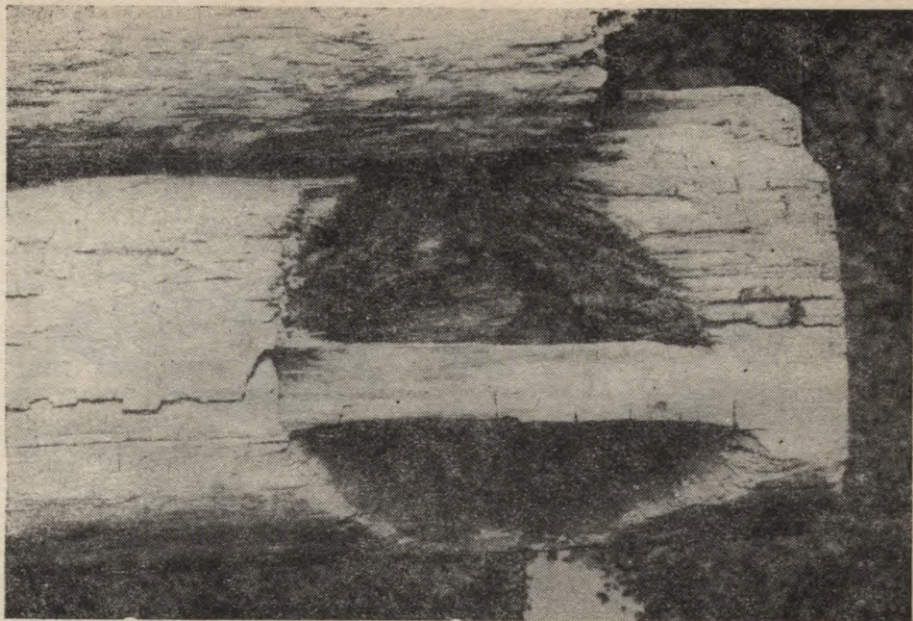
Daugavas kuģniecības līdzekļiem ir bijusi citāda konstrukcija, un tie bijuši arī ļoti dažādi. Vikingi 9.—11. gs. brauca augšup pa upi nelielās laivās ar seklu peldi. Tās viegli vareja pārvilkt pār upju krācēm un ūdensšķirtnē pa sauszemi transportēt no Daugavas uz Dņepru. 13. gs. dokumentos minēti arī lielāki pa Daugavu peldoši krievu tirgotāju platdibena upju kuģi, t. s. učāni. 1466. gadā polockieši savā sūdzībā Rīgai pirmo reizi min strūgas (*strusen*), kas vēlākos gadsimtos ir visizplatītākais preču pārvadāšanas līdzeklis Daugavā. 16. gadsimtā preces pa Daugavu pārvadātas ar plostiem, laivās, strūgās un pusstrūgās. Rīdziņas grīva šai laikā kļuvusi par galveno strūgu piestātni Rīgā.

Strūgas bijušas lielas, no plankām būvētas platdibena laivas, kuru vidusdaļā visā garumā no dēļiem izveidoja divslīpu nojumi — pārvadājamo preču noseģšanai. Strūgu garums bijis 17—18 asu, platums — 5 asis, celtspēja — līdz 12 000 pudiem. Pludinot pa Daugavu uz leju lielās strūgas, tās vajadzēja apkalpot līdz 30 strādniekiem.

Katru gadu, pirmajām strūgām ienākot Rīgā, tās tika sagaidītas, salutējot ar lielgabalu šāvieniem. Pēc preču izkraušanas strūgas lielākoties pārdeva kā kokmateriālus. Pavasaros palu laikā un vasarā augšup pa Daugavu preču vešanai strūgas izmantoja reti, kravas parasti veda ar t. s. šķutām, kas bija līdzīgas strūgām, tikai ar vēl seklāku peldi. Vienu šķutu vilka gandrīz 100 cilvēku. Garā tauvā iejūgušies, vilcēji gāja pret straumi, pa t. s. tauvas taku gar upes krastu. Piemēram, līdz Vitebskai bija jāvelk vairākus mēnešus.

Daudz agrāk — 13. gadsimtā — hronists Indriķis kā Daugavas satiksmes līdzekļus minējis arī plostus. Aprakstot Polockas kņaza Vladimira gatavošanos karagājienam 1206. gadā uz Rīgu, viņš stāsta par daudzkārtīgi sasietiem kokiem (latīņu valodā — *multiplīci lignorum*) — t. i., plostiem.

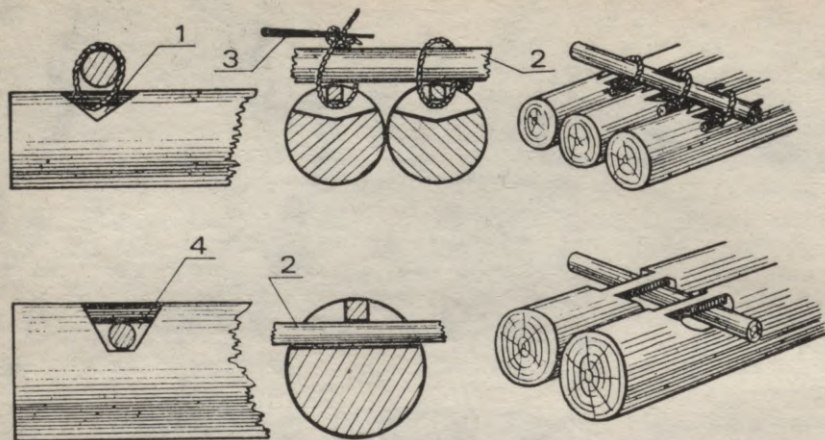
Kādi tad izskatījušies plosti pirms 900 gadiem? Ar kādiem paņēmieniem koki tikuši savienoti plostos? Atbilde rodama arheoloģiskajā materiālā. Rīgas izrakumos vairākkārt atrasti dažāda garuma apaļ-

Rīgas izrakumos atrastais baļķis ar plosta koka savienojuma iecirtumu galā.

koki — baļķi, kuru galos vienā pusē izcirsti dobumi. Tie veidoti, iecērtot ar cirvi vienu otram pretī divus 10—15 cm dziļus un apmēram tikpat platus robus. Starp robiem atstāta nebojāta apmēram 5 cm plata koksnes kārtā. Izdobjot šo starpjosu, abos baļķu ceturkšņos esošie izcirtumi savienoti ar horizontālu dobumu, virs kura palika ap 5×5 cm liela (šķērsgriezumā) pārsedze. Iecirtumu forma ir dažāda. Tievākiem kokiem tā šķērsgriezumā veido trijstūri, bet resnākiem — trapeci.

Etnogrāfisko materiālu vācējs P. Pļavinskis 1894. g. aprakstījis Daugavas plostu siešanas paņēmieni, pēc kura šodien varam izprast

Plosta koku savienošanas paņēmieni. 1 — acs; 2 — žartavnieks; 3 — kneblis; 4 — gļica.

arheoloģiskajos izrakumos atrasto iecirtumu nozīmi baļķu galos. Pēc P. Pļavinska aprakstiem, ploštiem, kuri sieti Daugavā vai tās sānupēs, izmantoti dažādi materiāli. Ploštā garos kokus sakārtojot līdzās citu citam vajadzīgajā platumā, tad uz koku galiem uzliekot kārtis — žartavniekus. Pie tiem tad piesienot katru koku, izverot caur kokā izcirstam vai izurbtam caurumam — t. s. acij vai ausij — klūgu un tad ar mazu, mietiņam līdzīgu sprunguli, t. s. knebli, piegriežot. Plostus lasienot arī bez klūgu palīdzības. Tādā gadījumā koku galos jāizcērtot tik lieli caurumi jeb t. s. gļica, ka var izbāzt cauri kārti — žartavnieku. Uz žartavnieka savelot tad kokus citu pie cita.

Kā liecina arheologu atradumi Rīgas 13. gs. kultūras slānī, plostu siešanas paņēmieni nav mainījušies līdz pat 19. gs. beigām, kad senos koka savienojumus nomainīja ar stieplēm, skavām u. c. metāla savienojumiem.

KRIEVU SĒTA VIDUSLAIKU RĪGĀ

Senatnē upes bija galvenie tirdzniecības ceļi, kas vienoja kaimiņu tautas un vadīja tālos ceļojumos tirgotājus. Pilsētas lielo upju krastos izveidojās par nozīmīgiem tirdzniecības centriem. Viena no ievērojamākajām Latvijas tirdzniecības pilsētām jau no saviem pirmsākumiem ir bijusi Rīga Daugavas krastā. Arheoloģiskie izrakumi Vecrīgā devuši daudzus atradumus — seno tirdzniecības sakaru lieciniekus. Bieži atrasti arī no senās Krievzemes importēti priekšmeti. Tādas, lūk, ir pilsētnieču iecienītās rotas — gan krāsaina stikla, gan zeltaini spīdošās, no vairākām bronzas stieplēm savītās aproces, ažūri bronzas gredzeni, dažādi metāla piekariņi — krustiņi, lunulas u. c. Ar senkrievu tirgotāju starpniecību Rīgā nokļuvuši arī tālo dienvidzemju priekšmeti, piemēram, no Indijas okeāna piekrastes ir atvestas krellju rotas — kauri gliemežvāki.

Daži no Rīgā atrastajiem importa priekšmetiem sastopami daudzās senās Krievzemes pilsētās, citi senatnē bijuši raksturīgi tikai kādai nelielai, vienas etniskās grupas apdzīvotai teritorijai. Pēc šādiem atradumiem varam izsekot vietām, no kurienes uz Rīgu braukuši senie tirgotāji. Tā, piemēram, nelielā bronzas ausu tīrāmā karotīte ar garu, plakānu, ovālas plāksnītes veidā darinātu rokturi, kas virspusē rotāts ar vijuma ornamentu, nākusi no somu-karēļu apdzīvotajām zemēm. No divām vai trim bronzas stieplēm savītas aproces ir bijušas raksturīgas tag. Sanktpēterburgas apgabalā dzīvojušo votu un ižoru tautības sievietes rotas. No ažūras bronzas plāksnītes gatavotos gredzenus nēsājušas vjatiču sievietes Piemaskavā. Dažas senlietas ir no tāda materiāla, kas atrodams tikai kādā noteiktā teritorijā. Tāds, piemēram, ir sarkanīgais smalkgraudainais šiferis, kas sastopams tikai Ovručas upes krastos, Rietumukrainā. Kijevā un tās apkaimē no tā darinātas nelielas ripiņas — vērpjamo vārpstiņu skriemeļi. Stikla aproces bijušas cieņā dažādās senkrievu pilsētās. Vienas no senākajām aprocēm (melnā krāsā, ar trīsstūrveida šķēsgriezumu) ir gatavotas senās Krievzemes dienvidos un Kijevā pēc Bizantijas stikla meistarū darba paņēmieniem. Starp vairākiem simtiem Rīgā atrasto dažādas nokrāsas stikla aproču ir nepilns desmits arī šādu melnu aproču fragmentu.

Jau 12. gs. Rīgas apmetnē — pussalā pie Rīgas upītes ietēkas Daugavā — izveidojās tradicionālā tirgus vieta, kur vasarā kuģu navigācijas sezonā satikās vaska un zvēražu tirgotāji no krievu zemēm ar vietējiem iedzīvotājiem un pāri jūrai atbraukušajiem svešzemniekiem. 13. gadsimtā Rīgas ekonomikas pamatu veidoja tirdzniecība, kas lielā mērā bija turpinājums tiem lokālajiem ekonomiskajiem sakariem, kuri bija radušies jau ilgi pirms krustnešu ierašanās.

Rīdzinieki, kļūdami par galvenajiem starpniekiem starp toreizējiem Rietumiem un Austrumiem, centās koncentrēt savas pilsētas mūros visu krievu un lietuviešu zemju tirdzniecību ar «ārzemju viesiem», t. i., ar tirgotājiem no Ziemeļeiropas un Rietumeiropas.

Pa Daugavu rietumu virzienā ar pļotiem un platdibena laivām veda vasku, medu, zvēražas, kokus, pelnus, darvu, vēlāk arī linus, kaņepājus, labību, iesalu. Austrumu virzienā savukārt plūda citu preču straume: vilnas vadmala, smalki linu audumi, sāls, dzelzs, svins, sudrabs un citi metāli, zirgi, kā arī garšvielas.

Līgumi un privilēģijas nodrošināja rīdziniekiem tirdzniecības brīvību kaimiņzemēs. Visagrāk tirdzniecības līgumi slēgti tieši ar Krievzemes pilsētām. 1210. gadā rīdzinieki noslēdza šādu līgumu ar Polockas kņazu Vladimiru. Hronists Indriķis tā noslēgšanu apraksta šādi:

«Tika sūtīts Arnolds, bruņinieku brālis, ar saviem biedriem pie Polockas kņaza, vai viņš varbūt nepieņemtu mieru un neatklātu Rīgas tirgotājiem ceļu uz savu zemi. Viņš uzņēma tos laipni un sūtīja viņiem līdzī Lūdolfu, saprātīgu un bagātu vīru no Smoļenskas, lai, nonācis Rīgā, tas vestu sarunas par taisnību un mieru.»

1212. gadā šo līgumu atjaunoja, tāpat to darīja arī 1222. gadā, kad Rīgā ieradās Smoļenskas, Polockas un citu krievu kņazu sūtņi.

Vācu un krievu savstarpējos tirdzniecības noteikumus, kas bija spēkā gandrīz divus gadsimtus, sīki noteica plašais 1229. gada līgums starp Smoļenskas kņazu Mstislavu, no vienas puses, un Rīgas bīskapu, Zobenbrāļu ordeni, Gotlandes zviedru komūnu, Visbijas vācu tirgotāju brālību un Rīgas pilsētu, no otras puses. Līgums pasludināja abu pušu līdztiesību, savstarpēju brīvību un drošību brau-

cienu laikā, visu tirgotāju personas un mantas neaizskaramību, bezmuitas tirdzniecību (izņemot svaru nodevu) utt.

Bez tam krieviem un vāciem savstarpēju tirgošanās brīvību pil-sētās gar Daugavas ūdensceļu, kā arī Gotlandē un pat Lībekā no-drošināja ap 1250. gadu noslēgtais līgums ar Smoļenskas kņazu, 1263. gada līgums ar Polocku un Vitebsku, ap 1265. g. slēgtais līgums ar Polockas kņazu un 1284. g. — ar Smoļenskas kņazu Fjodoru.

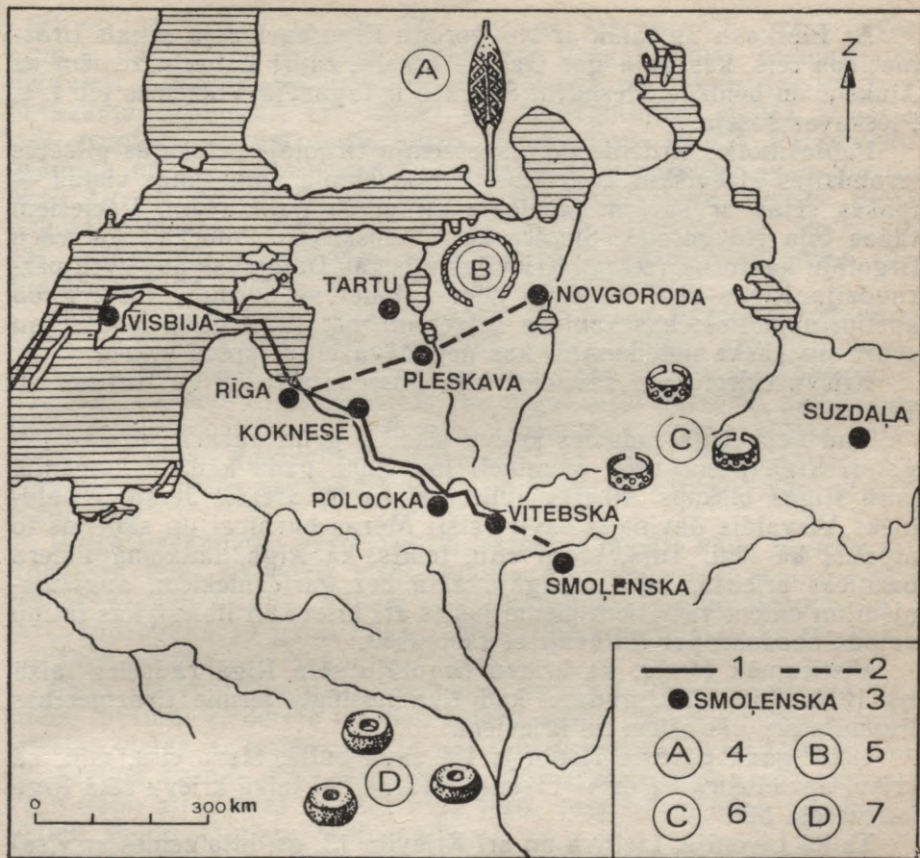
Visiem šiem 13. gs. krievu un vācu tirdzniecības līgumiem pa-matā bija pilnīgas līdztiesības un savstarpējas cieņas principi, kas pirmo reizi plašāk tika izteikti jau minētajā 1229. gada līguma no-teikumos.

Ja pirmos tirdzniecības līgumus bija parakstījušas arī citas Han-zas pilsētas, tad, sākot ar 1284. g., par Daugavas tirdzniecības ceļa vācu tirgotāju oficiālo priekšstāvi kļuva vienīgi Rīga. Tā tirdzniecību centās pilnīgi monopolizēt, noslēdzot Daugavu Vācijas pilsētām un Baltijas jūru — krieviem. Krievi savukārt sāka noteikt tālākās tir-gošanās vietas savā zemē rīdziniekiem. Tā, piemēram, 1253. gadā tā bija Smoļenska, bet 1406. gadā — tikai Polocka.

Par teritorijām Krievzemē, kur sniegusies vācu tirgotāju ietekme, liecina ne vien iepriekš minētie līgumi, bet arī ieraksti Rīgas rātes kancelejas grāmatās.

Visbiežāk ieradušies krievu tirgoņi no Polockas, Pleskavas un Smoļenskas. Bijuši arī tirdzniecības sakari ar Vitebsku un Novgo-rodu. Par tālāko Rīgas ietekmes punktu Krievzemē ir jāuzskata Suz-daļa. Tā, 1287. gadā Rīgā bijis tirgotājs, kura vārds latīņu valodā rakstīts *Nicolaus dictus Wolk*; viņš esot nācis no Suzdaļas zemes.

Uz Polocku, Vitebsku un Smoļensku viegli varēja nokļūt pa Dau-gavas ūdensceļu. Lai gan Smoļenska atrodas Dņepras upes krastā, tomēr, izmantojot ūdensceļus pa Daugavas pieteku Ullu un Dņepras pieteku Berezinu, šo abu upju ūdenssistēmas tirgotājiem bija viegli savienot. Pa sauszemi preces bija jāpārved tikai dažus desmitus kilometru. Pavasaros palu laikā un vasarā preces pa Daugavu veda ar laivām un ploštiem. Ziemā lielas ragavu karavānas devās no Rīgas uz Polocku un atpakaļ pa aizsalušās Daugavas ledu.

Rīgas tirdznieciskie sakari ar 12.—13. gs. Krievzemi. 1 — ūdens ceļi; 2 — sauszemes ceļi; 3 — senrakstos minētās pilsētas — Rīgas tirdzniecības partneres, A, B, C, D — rajoni, kur darināti Latvijā atrastie priekšmeti: 4 — ausu tīrāmās karotītes; 5 — vitās aproces; 6 — ažuŗie bronzas gredzeni; 7 — šīfera vērþjamo vārpstiņu skriemeļi.

Ar Pleskavu un tālāk ar Novgorodu Rīgu savienoja senais tirdzniecības ceļš, kas gāja gar Gaujas krastu, cauri Latgaļu zemēm uz Alūksni un beidzās Pleskavā. Šī trase ir tagadējā Vidzemes jeb t. s. Pleskavas šoseja.

Paplašinoties tirdzniecībai, svešzemju tirgotāji lielākajās pilsētās izraudzījās atsevišķus kvartālus, kur izveidoja apmešanās vietas — īpašas sētas ar savām baznīcām un preču noliktavām. Vāciešiem tādas bija Novgorodā, Smoļenskā, Vitebskā un Polockā. Sos vācu tirgotāju kantorus (sētas) Krievijas pilsētās Daugavas augštecē pāraudzīja Rīgas rāte un deva tiem autonomas normas. 1393. gadā apstiprināja Polockas kantora satversmi, bet 1338. gadā izdeva jau svaru un vaska noteikumus, kas nepieļāva viltot preču svaru.

Krievu tirgotājiem savukārt bija līdzīgas sētas Rīgā, Tallinā un Tērbatā.

Kad tieši Rīgā radusies krievu sēta, ir grūti pasacīt. Krievu tirgotāji Rīgā pirmo reizi pieminēti jau 1209. gadā kādā dokumentā, kurā Rīgas bīskaps Alberts apliecina, ka uzvarētais Jersikas valdnieks Visvaldis dāvinājis savu valsti Māras baznīcai un saņēmis to atpakaļ kā lēni. Tajā, starp citu, teikts, ka Rīgā, laukumā Pētera baznīcas priekšā, šajā svinīgajā aktā bez garīdzniekiem, augstmaņiem un citiem vāciešiem piedalījušies arī krievi un libieši, kas latīņu valodā nosaukti par *Ruthenis et Livonibus*.

Visticamāk tomēr, ka krievu tirgotāju sēta Rīgā radusies laikā no 1210. līdz 1229. gadam, kad tika noslēgti pirmie tirdzniecības līgumi starp vāciešiem un krieviem.

1222. gadā pāvests Honorijs III savā bullā, starp citu, min, ka krievi apmetušies uz dzīvi Livonijā. Tātad šai laikā krievu sēta Rīgā jau varēja būt.

Tā kā Livonija, Lietuva un arī Krievija 13. gs. bija zemes ar visai maziem naudas līdzekļiem, tad vācu tirgotāji savas preces deva galvenokārt uz kredīta. Kredīta operācijas Rīgas rāte ierakstīja īpašā Parādnieku grāmatā, no kuras saglabājušies ieraksti par 1286.—1352. g. Pēc ierakstiem var spriest arī par krievu tirgotāju skaitu Rīgā.

Vēsturnieks F. Beninghofens norādījis, ka šajā grāmatā ierakstītas 1397 personas, kas piedalījušās Rīgas tirdzniecības darījumos.

1175 no tām ir ar vācu, bet 222 — ar nevācu vārdiem. Starp nevāciem ir 100 krievu, 35 lībieši, 62 latvieši (latgaļi, kurši, zemgaļi) un lietuvieši, 5 igauņi, 9 zviedri, 3 franči, 3 poļi un 5, kuru tautība nav nosakāma. Sešdesmit (no simts) krievu tirgotājiem pilsētā piederējuši gruntsgabali vai nami, kurus viņi varējuši ieķīlāt. Parādnieku grāmatā minēto krievu tirgotāju vārdi latīņu rakstībā skan, piem., šādi: *Affrem, Alise, Demiter, Yachim, Timoske, Smene, Suscike*. Bieži tirgotāja vārdam seko tā tautība: krievs — (latīņu val. *Ruthenus* vai *Ruthe*) vai arī pilsētas nosaukums, no kuras viņš cēlies (*de Plessckowe, de Polotsc, de Kokenhusen, de Tarbato*).

Ipats ir 1300. g. izdarītais ieraksts par vaska tirgotāju *Johannes Creys de Kokenhusen*. Šajā gadījumā, šķiet, tautības apzīmējums — krievs — ierakstīts latviski: «*Jānis vai Ivans Krievs no Kokneses*». Vairākkārt krievu tirgotāju piederība Rīgai īpaši uzsvērta, piemēram, *Demiter Ruthenus et civis Rigensis* (Dmitrijs Krievs, Rīgas namnieks), *Yachim Ruthenus, pellifex civis in Riga*. Atzīmēts arī, ka *Timoske Ruthenus* vairākkārt dodas no Rīgas uz Lībeku tirdzniecības braucienos.

Rīgas Parādnieku grāmatas 25 ierakstos minēts kāds *Pluceke no Kokneses*, kurš noslēdzis visdažādākos darījumus (arī septiņas reizes ar saviem tautas brāļiem — iebrāucējiem krievu tirgotājiem), kuru kopsumma 10 gadu laikā (1286—1296) vērtējama kā tai laikā ļoti liela summa — 130 sudraba markas.

Šiem krievu tirgotājiem, kas bija ieguvuši Rīgas namnieku tiesības, īpašumi piederēja ne vien krievu ciemā, bet arī dažādās citās pilsētas vietās. Ir minēts, ka 14. gs. krievu tirgotāji irē tirgus būdas pie «Jaunā nama», kas vēlāk iegūst Melngalvju nama nosaukumu. Viņu nami atradušies arī Alksnāja (tag. Vecpilsētas ielas apkaimē), Šķūņu, Peldu, Tirgoņu, Smilšu ielā.

Kā redzams no senajām pilsētas grāmatām, vairums krievu, kuri apmetās Rīgā vai arī tur ik pa laikam ieradās, bija saistīti ar tirdzniecību. Tāpēc krievu ietekme visvairāk bija izjūtama tieši tirdzniecības tradīcijās. Rīgā plaši lietoja krievu mēru un svaru sistēmu. Arī vācu tirgotāji svēra preces birkavos un pudos. Rīgas tirgotāju leksikā jau viduslaikos parādījās daudz aizguvumu no krievu valodas.

Bez tirgotājiem Rīgas parādnieku grāmatās reģistrēti arī daži krievu amatnieki. 1291. gada ieraksts vēstī par Joahimu un Semjonu Krieviem — kažokādu izstrādātājiem (latīņu val. *Pelifex*). Turklāt Joahims, kā īpaši uzsvērts, esot Rīgas namnieks.

Kādā no 1296. g. ierakstiem atrodams arī pirtnieks (*stupenator*) *Demas* (Demjans vai Deniss), kas kopā ar jau minēto *Pluceki no Kokneses* sadarbojies ar vācieti Johanu Lubeku.

Liekas, ka 13. gs. Rīgā krievu amatnieku būs bijis daudz vairāk, nekā uzrādīts Parādnieku grāmatā. Jāatceras, ka tajā atzīmēti galvenokārt tirgotāji vai arī tie namnieki amatnieki, kas reizēm iesaistījās tirdzniecībā. Par to, ka Rīgā bijuši arī citu nozaru krievu tautības amatnieki, liecina arheoloģiskie atradumi.

1988.—1989. gadā Vecrīgā, veicot restaurējamo arhitektūras pieminekļu pirmsprojekta izpēti un celtniecību kvartālā, kas piekļaujas tag. Alksnāja ielai, dažādās vietās kopā ar citām senlietām tika atrastas četras akmens lejamās veidnītes. Jāteic, ka Rīgas izrakumos lejamveidnītes atrod samērā reti. Cetur lejamveidņu atradums vienā pilsētas kvartālā liecina, ka te pastāvējusi rotkaļa — metāllēģēja darbnīca.

Vienā no veidnītēm kādreiz tikusi atlieta 12. gs. — 13. gs. sākuma senkrievu pilsētniecēm raksturīgā rota — trīskreļļu deniņgredzens. Deniņgredzeni ir īpatnēja 9.—13. gs. slāvu tautību sieviešu greznumlieta — nelieli sudraba vai bronzas riņķīši. Pie tiem piestiprināja dažādas formas rotājumus un nēsāja iestiprinātus matos vīrs deniņiem.

Rīgas deniņgredzena lejamveidnīti sīkāk aprakstījusi arheoloģe Dagnija Svarāne. Viņa konstatējusi, ka šīs veidnītes lietņa apakšdaļā izdabta vēl viena ligzda — ceturtās krellītes atliešanai. Tā uzskatāma par blakusprodukciju, ko pēc atliešanas noknieba no pamatdarinājuma — deniņgredzena. Veidnes akmens petrogrāfiskajā analizē noskaidrojās, ka tā gatavota no īpatna minerāla kalkīta paveida — steatīta, kura iegulu Latvijā nav. Steatītā ietilpst daudz talka, tāpēc, ļejoj veidnē izkausētu metālu, tā dabiski ventilējas, nevis rada papildgāzes, kā tas ir ar veidnēm, kas gatavotas no viētējā kaļķakmens vai dolomīta. Steatīts ir piemērots tādu metālu lie-

šanai, kuru kušanas temperatūra ir 1000 °C, t. i., bronzi un sudrabam. So metālu liešanai piemērots ir arī relatīvi lielais augšējais lietnis. Salīdzinājumā ar citām Latvijā atrastajām veidnēm šai Rīgas veidnītei ir kāda reti sastopama īpatnība — lietnes atvērums atrodas ne vien veidnes augšpusē, bet arī apakšpusē. Ielejot veidnē izkausēto metālu, tas pie padziļinājuma sienām atdzisa ātrāk, izveidojot čaulu. Pārējais neatdzisušais šķidrās metāls pa apakšējo lietni izlija ārā. Tādā veidā deniņgredzena kreilitēm un lociņam radās tukšs viducis. Līdz ar to atlietā rota bija viegla, tai vajadzēja arī mazāk materiāla. Aprakstīto liešanas paņēmieni sauca «liešana ar iztecināšanu», un tas bija labi pazīstams Kijevas Krievzemē. Šāda veidne un liešanas tehnika Latvijā tika konstatēta pirmo reizi.

No pārējām trim šajā kvartālā atrastajām lejamveidnēm divi lietņi bijuši vēl vienai veidnei (tajā atlieta trīsdaļīga krelle). Tas nozīmē, ka liets līdzīgā veidā — iztecināšanas tehnika.

Atliek tikai konstatēt, ka Vecrīgā, tagadējās Alksnāja ielas apkaimē, 12. gs. beigās vai 13. gs. sākumā strādājis krievu amatnieks — rotkalis, kas darbarīkus — akmens lejamveidnes būs atvedis sev līdzī. Latvijā šādā formītē atlietais izstrādājums — trīskreļļu deniņgredzens pagaidām nav atrasts. Tāpēc nav arī zināms, vai šā amatnieka darinātās deniņu rotas nēsājušas tālaika rīdzinieces — krievu tirgotāju sievas.

Viduslaiku Rīgas kancelejas grāmatās visi iebraucēji no Pleskavas, Smoļenskas u. c. pilsētām tiek saukti par krieviem (latiņu valodā — *Ruthenus, Rutho*), lai gan vairums šo iebraucēju nāca no Daugavas augšteces — tagadējās Baltkrievijas pilsētām Polockas un Vitebskas.

Krievu iela, krievu sēta un dažas citas celtnes Rīgas 13.—16. gs. senrakstos minētas vairākkārt. Krievu sētas jeb ciema nosaukums (lejasvācu val. — *Dat Russche dorp*) nekustamo īpašumu reģistrācijas grāmatā ierakstīts tikai vienu reizi — 1458. gadā, daudz biežāk minēta Krievu iela (latiņu val. — *Platea Rutenorum*) — pirmo reizi 1394. gadā. Daudzkārt stāstīts par krievu tirgotāju celto Sv. Nikolaja Brīnumdarītāja baznīcu, kas rakstos parasti dēvēta vienkārši par krievu baznīcu (latiņu val. — *Ecclesia Ruthenorum*, lejasvācu val. — *De Russche kerche*). Pirmo reizi rakstos tā parādās 1299.

gadā. No 1394. g. tiek minēta arī krievu kapsēta (*cimiterium Ruthenorum* vai arī *Russche kerkhof*). Bez noliktavām un dzīvojamām ēkām krievu tirgotājiem savā sētā bijis arī ģildes nams (lejasvācu val. — *De Russche gildestoven*; minēts 1516. g.), slimnīca un nabagu patversme (*Das Russche elend*; minēts 1523. g.). Vairākkārt pilsētas kancelejas grāmatās sastopams apzīmējums lejasvācu valodā «*de Russche convent*» — krievu konvents. Pirmo reizi tas minēts jau 1447. gadā. Daļa pētnieku t. s. krievu konventu uzskata par īpašu krievu klosteri, citi — par krievu tirgotāju ģildes namu. Ārpus pilsētas mūriem esošie 16. gs. sakņu dārzi, pēc pilsētas kancelejas grāmatām, piederējuši gan krievu nabagu patversmei, gan krievu konventam.

Kā jau teikts, krievu baznīca pirmoreiz minēta 1299. gadā. 14.—16. gs. pilsētas kancelejas grāmatās tā atzīmēta vairākkārt. Liekas, Sv. Nikolaja baznīcai vajadzēja būt vienai no pirmajām krievu sētas celtnēm, jo svešzemju pilsētā mūra baznīca tirgotāju sētā bija ne vien reliģiska kulta vieta, bet kalpoja arī par drošu noliktavu vērtīgākajām tirgus precēm. Mūra baznīca bija ikvienas tirgotāju sētas galvenā celtnē. Rīgas Sv. Nikolaja baznīca bijusi pakļauta Polockas metropolītam, kurš tai iecēla garīdzniekus un apgādāja ar dievkalpojuma nepieciešamajiem piederumiem. Savukārt Smolenskā vācu sētā esošā Sv. Marijas baznīca bija pakļauta Rīgas arhibīskapam.

Pēc 16. gs. apraksta Rīgas Sv. Nikolaja baznīca bijusi mūra celtnē ar velvētiem griestiem un dakstiņu jumtu. Zvani bijuši novietoti tornī ar atsevišķu ieeju no ārpusē.

Hronists Kelhs savā «Livonijas vēsturē» raksta, ka 16. gs. sākumā Rīgā, izplatoties reformācijas kustībai, notikuši t. s. baznīcu bilžu grautiņi. Tajos, liekas, cietusi un izlaupīta arī krievu baznīca. Tomēr tā pastāvējusi vēl pēcreformācijas laikā, jo dokumenti vēstī, ka šajā baznīcā 1531., 1532., 1542., 1544. gadā bijuši iecelti jauni garīdznieki. Ir saglabājusies kāda īpatnēja vēstule, ko sakarā ar garīdznieku biežo maiņu Polockas arhibīskaps 1544. g. 20. oktobrī atsūtījis Rīgas rātei. Vēstulē, starp citu, rakstīts, ka «šajā baznīcā (t. i., Sv. Nikolaja Brinudarītāja baznīcā Rīgā) garīdznieki «turienes» slikto klimatisko apstākļu dēļ ilgi nedzīvojot un nomirstot, tāpēc, lūk, esot jāsbūta arvien jauni kulta kalpi no Polockas pils.

Krievu tirgotāju aktivitāte aizjūras tirdzniecībā auga līdz ar krievu valsts nostiprināšanos, sevišķi strauji 16. gadsimtā Livonijas kara priekšvakarā. Baidoties no konkurences, Rīgas vācu tirgotāji panāca to, ka rāte Nikolaja baznīcu 1548. gadā slēdza. Tika radīti arī cita veida spaidi krievu tirgotājiem. Piemēram, dažus gadus vēlāk — 1550. gadā — Pleskavas tirgotājiem aizliedza izīrēt telpas pilsētā ilgāk par 14 dienām.

Par ieganstu Sv. Nikolaja baznīcas slēgšanai 1548. g. 9. jūnijā Rīgas rāte izmantoja kādu baznīcā notikušu zādzību. Atpakaļ uz Polocku pie arhibīskapa bija jādodas garīdzniekam, diakonom un ķesterim. 1549. gadā rāte uzdeva birģermeistaram Jurgenam Pādelam sastādīt Sv. Nikolaja baznīcas altāra piederumu inventāra sarakstu. Tajā bija uzskaitīti šādi baznīcas piederumi: viens liels un viens mazs sudraba kauss, viena sudraba karote, viena ar sudrabu apkalta evaņģēlija grāmata, divi ar sudrabu apkalti krusti.

Livonijas kara laikā krievu sēta tika likvidēta un baznīca, tāpat kā visas pārējās šeit esošās celtnes, pārgāja rātes pārvaldē. 1559. g. maijā Sv. Nikolaja baznīcā tika noņemta lielā lustra, to nodeva pilsētas metāllējējam pārkausēšanai, acīmredzot lielgabalu liešanai. Saglabājušies pilsētas kases rēķini liecina, ka rātes pārvaldē pārņemtās krievu sētas celtnes pilsētai laikposmā no 1560. līdz 1571. gadam devušas ienākumus no nomas naudām vien 627 sudraba marku apmērā.

1581. gadā Rīgas pilsēta bija spiesta padoties Polijas karalim. Karalis Stefans Batorijs, uzturoties Rīgā 1582. g. 7. aprīlī, ar dāvinājuma aktu visas bijušās krievu Sv. Nikolaja Brīnumdarītāja baznīcai piederošās celtnes un īpašumus atdeva Rīgas pilsētai.

Sai laikā pēc karaļa pavēles rātei bija jānodod Jezuītu ordeņa rīcībā Sv. Jēkaba baznīca, kur savus dievkalpojumu noturēja pilsētas latviešu luterāņu draudze. Savukārt latviešu draudzes rīcībā rāte atdeva bijušo dominikāņu klostera Sv. Jāņa baznīcu, kas pēc reformācijas ilgāku laiku bija stāvējusi neizmantota. Tā steidzīgi bija jāsavēd lietošanas kārtībā. Rāte latviešu draudzei Jāņa baznīcas iekārtošanai nodeva visu slēgtās Nikolaja baznīcas inventāru. Pēc burgomistra Nikolaja Ekes 1582. gada 28. augusta rīkojuma no krievu baznīcas torņa tika noņemti divi zvani un pārvesti uz Jāņa

baznīcu. Krievu baznīcā tika atrasta arī kāda liela misiņa bļoda, vecās lustras vidusdaļa un četri rokturi no kādas citas lustras. Šis metāls tika nodots pārkausēšanai, lai no tā izgatavotu jaunu lustru Jāņa baznīcai.

Pilsētas rāte lika Jāņa draudzei pārņemt un pārdot arī visu pārējo inventāru, kas vēl būtu atrodams Nikolaja baznīcā, un ieņemtos līdzekļus izmantot Jāņa baznīcas iekārtošanai. Inventāra pārņemšanas protokolā minēts, ka krievu baznīcas altāra telpā, kas jau 30 gadu nav izmantota, kādā koka lādē atrasti šādi priekšmeti: liels apzeltīts koka krusts, otrs mazāks krusts, apkalts ar sudrabu, saliekts sudraba skārda gabals, dažas baznīcas grāmatas krievu valodā un lielāks daudzums vaska sveču, kādas baznīcās lietojot krievi. Svences no ilgās glabāšanas esot kļuvušas pavisam melnas. Par altāra ikonām teikts, ka tās esot pavisam sliktā stāvoklī. Tālāk protokolā rakstīts, ka atrasti nelieli dzeltenī koka kausiņi ar rokturiem un apaļas, lielas stikla glāzes.

1583. gadā rātskungs Lulofs Hollers min, ka Nikolaja baznīcas bēniņos virs velvēm nejauši atrasts lielāks vaska krājums, kura pārņemšanai bijuši vajadzīgi trīs maiši. Vasks no ilgas gulēšanas esot kļuvis gluži melns un nelietojams. Atrastais vasks pārkausēts un pārdots par 30 dālderiem. No šīs naudas metāllējējam par jaunās Sv. Jāņa baznīcas lustras izgatavošanu samaksāti 20 dālderī.

1583. gada 22. martā Nikolaja baznīcā uz grīdas atrastas arī vairākas ikonas, liekas, tās pašas, kas minētas 1582. gada inventāra pārņemšanas protokolā. Tās bijušas tik ļoti bojātas, ka grūti bijis saskatīt svēto attēlus. Daļai no ikonām gar malām trīs pirkstu platumā vēl bijis saglabājies sudraba skārda apkalums. Skārds ticis noņemts un nodots zeltkalim Kasparam Pētersonam novērtēšanai. Atvērta arī baznīcas vecā metāla ziedojumu krūze, tajā atrastas dažas markas, šiliņi un feniņi.

Rāte nerūpējās, lai veco krievu baznīcas ēku turpmāk uzturētu kārtībā, un tā pamazām sāka sabrukt. Ir ziņas, ka cauro jumtu dēļ baznīcas velves un sienas kļuvušas mitras un atradušās bēdīgā stāvoklī. 1588. gadā sākās baznīcai piederošās zemes un ēku izpārdošana. Tā kā Nikolaja baznīcas īpašumus izmantoja Jāņa baznīcas draudze, tad šīs baznīcas saimniecības atskaitēs atrodamas arī pie-

zīmes par krievu baznīcai piederošo īpašumu likteni. Kāds tad bijis šis Sv. Nikolaja baznīcas īpašums?

Jau 1583. gadā uz 8 gadiem par 20 markām gadā tiek iznomāts malkas pagalms pie ieejas krievu baznīcā. Koka ēciņa krievu kapsētā šai pašā gadā tiek iznomāta uz 8 $\frac{1}{2}$ gadiem par 12 markām gadā. 1583. g. jūlijā kādam vara kalējam tiek iznomāta mūra ēka, kas atrodas līdzās krievu baznīcai, uz 7 gadiem par 60 markām gadā.

1588. gadā kāds pilsonis iegūst pagrabu ēkā, kur bija dzīvojis krievu baznīcas garīdznieks; Jaspers Klauts par 1500 markām nopērk gruntsgabalu krievu kapsētā, iznomāts tiek arī malkas pagalms bijušās krievu kapsētas teritorijā — uz 7 gadiem par 15 markām gadā. 1589. un 1591. gadā uz pieciem gadiem tiek iznomāti divi malkas pagalmi aiz krievu baznīcas altārdaļas.

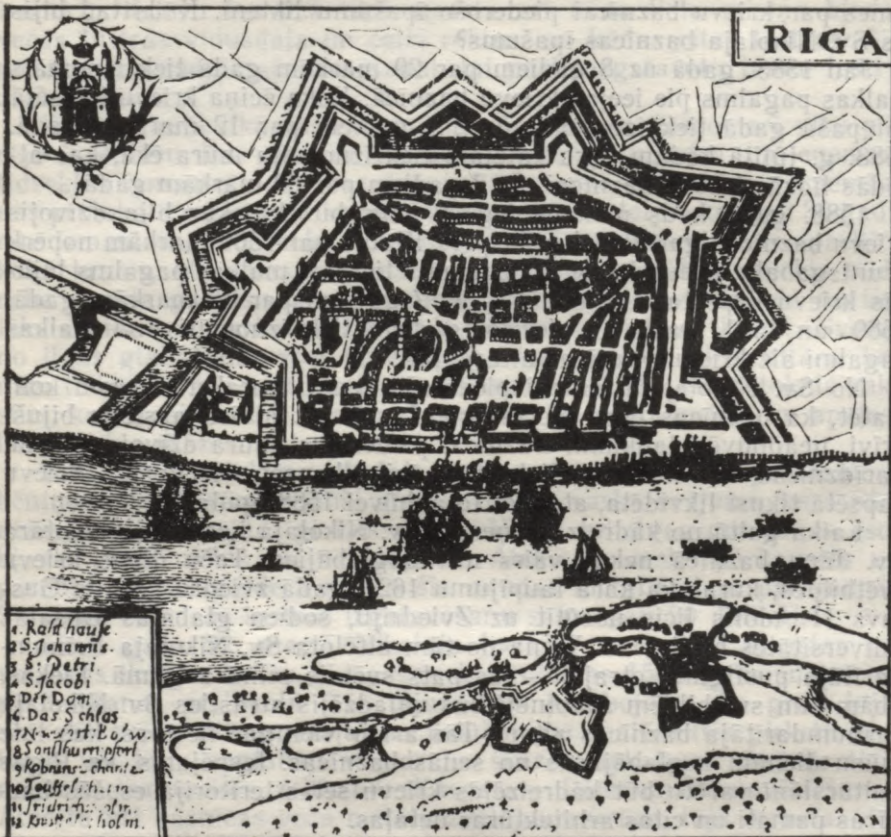
No Sv. Nikolaja baznīcai piederošo zemju apraksta varam konstatēt, ka baznīcas ēkas ieejas priekšā un aiz altāra apsīdas bijuši brīvi, neapbūvēti laukumi. Baznīcai piederējusi mūra dzīvojamā ēka, garīdznieka mitekļis un neliela koka ēciņa kapsētas teritorijā. Krievu kapsēta tikusi likvidēta, atdodot to apbūvei 1588. gadā.

Laika gaitā no kādreiz pārņemtā Sv. Nikolaja baznīcas inventāra Sv. Jāņa baznīcā nekas vairs nav saglabājies. Taču divas krievu svētbildes, kuras kā kara laupījumu 1621. gadā zviedru karalis Gustavs II Adolfs licis nosūtīt uz Zviedriju, šodien glabājas Upsalas universitātes bibliotēkā. Vienā no tām attēlota Sv. Nikolaja Brīnumdarītāja pusfigūra, otrajā — tas pats svētais pilnā augumā. Liekas, abām šīm svētbildēm sākotnēji būs vajadzējis atrasties Sv. Nikolaja Brīnumdarītāja baznīcas altārī. Tās arī ir vienīgās liecības, kas līdz mūsu dienām saglabājušās no senās baznīcas. Iespējams, ka Rīgas kultūrlāni varētu būt kādreizējās krievu sētas teritorijā esošās baznīcas pamati un citas arhitektūras detaļas.

Pēdējo reizi Nikolaja baznīca dokumentos minēta 1618. gadā, kad Polockas metropolīts lūdzis Rīgas rāti atdot tās īpašumā pārņemto krievu baznīcu. Starp citu, viņš norādījis, ka baznīcas un tās īpašuma atsavināšana nodarījusi krievu tirgotājiem 20 000 dālderu lielu zaudējumu.

Atjaunojoties un paplašinoties tirdzniecības sakariem ar Krieviju, 1642. gadā ārpus pilsētas vaļņiem priekšpilsētā netālu no Sv. Ģer-

RIGA

17. gs. Riga. Gravira.

Graviras fragments: A — bijušais krievu
ciems.

trūdes baznīcas ierīkoja jaunu krievu sētu, t. s. Maskaviešu namu, kur Pleskavas un Novgorodas tirgotājiem, iebraucot Rīgā, bija jāapmetas ar savām precēm. 1696. gadā, dodoties uz Rietumeiropu, te kopā ar savu svītu bija apmeties arī Krievijas troņmantnieks Pēteris Aleksejevičs, vēlākais cars Pēteris Pirmais.

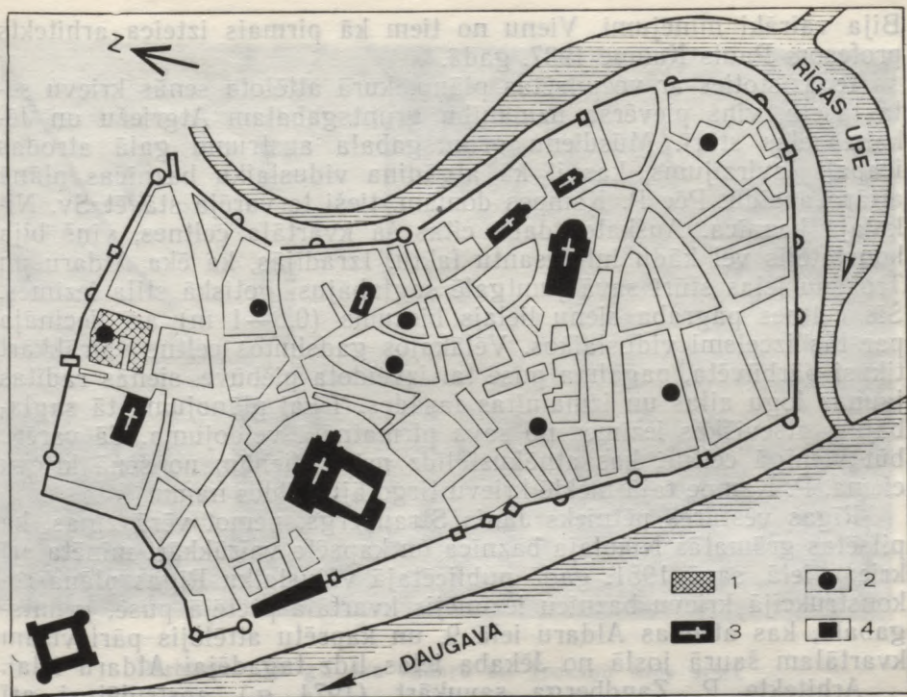
Kur tad īsti Rīgā atradusies pirmā, pati senākā krievu sēta? Laika gaitā gan baznīca, gan arī citas sētas celtnes ir gājušas bojā, cilvēku atmiņa nav saglabājusi krievu sētas un krievu ielas nosaukumu.

Mēģināsim izsekot, kā vēsturniekiem izdevās uziet Vecrīgā vietu, kur kādreiz pastāvējusi Rīgas tirdzniecībā tik nozīmīgā krievu sēta.

Pirmais, kas 18. gs. beigās mēģināja atrast senās Nikolaja baznīcas vietu, bija pazīstamais senatnes pētnieks Johans Kristofs Broce. Tikai nepilni 200 gadi bija pagājuši, kopš pēdējo reizi 1618. gadā bija minēta Nikolaja baznīca, bet J. K. Broces dzīves laikā virs zemes nekas vairs neliecināja par to. Netālu no rātsnama kādu nelielu šķērsieliņu sauca par Krievu ielu. Liekas, kādreiz te blakus Rātslaukumam bijušas krievu tirgotāju tirdzniecības būdas. Pēc Broces domām, šai rajonā bija jāmeklē krievu ciems, un viņš 17. gs. gravīrās — Rīgas pilsētas panorāmās — centās netālu no rātsnama saskatīt kādu raksturīgu celtni, kas varētu būt Nikolaja baznīca.

Tikai 19. gadsimtā vēsturniekiem, pētot arhīvos Rīgas senrakstus, izdevās precīzēt krievu sētas atrašanās vietu. Pilsētas nekustamo īpašumu reģistrācijas grāmatā vairākos 14. un 15. gs. izdarītos ierakstos minēts, ka krievu kapsēta (*cimiterium Ruthenorum*) atradusies pretī Jēkaba baznīcas altāra daļai. Tās pašas grāmatas 1458. g. ieraksts vēsta: «Luka Ivana dēls nodeva Simanīm Krievam māju ar visiem piederumiem, kura atrodas krievu sētā uz stūra pie pilsētas nocietinājumu mūra Smilšu vārtu virzienā, blakus Sv. Jura tornim.» Jura jeb Jurgena tornis atrodas Aldaru ielas galā līdzās Zviedru vārtiem. Viduslaiku vēstures avotos reizēm tas saukts arī par torni aiz krievu baznīcas.

Nemot vērā visas šīs ziņas, noteikt krievu sētu Rīgas plānā vairs nebija nekādu grūtību. Tātad krievu sēta aizņēmusi kvartālu, kuru ierobežo tagadējā L. Trokšņu, M. Trokšņu, Aldaru un Jēkaba iela. Nelielā Atgriežu ieliņa, kas ievēd kvartāla vidū un beidzas ar kvadrātisku laukumiņu, ir kādreizējā ieeja krievu sētā.

16. gs. Rīgas plāns (rekonstrukcija). 1 — krievu ciems; 2 — 13.—14. gs. dokumentos minētie krievu tirgotāju īpašumi pilsētā; 3 — baznīcas; 4 — pils.

Zināmu laiku pētnieki vēl šaubījās, kura bijusi senā krievu iela (*Platea Ruthenorum*) — vai tagadējā Trokšņu vai Aldaru iela? Ja zināms, ka krievu iela krustojusies ar Smilšu ielu un bijusi no abām pusēm apbūvēta, tad tā varēja būt tikai Aldaru iela, jo viduslaikos Trokšņu ielas vienā pusē atradās pilsētas mūris, bet ēkas tika celtas gar ielas pretējo pusi.

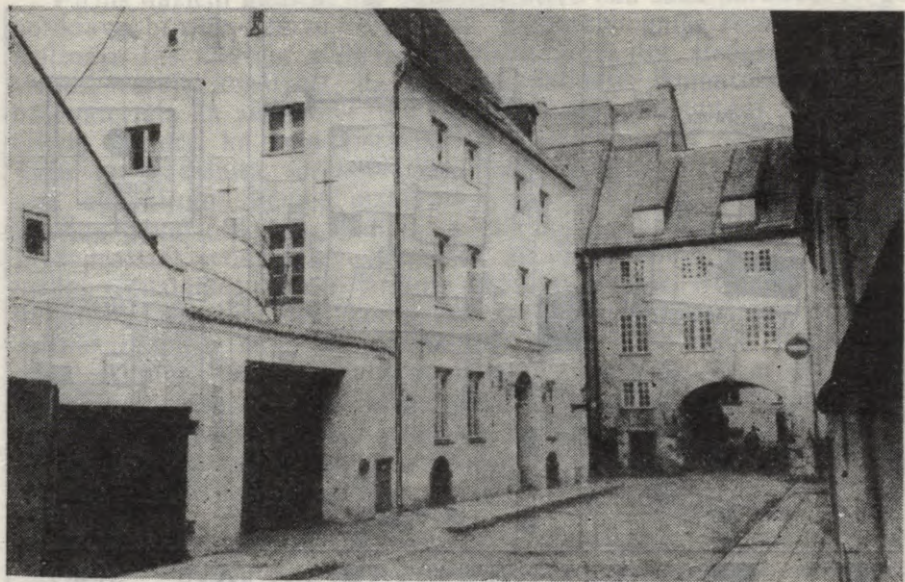
Ja krievu sētu un ielu vecpilsētā izdevās noteikt samērā precīzi, tad daudz grūtāk nācās precizēt Nikolaja baznīcas atrašanās vietu.

Bija vairāki minējumi. Vienu no tiem kā pirmais izteica arhitekts profesors Pauls Kampe 1937. gadā.

Iepazīstoties ar vecpilsētas plānu, kurā attēlota senās krievu sētas vieta, viņš pievērsa uzmanību gruntsgabalam Atgriežu un Jēkaba ielas stūrī. Mūsdienu gruntsgabala austrumu galā atrodas ieapaļš izvirzījums, kas it kā atgādina viduslaiku baznīcas plānā altāra apsīdu. Pēc P. Kampes domām, tieši te varēja stāvēt Sv. Nikolaja baznīca. Apskatot dabā citas šā kvartāla celtnes, viņš bija konstatējis vēl kādu interesantu faktu. Izrādījās, ka ēka Aldaru un Trokšņu ielas stūrī savā jumtgalē saglabājusi gotiskā stila iezīmes. Šīs celtnes pagraba sienu lielais biežums (0,8—1 m) arī liecināja par tās izcelsmi viduslaikos. Vēlākajos gadsimtos celne vairākkārt tikusi pārbūvēta, pagalma pusē tai izveidota piebūve, sienās radītas jaunas logu ailas un izmainītas fasādes. Tikai plānojumā tā saglabājusi atsevišķas iezīmes no sava pirmatnējā veidojuma. Tā varētu būt vienīgā celtnē, kas atnākusi līdz mūsu dienām no senā krievu ciema. P. Kampe tajā meklē krievu tirgotāju ģildes namu.

Rīgas vēstures pētnieks Jānis Straubergs, ņemot vērā ziņas, ka pilsētas grāmatās Nikolaja baznīca un kapsēta vairākkārt minēta arī krievu ielā, savā 1951. gadā publicētajā viduslaiku Rīgas plāna rekonstrukcijā krievu baznīcu iezīmējis kvartāla pretējā pusē, gruntsgabalā, kas atrodas Aldaru ielā 9, un kapsētu attēlojis pāri visam kvartālam šaurā joslā no Jēkaba ielas līdz tagadējai Aldaru ielai.

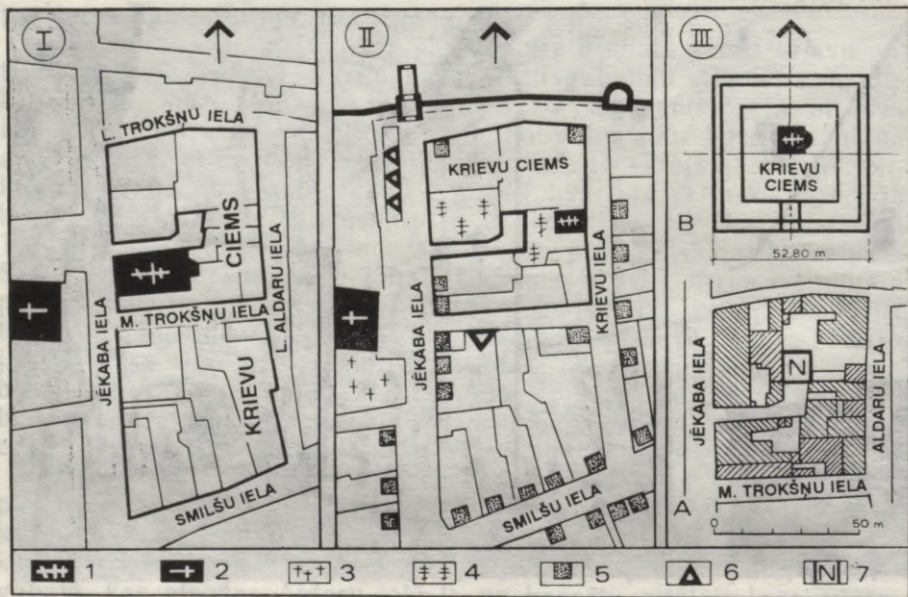
Arhitekta R. Zandberga savukārt (1974. g.) apstrīdējusi arī J. Strauberga pieņēmumu. Pēc viņas domām, Rīgas nekustamo īpašumu reģistrācijas grāmatās 14.—16. gs. izdarītie ieraksti vēstot, ka gruntsgabalā Aldaru ielā 9 aizvien atradušās dzīvojamās ēkas, nevis baznīca. Tāpēc Sv. Nikolaja baznīcai vajadzētu atrasties līdzās dzīvojamai mājai Aldaru ielā 11, kur ir viens no lielākajiem krievu sētas zemes gabaliem. Pēc autorei domām, tajā bez baznīcas vajadzētu būt bijušai arī kapsētai un krievu tirgotāju ģildes namam. Baznīcu viņa saskatot šī lielā gruntsgabala dienvidrietumu stūrī, kur pašreiz atrodas neliela 18.—19. gadsimtā celta noliktava. Pēc R. Zandbergas, noliktava it kā būtu būvēta tieši uz senās baznīcas sienu paliekām. Pēc arhitektes domām, krievu ciems un baznīca Rīgā esot radusies jau 12. gs., par to liecinot jau minētās 18. gs. noliktavas

Pārbūvētā 16. gs. ēka Aldaru un Trokšņu ielas stūrī.

plāna izmēri, kas atbilstot 30 senkrievu mēra vienībām, t. s. Mexo-
вая сажень. Autore izstrādājusi arī īpatnēju senā krievu ciema plāna
rekonstrukciju. Ciema teritorija plānā aizņēmusi regulāru, apm.
53×53 m lielu kvadrātisku laukumu. Tā centrā tagadējās noliktavas
vietā — nelielā Sv. Nikolaja baznīca. Ieeja krievu ciemā nav bijusi
pa tagadējo Atgriežu ielu, bet gan — M. Trokšņu ielas vidū. Diem-
žēl neviens vēstures avots šādu rekonstrukciju un tik agru krievu
ciema izcelsmi neapstiprina. Originālā hipotēze vairāk gan sakņojas
autore iztēlē un fantāzijā, nevis konkrētos vēstures faktu materiālos.

Kura no šīm trim hipotēzēm būtu tuvāka īstenībai? Mēs it kā soli
pa solim esam tuvojušies patiesībai, bet kā lai pārbaudām dažādos
pieņēmumus?

Krievu ciema plānojums. I rekonstrukcijas autors P. Kampe, II — J. Straubergs, III — R. Zandberga. 1 — Sv. Nikolaja baznīca; 2 — Sv. Jēkaba baznīca; 3 — Jēkaba baznīcas kapsēta; 4 — krievu kapsēta; 5 — mūra nami; 6 — staļļi, 7 — 18. gs. noliktava.

Paraudzīsimies uz kādreizējo krievu sētu ar arheologa acīm. Vispirms mums jāatceras, ka zemes virsmu, uz kuras 13. gadsimtā krievu tirgotāji sāka celt ēkas, šodien klāj 2—3 metrus biezs gadsimtu gaitā izveidojies kultūrslānis. Tātad zem mūsdienu ēku pamatiem vajadzētu būt palikušām kaut kādām seno celtnu paliekām. Zemē jāatrodas arī krievu kapsētas apbedījumiem. Diemžēl plašākus arheoloģiskus pētījumus šajā vietā uzsākt nevar — to apgrūtina blīvā apbūve, kas veidojusies beidzamajos pilsētas pastāvēšanas gadsimtos. Bijušā krievu ciema vietā pagaidām brīvu vietu izrakumiem neatrodam.

Pirms dažiem gadiem par administratīvu ēku sāka pārbūvēt 18. gs. noliktavu bijušās krievu sētas vidū. Būvdarbu gaitā izsmēla un padziļināja tās kādreiz aizbērtu pagrabu. Apskatot atsegtās pagraba sienas, varēja konstatēt, ka šīs ēkas pamatos izmantots tāds pats būvmateriāls kā sienās, — tas raksturīgs 18. gadsimtam. Līdz ar to kļuvis skaidrs, ka šajā vietā Sv. Nikolaja baznīca nav atradusies. Taču 18. gadsimtā, ierokot noliktavas pamatus, tikuši postīti kādi seni apbedījumi. Zemes aizbēruma slānī pie pamatiem atrada sajauktus cilvēku skeleta kaulus un vairākus galvaskausus. Atradumi ļāva precizēt senās krievu kapsētas atrašanās vietu. Tā kā ap baznīcām viduslaikos parasti ierīkoja kapsētas, tad arī Nikolaja baznīcai vajadzētu atrasties kaut kur netālu no minētās noliktavas. Nākotnē celtniecības vai ēku pārbūves darbu gaitā būtu dabā jāpārbauda arī P. Kampes un J. Strauberga izteiktās hipotēzes, jo arī šo autoru norādītās vietas atrodas līdzās senajai kapsētai. Sv. Nikolaja Brīnumdarītāja baznīcas atrašana un zudušā viduslaiku arhitektūras pieminekļa atdošana pilsētai ir turpmāko arheoloģisko pētījumu uzdevums.

MILZIS RĪGAS VĀRTU PRIEKŠĀ

Stāsts par Lielo Kristapu — Daugavas pārcelāju un kuģotāju aizgādni

Tajos senajos laikos pilsētās vēl pastāvēja amatnieku cunftes, zēlli devās tālos ceļojumos mācīties amata prasmi un papildināties pieredzē. Nokļūstot svešā pilsētā un sveicinot jauno meistaru — nākamā darba devēju —, zellim vajadzēja nosaukt arī visas tās īpatnības, kas piemita pilsētai, no kuras viņš nāca. Ja pilsētas pazīmes bija pareizi nosauktas, tika atzīts, ka amatnieks patiesi minētajā vietā ir uzturējies un amatā mācījies.

Rīgai 18. gadsimtā bijušas trīs iezīmes, kuras katram iebraucējam derēja apskatīt un arī zellim bija jāzina nosaukt:

1. «Zvans, kas torņa ārpusē karājas,

2. Milzis, kas pie vārtiem stāv,

3. Tilts, kas uz ūdens guļ.»

Viens no senākajiem pierakstiem vācu valodā skan šādi:

«De Klocken, so ausser den Torne hangt.

De Riese, so für dem Tore staht.

De Bruggen, so uff dem Water lägt.»

Citā variantā latviski skaitāmais pantiņš bijis īsāks: «Zvans torņa ārpusē, milzis vārtu priekšpusē, tilts ūdens virspusē.» Bez šim populārājam pazīmēm Rīgai reizēm piedēvētas arī trīs citas ipatnības. Pirmkārt, t. s. dedzinātāju stabs — patiesībā kauna stabs, kura pamatnē bijis iekalts uzraksts, kas vēstījis par 1677. g. lielā ugunsgrēka vaininieku sodīšanu. Tas atradies ap vietu, kur tagadējo Brīvības ielu krusto Stabu iela. Otrkārt, mūka tēls ar pātāgu rokās: tas kādreiz rotājis Bīskapa gātes vārtu portāla augšpusī. Treškārt, t. s. Kārļa XII zirga pakavs kāda Kaļķu ielas nama fasādē (blakus trešā stāva logam).

Pašreiz no tā visa savā pirmatnējā vietā saglabāties vairs tikai kādreizējā zvana pārsedzošais jumtiņš Jēkaba baznīcas torņa ārpusē. 1509. gadā lietais nelielais bronzas zvans, kas līdz pirmajam pasaules karam pēc torņa pulksteņa sita stundas, 1915. gadā tika noņemts un kopā ar citiem līdzīgiem vara un bronzas priekšmetiem evakuēts uz Iekškrieviju, kur vēlāk pazudis.

18. gs. sākumā ierīkoto plosta tiltu pāri Daugavai jau 1896. gadā nomainīja pontonu tilts, kas, tāpat kā iepriekšējais, gulēja uz ūdens. Tagad tā pēdējā stāvvietā abus Daugavas krastus savieno Vanšu tilts.

Arī milzis — Lielais Kristaps — nu jau vairāk nekā simt gadu vairs nestāv pilsētas vārtu priekšā. Vaļņi ar visiem vārtiem no 1857. līdz 1863. gadam tika nojaukti. Pēc gara un raibiem piedzīvojumiem bagāta mūža Kristaps savu mājvietu atradis muzejā.

Tomēr legendu par milzi, kas bijis viens no interesantākajiem un kādreiz tautā populārākajiem senās Rīgas pagātnes tēliem, mūsu atmiņā ne vien jāsaglabā, bet saudzīgi jānodod tālāk nākošajām rīdzinieku paaudzēm.

...Kādā Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja zālē, galvu pie kreisā pleca nedaudz pieliecis, mums pretī skumji raugās smags un neveikls kokā griezts tēls — Lielais Kristaps. Spēku un varenumu pauž senā meistara radītais masīvais, saīsinātais ķermenis, pārspīlēti platie pleci, milzīgās rokas un kājas. Labajā, uz sāniem izstiep-

Lielā Kristapa statuja Rīgas vēstures un kugniecības muzejā.

tajā rokā viņš tur garu kārti, ar kuru, pārbrienot Daugavu, kādreiz mērījis dziļumu. Kreisajā rokā savulaik viņš turējis pārcelāja laternu, lai arī naktī varētu pildīt savu pienākumu. Uz šā paša pleca senāk sēdējis kails bērniņš, bezrūpīgi pacēlis roķeles.

Kristapa īsais krekļveida tērps ar pasikām, plānām krokām sniežas tikai līdz ceļiem. Viduklī to aptver kokgriezumā attēlotā ādas josta ar lielu metāla sprādzi. Pie jostas karājas pārcelāja naudas maks. Ap kaklu tam aplikta lielu, apaļu, kādreiz, liekas, apzeltītu, kokā grieztu krellu virtene, kuras zeltītās krusts karājas uz Kristapa krūtim. Kājas kailas, ar nedaudz uz iekšu sagrieztām pēdām. Galvas pieliekumā, lūpu izveidojumā, lielo, ieplesto acu skatienā, asaras atēlojumā uz kreisā vaiga, kā arī visā milža stājā jaušama labsirdība, naivitāte un reizē spēks, uz kuru var paļauties. Tādu senais meistars veidojis milzi Kristapu — uzticamu palīgu visiem nelaimē piemeklētajiem.

Prāvā skulptūra izgriezta no četriem kopā savienotiem priedes bluķiem. Tās augstums — 2,36 m. Arī citi ķermeņa izmēri raksturo milža figūras varenumu — kāju garums līdz tērpam — 0,84 m, ķermeņa platums — 0,70 m, biezums — 0,51 m, galvas garums kopā ar bārdu — 0,5 m. Jāpiebilst, ka no paša senākā darinājuma saglabāties tikai ķermenis. Rokas, kāju pēdas, kā arī deguns ir vēlāks atjaunojums. Jādoma taču, ka pēc iepriekšējā parauga. Statuja aizvien bijusi polihroma. Spriežot pēc biežā krāsu slāņa, figūra savā garajā mūžā vairākkārt bijusi pārkrāsota. Mati un bārda tai tumši brūna, apģērbs peleki zils, varbūt bijis pat zaļgani zils.

Mums nav zināms, kas bijis kokgriezuma autors, bet meistars viņš bijis krietns. Kristapa stāvs veidots ar cilvēka ķermeņa uzbūves labu izpratni, pareizās, kaut arī smagās, nedaudz stilizētās proporcijās. Diezgan daudz vērības kokgriezējs veltījis atsevišķu detaļu pārliedzīšanai, reālistiskam veidojumam. Tādas redzam matu šķiprības un tērpas krokas, kas piešķir apģērbam materialitāti. Taču kopumā detaļas paliek nepieciešamās atturības robežās, nezaudējot vispārējo izteiksmes vienību. Kristapa raupjā vienkāršība, kas izpaužas smagajās proporcijās, kustību atturībā, roku un kāju masivitātē, it kā atgādina vēlāko latviešu tautas maistaru kokgriezēju darbu.

Kas tad īsti ir bijis Lielais Kristaps? «Nesēju, pārcēlāju un citu latviešu brālību aizgādnis, 16. gs. kokgriezums» — tā vēsta uzraksts muzejā pie Lielā Kristapa kājām.

Kristaps, Kristofors (grieķiski *Christophoros* — Kristus nesējs) saskaņā ar kristiešu mitoloģiju ir pasargātājs no ūdens briesmām, kā arī visa veida ceļinieku, sevišķi tirgotāju, kuģinieku, vēlāk nesēju un amatnieku, kuri saistīti ar ūdeņiem, patrons. Viduslaikos arī Rīgas latviešu krāvēju un nesēju brālība viņu bija izvēlējusies par savu aizbildni.

Kristofors ir teiksmaina, izdomāta persona, tā pieder pie kristiešu svētajiem; par viņa varbūtejo patieso eksistenci nav nekādu vēstures liecību. Nav arī zināms, kā cēlusies teika par sv. Kristoforu. Ne senākajos kristiešu rakstos, nedz arī antikajā mitoloģijā par to nav nekādu norādījumu.

Leģendas pirmsākumi, liekas, saistāmi ar sengrieķu skulptūru, kas attēlo muskuļotu vīru ar bērnu uz pleciem. Tas ir Hērakls ar

zēnu Erotu. Spēcīgo Hēraklu neviens nevarēja uzvarēt, tikai mīlas dievs sasaistīja viņu. Šī grupa pieskaitāma pie Lisipa darbiem. Līdzīgi motīvi atrodami arī zīmējumos uz sengrieķu vāzēm, spoguļiem un citiem lietišķās mākslas priekšmetiem. Varbūt vēlākā laikā, kad šo mākslas darbu vairs neizprata, tā nozīme mainījās. Zēnā sāka saskatīt Kristus bērnu un viņa nesēju nosauca par Kristoforu.

Senākā kristiešu māksla daudzus sižetus pārņēmusi no antīkās pasaules. Agrākie mākslas darbi tika pārvērsti par Bībeles simboliem. Tā tas, piemēram, ir noticis ar antīko teļa nesēju — lopu baru sargātāju — Hermeju, kurš tika pārveidots un uzskatīts par Kristu — labo ganu. Arī mūzas statuļa ar traģisku masku rokā pārvērtās par Juditi ar Holoferna galvu. Līdzīgs liktenis, liekas, bijis arī Hērakla grupai.

Senākajos, īpaši orientāliskās izcelsmes nostāstos Kristofors tēlots kā milzis no Kānaānas. Viņš bijis kristīts un Romas ķeizara Dacija laikā (m. ē. 249.—251. gadā) it kā nomocīts. Vācijā 12. gadsimtā radusies jauna, garīdznieku atbalstīta leģenda, atvasināta no Kristapa vārda burtiskās nozīmes. Vēlāk tā izplatījās visā Eiropā.

Jaunā teika stāsta par sv. Kristoforu — Kristus nesēju, kurš kādreiz bijis varens karavīrs un guvis pārlicību, ka neviens, pat velns, ar viņu nevar spēkiem mēroties. Viņš gribējis kalpot tikai visstiprākajam kungam. Pēc ilgās, veltīgas meklēšanas viņš apmeties uz pastāvīgu dzīvi straujas upes krastā. Tur viņš nesis ceļotājus pāri upei un tādējādi izlietojis savu spēku citu cilvēku labā. Reiz nakts laikā pie milža atnācis kāds zēns un lūdzis, lai viņu pārnesot pār upi. Milzis paņēmis zēnu uz pleciem un devies straumē, bet pa ceļam noticis brīnums: mazā nasta kļuvusi ar katru soli smagāka, un tikai ar milzu pūlēm viņam izdevies zēnu pārnest otrā krastā. «Man bija tā,» viņš sacījis zēnam, «it kā visa pasaule būtu uzlikta uz pleciem.» Bērns atbildējis: «Nebrīnies, tu pārnesi uz saviem pleciem ne vien visu pasauli, bet arī pašu pasaules valdnieku. Zini, es esmu Kristus, pasaules ķēniņš, kam ar šo darbu tu esi pakalpojis. Lai tu saprastu, ka es runāju patiesību, ņem savu nūju un iespraud blakus savai būdīnai zemē. Tā salapos un nesis tev augļus.» Kristofors tā arī izdarījis, un otrā rītā blakus viņa būdīnai nūjas vietā augusi palma. No tā laika milzis ieguvis savu vārdu — Kristus nesējs.

28 Sajā stāstījumā saskatāms vācu folkloras priekšstats par teiksmaino būtni Hokaufu, kas mēdz uzsēties vientuļiem ceļiniekiem mugurā un tos mocīt. Hokaufs ir bailu un ļaunas sirdsapziņas personifikācija. Latviešu folklorā līdzīgs ceļinieku mocītājs ir lietuvēns.

Cilvēkus pat vēl veltajos viduslaikos vajājušas lielas bailes no pēkšņas nāves. Neapšaubāmi, tas bija par iegānu, lai sāktu rasties dažādu svēto tēli. Arī Romas katoļu baznīca pasludināja 14 «posta palīgus». To vidū 16. gadsimtā uzņēma arī teiksmaino Kristoforu, kurš it kā īpaši labi pasargājis no neparedzēta dzīves gala. Drīz vien viņš kļuva par internacionāli tautisku tēlu visā Eiropā. Dažādu tautu priekšstatos bija dziļi iesakņojusies ticība brīnumam — tai dienā, kad esi redzējis Kristofora tēlu, vari būt drošs, ka esi izbēdzis no «pēkšņas nāves». Par to, cik izplatīts Eiropā bijis Kristofora kulta, liecina daudzās šī svētā statujas gan pie pilsētu, piļu un klostēru vārtiem, gan tirgus laukumos. Apgaismotais humānists Roterdamas Erasms savā asprātīgajā satīrā «Muļķības slavinājums» ar asu izsmieklu vērsās pret šādu māņticību — Kristofora godināšanu. Sv. Kristofora popularitāte sevišķi uzplauka 15. gs., kad to, tāpat kā sv. Sebastjānu un sv. Rohu, sāka uzskatīt arī par «mēra svēto».

Leģenda par svēto Kristapu pie mums atnāca no Vācijas. Savā attīstības gaitā tā variējusies, pārveidojusies un lokalizējusies. Latvijā vairums variantu reliģiozo misticismu ir zaudējusi.

Daudzas teikas Kristapa vārdu saista ar Rīgas rašanos. Šajos nostāstos sastopam gan milzu Kristapu, gan Lielo Kristapu, gan Rīgas Kristapu. Senākā no tām pierakstīta ap 1850. gadu Kurzemē. Pirmo reizi nostāsts iespiests 1852. gadā avīzē «*Rigaische Stadtblätter*», ar piebildi, ka to stāstījis kāds vienkāršs vīrs — zemnieks.

«Tajā vietā, kur vēlāk celti Kārļa vārti, Rīgā bijusi ala milzim Kristapam, kurš nesis ļaudis pāri Rīdziņai. Kādu nakti milzi pamodinājusi stipra raudāšana. Vējluktura gaismā tas otrpus Rīdziņas ieraudzījis krastā stāvam raudošu bērnu. Milzis bērnu pārnēsis pāri Rīdziņai un noguldījis savā alā. No rīta bērns bijis pazudis, bet tā guļas vietā stāvējusi čupiņa zelta naudas. Pēc milža nāves par šo naudu uzbūvēta Rīgas pilsēta un milzim uzcelta statuja ar bērnu uz kreisā pleca.»

Kad tad varētu būt radusies Lielā Kristapa statuja Rīgā? Raksti-

tajos vēstures avotos tiešu norādījumu par Kristapa tēla darināšanas laiku neatradīsim. Livonijā svētā Kristofora kults parādās 15. gs. pirmajā pusē. Ir zināms, ka 1431. gadā Doma baznīcā tiek celts sv. Kristofora altāris. 1459. gadā to savā altāra gleznā Pētera baznīcā liek attēlot arī latviešu nesēju un krāvēju amats. Jāpiebilst, ka tas bija viens no nedaudzajiem amatiem, ar kuru viduslaikos vāciskā Rīgas rāte atļāva nodarboties savā īpašā brālībā latviešiem. Latviešu nesēju un krāvēju amats izpildīja arī dažādus palīgdarbus ostā un uz Daugavas. Dažus gadsimtus vēlāk viņi rudenos izņēma un pavasaros atkal uzstādīja plosa tiltu pāri Daugavai.

1475. gadā šī nesēju gilde savu altāri izgreznoja ar jaunu altārgleznu. Tajā bija attēloti visi trīs tās patroni — sv. Pēteris, Erasms un Kristofors. Tā kā sv. Kristofors bija ne vien nesēju, bet arī pārcelāju un citu latviešu brālību aizgādnieks, ir saprotams, ka Daugavas straumes tuvumā ārpus pilsētas mūriem, kur pagāja viss viņu darba laiks, vajadzēja tikt uzstādītai arī šo amatu patrona skulptūrai. Nav tikai zināms, vai Lielā Kristapa skulptūra radusies vienlaikus ar altāri Pētera baznīcā vai arī nedaudz vēlāk — 15. gs. beigās, kad Kristapa diena — 25. jūlijs — Livonijā tika atzīmēta kā svinami svētki. Godināt Kristapu kā «posta palīgu» īpaši ieteicis virsbīskaps Jaspers Linde laikposmā starp 1509. un 1513. gadu.

Tātad Lielā Kristapa tēls Rīgā varētu būt darināts vai nu 15. gs. otrajā pusē, vai arī 16. gs. sākumā. Par to, ka Lielā Kristapa skulptūra viduslaikos nav bijusi Rīgā vienīgā, liecina īsa piezīme senajos dokumentos. 1693. gadā minēts kāds 4 pēdas augsts Kristapa tēls. Šis augstums — četras pēdas (apmēram 1,2 m) neatbilst mūsu aprakstītās statujas izmēriem; tās augstums pārsniedz divus metrus.

1905. gadā, rokot vecpilsētā pamatus kādai ēkai, nejauši tika atrasta vēl kāda cita neliela Kristapa akmens skulptūra, ko nodeva toreizējam Doma muzejam. Šis skulptūras augstums — tikai 24 cm. Tai trūcis galvas un roku, arī Kristus bērna galva un labā roka bijusi bojāta. Dažu pētnieku uzskats, ka Lielā Kristapa statuja radusies tikai 16. gs. vidū vai pat vēlāk, nebūs pareizs, jo 16. gs. feodālo Eiropu satricināja plaša reformācijas kustība.

Baznīcas reformācija, kas savā būtībā bija antifeodāla kustība, Livonijā sākās 1522. gadā. Jau 1524. gada martā notika katoļu svēt-

bilžu grautiņi Rīgā, tiem laikiem raksturīga protesta izpausme pret valdošo baznīcu — feodālisma balstu. Kā vēsta tālaika aculiecinieki, notikumi risinājušies strauji. Vispirms 6. martā jaunās ticības — luterisma — piekritēji sagrābuši un izlaupijuši ienīsto franciskāņu klosteri. 10. martā melngalvji sagrāvuši savu altāri Pētera baznīcā, 11. un 16. martā tikuši sagrauti pārējie altāri un svētbildes Pētera un Jēkaba baznīcā. No tām izsviestas arī visas katoļu svēto statujas. Lieldienu svētku priekšvakarā tādi paši grautiņi bijuši arī arhibīskapam un domkapitulam piederošajā Doma baznīcā. Netikusi saudzēta arī pareizticīgo Nikolaja baznīca krievu tirgotāju sētā. Augusta sākumā no jauna tikusi izpostīta bīskapa katedrāle — Doma baznīca. Dievmātes Marijas altārgleznu rīdzinieki nolēmuši t. s. raganu pārbaudei. Vispirms gleznu peldinājuši Daugavā un pēc tam sadedzinājuši uz Kubes kalna (apmēram tag. Esplanādes laukuma vietā). Ielu nemieros piedalījās lielākā daļa pilsētnieku — vācieši un nevāci, arī latviešu tirdzniecības palīgamati — nesēju un krāvēju brālības un pat iebraucēji — daudzie plostinieki un laivinieki, kas navigācijas sezonā ar precēm piekrautajās strūgās un plostos ļoti lielā skaitā ieradās Rīgā no Daugavas augšteces. Reformācijas rezultātā jau 16. gs. 30. gados pār baznīcu Rīgā sāka valdīt izveidotais pilsētas patronāts. Jaunā luteriskā baznīca no agrākā arhibīskapam un Romas pāvestam pakļautā institūta bija kļuvusi par politisku ieroci pilsētas valdošo slāņu rokās.

Nav zināms, vai šajos 1524. gada katoļu svēto statuju grautiņos tika cietis arī Lielā Kristapa tēls. Taču raupji darinātais, neveiklais koka vīrs, kurš sākotnēji simbolizēja katoļu svēto, vairākus gadu simteņus stāvēja arī luterāņu pilsētā. Lielā Kristapa tēlu pielūdzta ne vien vienkāršie rīdzinieki, bet arī daudzu Latvijas novadu zemnieki. Viņam pateicās arī Rīgā iebraukušie Daugavas augšteces vec ticībnieki un pareizticīgie plostinieki un strūdzinieki. Valdīja uzskats, ka Lielais Kristaps palīdz visos nelaimes gadījumos un, ja plostis ir laimīgi ticis pāri straujajām Daugavas krācēm, tad tas ir labsirdīgā milža nopelns. Kā aizstāvis un sargs pret visu ļauno Lielais Kristaps bija ienācis Rīgā un tāds arī palicis tautas atmiņā. Kamdēļ tas tā noticis?

Jāatceras, ka no 13. gs. vācu feodāļiem un birģeriem pakļautie

Livonijas iedzīvotāji — latvieši un igauņi — nebūt nebija kļuvuši par katoļiem. Ārēji it kā pakļaudamies baznīcas ceremonijām, zemnieki tomēr slepeni turējās pie pagānisma tradīcijām, uzlūkojot tās par savu isto ticību — pretstatā «vāciskajai kungu ticībai». Latīņu valodā teiktā katoļu liturģija vienkāršajai tautai bija nesaprotama. Ne mazāko sajūsmu zemnieki neizrādīja arī par jauno luterisko ticības mācību. Luterismu Livonijā ieviesa vācu kungi, un jau tāpēc vien zemnieki to nevarēja atbalstīt. Seno tautas ticējumu dzīvīgumu lauku iedzīvotāju vidē ne vienu reizi vien atzinuši gan katoļu, gan arī vēlāk luterāņu baznīcas vizitatori. Ja pilsētās luterisms nostiprinājās jau 16. gs., tad lauku apvidos vajadzēja paiet vairākiem gadsimtiem, līdz kristīgā ticība tikai 18. gs. beigās ar dažādu baznīcas un valsts spaidu palīdzību tika uzspiesta latviešu zemnieku apziņai.

Sajā vairākus gadsimtus ilgajā, it kā divu — «tautas» un «kungu» — ticību līdzās pastāvēšanas laikā katoļu svēto un bijušo kulta vietu kapelu godināšana reizēm saplūda ar senajiem priekšstatiem un ieražām par dabas spēku personifikāciju un ziedošanu tiem. Liekas, līdzīgs process notika ar Rīgas Lielā Kristapa tēlu — tas stāvēja ārpus baznīcām, vientuļš, visiem pieejams.

Rodas jautājums — kāpēc tad Rīgas rāte nelikvidēja šo «jezuītu darbu protestantiskajā pilsētā», kā to dusmīgi bija aizrādījis kāds autors 19. gs. sākumā vietējā laikrakstā «*Rigaische Stadtblätter*». Izskaidrojumu pilsētas rūpēm par seno tēlu sniedz ziedojumu kārba, kas atradās pie Lielā Kristapa kājām. Tās saturs nāca par labu Jura patversmei. Reformācijas laikā Rīgas pilsēta konfiscēja arī dažādas līdz tam baznīcām maksātas rentes, pārņēma savā pārziņā klosteru un domkapitula nekustamos īpašumus gan pilsētā, gan arī ārpus tās mūriem. Tāpat rātes pārziņā nonāca Sv. Gara un Sv. Jura patversme. Vienīgi tautā iecienītais Lielais Kristaps turpināja vākt savā kārbā ziedojumu veidā īpašu nodokli no visiem Rīgā iebraukušajiem zemniekiem un pat no daudzajiem Daugavas plostniekiem un laiviniekiem, kas bija nākuši ne tikai no Latgales, bet arī no Polockas un Smoļenskas puses. Kristapam ziedotā nauda pilsētai palīdzēja uzturēt tās nespējniekus.

Vairāk nekā trissimt gadu ilgajā mūžā Lielajam Kristapam bijušas vairākas mājvietas. Par tēla sākotnējo stāvvietu ziņas ir trūcīgas,

turpreti beidzamajos gadsimtos par tā pārvietošanu aizvien bijis pavēstīts avizēs vai kādos citos periodiskos izdevumos. Pasekosim kaut nedaudz šiem raibajiem Lielā Kristapa «ceļojumiem».

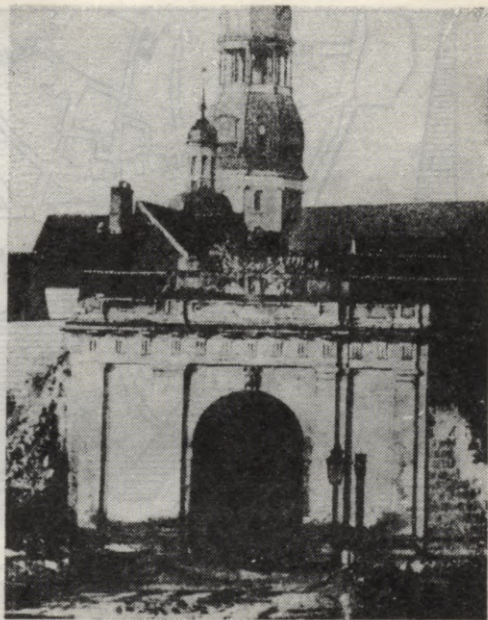
Domā, ka sākotnēji Kristapa statuļa, sargādama pilsētniekus no ūdens briesmām, stāvējusi vecās pārceltuves vietas tuvumā lastādiņā (*Last* — krava, vieta, kur izkrāva laivas un strūgas, kā arī būvēja un remontēja kuģus), t. i., aiz Rīdziņas ietekas Daugavā, apmēram tagadējās 13. janvāra ielas galā.

17. gs., kad ap pilsētu izbūvēja zemes vaļņus un to priekšā izraka kanālu, radikāli mainījās arī apkārtnē ap Rīdziņas ieteku. 1796. gada dokumentos Kristapa tēls minēts Kārļa vārtu tuvumā, ārpus vaļņiem. Tā kā zemes vaļņi ap vecpilsētu norakti pirms vairāk nekā simt gadiem, lasītājam būtu interesanti uzzināt, kur īsti Kārļa vārti ir stāvējuši.

Pilsētai 17. gs. zemes vaļņos bijuši trīs galvenie vārti: Smilšu jeb Kaļķu vārti Kaļķu ielas ziemeļaustrumu galā, Svērtuves vārti — kādreizējās Svērtuves ielas dienvidrietumu galā pie Daugavas un Kārļa vārti — tag. Alksnāja ielas dienvidaustrumu galā. Pēdējie celti 1685.—1687. gadā. Rāte bija nolēmusi vārtus nosaukt valdošā Zviedrijas karaļa Kārļa XI vārdā un lika vārtu portālu izrotāt ar karaļa krūšutēlu. Pilsētā pa Kārļa vārtiem varēja iekļūt no tagadējā Centrālā tirgus puses, pārejot divus tiltus pār kanālu un šķērsojot nocietinātu saliņu t. s. ravelīnu kanāla vidū. Uz šā revelīna bijusi otrā Lielā Kristapa mājvieta.

Tomēr te, Kārļa vārtu revelīnā, Lielo Kristapu — ļaužu palīgu «postā un bēdās» — pašu piemeklēja nelaime. 1824. gada 9. decembrī pāri Daugavas grīvai un Rīgai no ziemeļrietumiem bija gājis orkāns — līdzīgs tai dabas stihijai, ko vēl nesenā pagātnē bija piedzīvojusi Rīga 1969. gada 1. un 2. novembrī, kad vēja ātrums pārsniedza 30 m sekundē un 12 balles stiprais vējš pluināja piekrastes ēkas un lauza kokus, kad ūdens līmenis, applūdinot piekrasti, Daugavā pacēlās līdz atzīmei — 2 m 14 cm.

1824. gada 16. decembrī izdotajā avīzē «*Rigaische Stadtblätter*» 9. decembra vētras postījumi aprakstīti šādi: «Spēcīgajam vējam dzenot Daugavas grīvā lielas jūras ūdens masas, pārplūdusi Boldeņģa un Daugavgrīvas cietokšņa apkārtnē. Upē tika ierautas vairākas

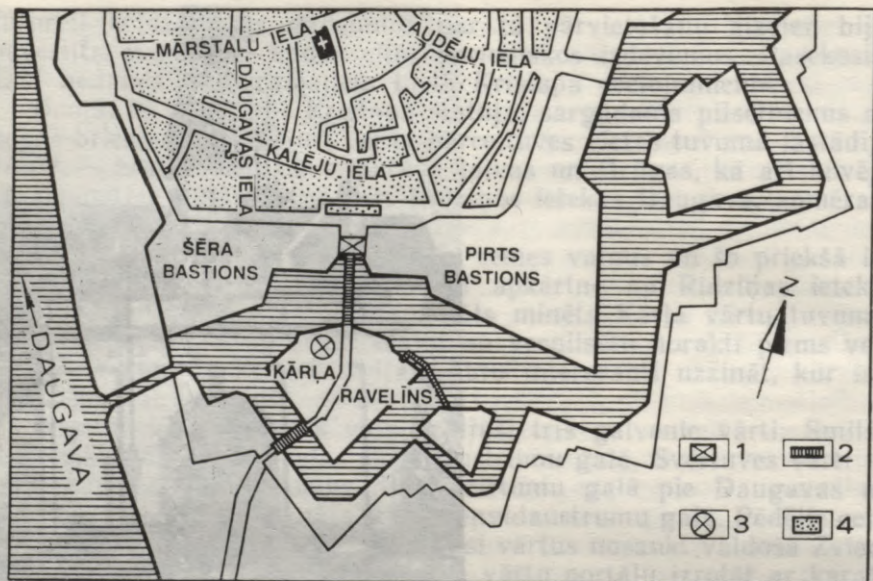

Kārļa vārti 19. gs. 60. gados.

koka mājas ar 25 cilvēkiem. Daudzās vietās izskaloja Daugavas krastus, aiznesa zemāk stāvošos tiltus, upē ieskaloja rudenī krastmalā nokrautos, pārdošanai domātos lietaskokus un malkas grēdas.»

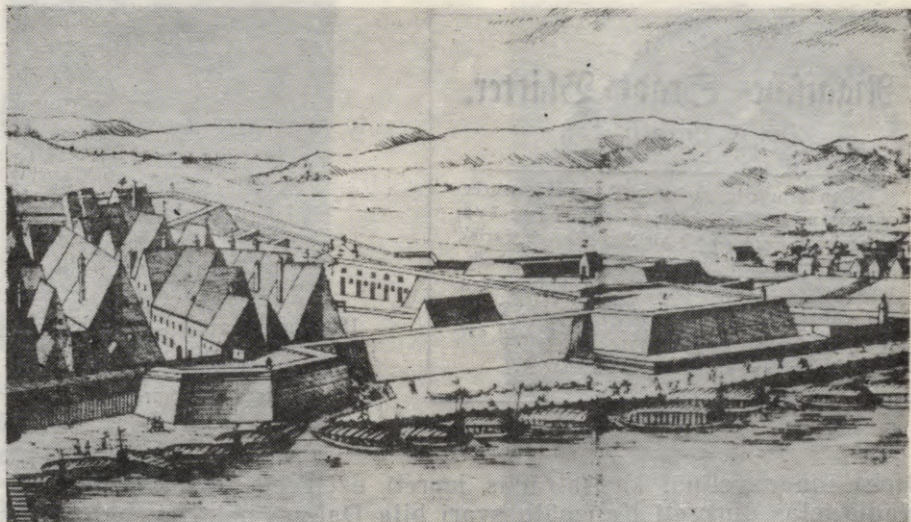
Par šajā dabas stihijā cietušo Lielo Kristapu avīze ziņoja: «9. decembrī pusdienas laikā ap pulksten vieniem vētra apgāza Kārļa ravelinā Lielā Kristapa kolosālo statuju kopā ar viņu nosedzošo koka jumtiņu. Gāžoties tā uzkrita garāmejošam 4. jūras pulka kareivim, kas ar sadragātu galvu uz vietas bija beigts.»

Tāds toreizējos apstākļos sensacionāls publicējums tomēr nevarēja kaitēt Lielajam Kristapam. Kaut arī pēc bēdīgā notikuma presē pacēlās balsis pret «īstām viduslaiku paliekām tik apgaismotā pilsetā kā Rīga», Kristaps savā vecajā vietā tomēr palika. Lai neatgādītos līdzīga nelaime, to ievietoja īpašā mājiņā.

18.—19. gs. Rīgas nocietinājumu plāns (austrumu gals). 1 — Kārļa vārti; 2 — tilti; 3 — Lielā Kristapa statujas stāvvieta; 4 — apbūvīte iekšpilsētas kvartāli.

Mūsu gadsimta sākumā vecie rīdzinieki vēl atcerējās notikumu par Kristapa apgāšanos vētras laikā, taču tautas fantāzija bija radījusi daudz mistiskāku nostāstu: «Pēc 1812. gada lielā ugunsgrēka, kas iznīcinājis visas priekšpilsētas, rīdzinieki sākuši mest ļoti maz ziedojumu Lielā Kristapa bundžā, jo no Kristapa viņus bieži dzinis prom sargkareivis. Viņš to darīja tādēļ, ka statuja stāvēja Rīgas Kārļa vārtu pašā virsotnē, bet bundža pie sardzes posteņa, kur prievājiem nebija brīv tuvoties. Sadusmotais Kristaps sodīja nešķīsto. Taisni pašos tautas svētkos — Jaunā gada pusnaktī statuja uzgāzusies ļaunajam sargkareivim un nositusi to. Ķeizars pēc tam licis

Rīgas panorāma (18. gs. gravīra). Priekšplānā (y) Sēra bastions, aiz tā — Kārļa ravelīns ar nelielu būdiņu vidū — varbūtējo Lielā Kristapa stāvvieta.

statuju novietot būdā un nolikt to tādā vietā, kur neviens nevar traucēt ziedot, — tuksnešainā vietā Daugavas krastmalā Maskavas ielas sākumā.»

Taču, kā jau minēts, statuja arī pēc neveiksmīgā kritiena palika iepriekšējā vietā — ravelīnā pie Kārļa vārtiem. Tur tā nostāvēja gandrīz 40 gadu. 1857. gadā uzsāka ap vecpilsētu uzbērtu zemes vaļņu norakšanu. Kā pēdējos 1862. gada ziemā nojauca valni iebūvētos Kārļa vārtus. Darbu gaitā daļēji aizbēra kanālu, izzuda arī visi ravelīni.

1861. gadā bija nolemts Lielā Kristapa statuju pārvietot iepretī Kaņepāju svariem — ar skatu uz Daugavu. Vēlāk publicētajos rakstos tomēr bija ieviesusies kļūda — it kā koka milzis šajā laikā būtu novietots pie Linu svariem. Linu svarus ierīkoja 1862. gadā bijušajā

Nr. 51.

Rīgaische Stadt-Blätter.

Den 16. December 1824.

Von dem Sturme des 9. Decembers wurde mittags um 1 Uhr die kolossale Statue des großen Christoph's im Ravelin der Karls-Pforte, zusamt ihrem hölzernen Schreindach, umgeworfen, und schlug einen vorübergehenden Soldaten vom vierten See-Regiment, durch gänzlich: Zerschmetterung des Kopfes, auf der Stelle todt. (Offic. Ber.)

1824. gada avīzes ziņojums par nelaimes gadījumu, kad, Kristapa statujai gāžoties, tika nošāsts sargkareivis.

Hristiāna ravelinā, kas atradās iepretī dzelzceļa stacijai pie tag. Radio ielas, turpretī Kaņepāju svāri bija Daugavmalā, apmēram tai vietā, kur pie Centrālā tirgus sākas pilsētas kanāls.

Lielā Kristapa mājiņa ilgajos gados jau bija stipri nolietojusies. Tāpēc Rīgas rāte pareizticīgo arhibīskapam ziņoja, ka krievu postnieku un strūdzinieku iecienītais un pielūgtais tēls atrodoties «maz lietojamā» stāvoklī. Uz šo ziņojumu pienāca strupa atbilde, ka Rīgas pilsētas tēviem gan vajadzētu zināt, ka pareizticīgo baznīca neatzīstot un neciešot svēto plastiskus elku tēlus.

Sāds, uz kanoniskiem likumiem dibināts lēmums tomēr nevarēja atturēt vienkāršos pareizticīgos ļaudis no oficiālās baznīcas neatzītā Lielā Kristapa cienīšanas. Latgales priekšpilsētas iedzīvotāji, kas pārsvarā bija krievu tautības, savās svētku dienās turpināja apveltīt Lielo Kristapu ar papīra puķēm, Lieldienu olām un degošām svečītēm.

Latviešu tautības rīdzinieki Kristapam nesa prievītes, dzīparus, lentītes; koka bērniņu uz tēla pleca bieži apgērba baltā linu krekliņā. Turpināja ziedot arī naudu statujas priekšā novietotajā upurtraukā. Kā rāda seni, pagājušā gadsimta beigu un šā gadsimta sākuma fotoattēli, Kristaps reizēm bijis nokārts ar dāvanām gluži raibs. Zie-

Lielais Kristaps Daugavmalā un Lielā Kristapa galva tuvplānā. 20. gs. sākuma uzņēmums.

dām nestās prievītes, dzīparu gabaliņus u. c. dāvanas tautā uzlūkoja par ārstniecības līdzekļiem — dziedinātājiem. Bija ļaudis, kas tos noņēma no tēla un nēsāja visur sev līdzī — pret dažādām slimībām un nelaimēm.

Zemnieku bērniem, Rīgā iebraucot, katrā ziņā vajadzējis aiziet pie Lielā Kristapa un nobučot viņam roku pateicībā par laimīgi beigušos ceļojumu.

Cunītu zēlli, dodoties amata ceļojumos, pēc veca ieraduma pie Kristapa arvien esot zilējuši, kāds brauciens būs — laimīgs vai ne.

Vācbaltu rakstnieks Oskars Grosbergs, atcerēdamies savu bērību, 1926. gadā rakstīja: «Kad mēs kā bērni pirmo reizi Rīgā ienācām, mūs aizveda pie Lielā Kristapa. Kad mēs bailīgā izbrīnā stā-

vējām šī raibi nokrāsotā svētā priekšā, kurš bija bagātīgi apkārts ar puķēm un krāsu lentām, mums lika apsolīties būt čakliem un paklausīgiem, jo citādi lielais vīrs, kurš nesa uz savām muskuļotām rokām Jēzus bērnu un bija apbruņots ar lielu koku, sāksot darboties un mūs pārmācīšot. Pie tam, zināms, mums arī šo to pastāstīja par milža nozīmi.»

Vēl 19. gs. beigās mazizglītotā tauta pie Lielā Kristapa meklēja palīdzību vai arī izmantoja to par bērnu bubuli. Tomēr vairumam ļaužu senā koka figūra kļuva par iecienītu vecās Rīgas kultūras vēstures pieminekli. Kā interesanta divvainība koka milzis tika uzrādīts visos tūristu ceļvežos, Rīgas aprakstos, avīzēs. Jauniešiem pie Lielā Kristapa bijusi iemīļota satikšanās vieta.

Lielais Kristaps visiem rīdziniekiem bijis tik labi zināms, ka noderējis par «orientieri» arī oficiālos dokumentos. Tā, 1872. gadā Rīgas rāte, izsludinādama izsoli zirgu tramvaja būves darbiem, kā vienu no būvējamām līnijām minējusi Maskavas ielas posmu — no «Kristapa bildes līdz Krasnogorkai».

1909. gadā, kad cēla jaunu tiltu pār kanālu, Kristapam atkal bija jāpārceļas uz citu «dzīves vietu»: ar visu savu mājiņu viņš tika pārvietots pie Sarkanajiem spīķeriem Daugavas malā (Maskavas ielā). Pirms tam gan Rīgas senatnes pētnieki pilsētai bija ierosinājuši statuju izlabot un mājiņu pārklāt ar daudz maz labu jumtu. Diemžēl šīs saprātīgās balsis netika uzklausītas. Kristapa statuju atstāja aizvien vairāk novārtā. Tā stāvēja Daugavas malā arī pirmā pasaules kara laikā, caurā jumta dēļ ciešot gan no lietus un sniega, gan arī no cilvēku tīšiem bojājumiem.

Pirmajos pēckara gados, kā lasām tālaika avīzēs, «neapzinīgi jaunieši Lielo Kristapu naktī aizveduši uz Pārdaugavu».

Kas tad bija noticis? Tālaika «zelta jaunatne» — korporeļi bija izspēlējuši savu kārtējo «joku». Ielikuši Lielo Kristapu ormani, apdzērušies studenti to bija aizveduši pāri tiltam uz Grāvju ielu (tag. Valguma iela) Pārdaugavā un ar iespiestu rubli sauja pieslējuši to pie kāda publiskā nama ārdurvīm. Šajā «ceļojumā» pazuda Kristapa bērna tēls, stipri cieta arī pati milža statuja.

1923. gadā daudzciešušais vecais koka vīrs ar nosisto degunu bija

Lielais Kristaps 20. gs. sākumā savā būdīņā ar ziedojumu vākšanas kārbu un viņa cienītāju piekārtajām lentītēm.

atrodams iesliets Doma baznīcas krustejas tumšā kaktā kā atmiņa no vecajiem «katoļu laikiem».

1926. gadā statuja iegūst savu pēdējo mitekli — tā sāk rotāt Doma muzeja (tagadējā Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja) ekspozīciju.

Rakstnieks Jūlijs Lācis 30. gadu sākumā žurnālā «Atpūta», rakstot par Doma muzeju, neizmirst arī te mitošo veco milzi: «Vienā istabas kaktā skumji stāv Lielais Kristaps. To tik tikko vairs var pazīt. Savu bērnu viņš pazaudējis — rokas nolauztas. Apdauzītais deguns gan nedaudz restaurēts, bet ļoti neveikli. No daudzajām banītēm, ko tam seja ticīgi ļautiņi, nav palikusi vairs neviena.»

Savu sākotnējo izskatu skulptūra atgūst tikai pēc otrā pasaules kara, kad rūpīgā restaurācijā tai tiek atjaunoti zaudētie locekļi un «savesta pieklājīgā izskatā» arī apdauzītā seja. Vairākkārt par jaunu ticis veidots arī bērna tēls. Taču šie veidojumi iznākuši pārāk mūsdienīgi, uzskaitināti. Tie nekādi nesaderēja ar Kristapa raupjo vien-

kāršību un rūpju izvagoto lēnprātīgi labsirdīgo seju. Restaurētais Lielais Kristaps nu jau daudzus gadu desmitus ir viens no interesantākajiem un nozīmīgākajiem muzeja eksponātiem, kas vēl nekad nav atstājis ekspozīcijas zāli, lai atpūstos fondu telpās. Tūkstošiem ridzinieku un Rīgas viesu aizvien ir apbrīnojuši šo izcilo viduslaiku meistara kokgriezumu — mākslas darbu, uzmanīgi klausījušies muzeja gidu stāstījumā par Lielā Kristapa raibo likteni, par tā uzticīgo kalpošanu savai pilsētai, par tā nozīmi Rīgas kultūras vēsturē.

Kā tāla atskaņa no Kristapa iepriekšējiem «darba gadiem» saglabājusies tradīcija, kas turpinās arī mūsu dienās. Milža izstieptajā kreisajā rokā, kurā kādreiz turēts pārcēlāja lākturis, muzeja darbinieki reizēm atrod apmeklētāju ielikto monētiņu. Dažkārt to salasoties pat vesela sauja...

Netālu no Lielā Kristapa beidzamās mājvietas pāri upei pašreiz loku met jaunais Salu tilts, kas pāri Zaķusalai un Lucavsalai savieno abus mūsdienu Rīgas Daugavas krastus.

No šī īsā stāsta redzam, ka mūsu vecais milzis — romantiskais Lielais Kristaps — patiesībā ir bijusi ļoti nozīmīga parādība Rīgas pilsētas dzīvē. Tieši tādēļ tradīcijas, kas saistītas ar leģendām apvīto tēlu, nedrīkstēja nodot aizmirstībai un pagātnei.

Jaunā, nelielā kokā grieztā Lielā Kristapa skulptūra, ko darinājis tēlnieks Mārtiņš Zauris, kļuvusi par Latvijas Kinematogrāfistu savienības ceļojošo balvu. To ik gadus piešķir labākajai latviešu kinofilmai. Šāds lūzums milža liktenī devis Lielajam Kristapam iespēju sagaidīt turpmākos gadu simteņus ne vairs kā Rīgas latviešu krāvēju un nesēju amata un Daugavas laivinieku patronam, bet gan kā jaunā kino amata aizgādņim. Vēlēsim, lai kino balvai «Lielais Kristaps», veicot savus pienākumus, tautā būtu tikpat liela cieņa un gods kā viņa vecajam priekštecim.

SENĀS RĪGAS ZVEJNIEKI

Zvejniekiem starp Rīgas apmetnes pirmajiem iedzīvotājiem aizvien ir bijusi nozīmīga loma — kā pārtikas sagādniekiem. Zvejnieki minēti jau pašos pirmajos rakstītajos Rīgas vēstures avotos.

Hronists Indriķis, stāstīdams par kuršu uzbrukumu Rīgai 1210. gadā, raksta: «Tomēr zvejnieki no visām Daugavas pusēm viņus (kuršus) redzēja, bēga uz Rīgu un paziņoja, ka seko karaspēks» (XIV, 5). Tātad tieši zvejnieku modrība glāba pilsētu, neļaujot kuriem tās iedzīvotājus pārsteigt ciņai nesagatavotus.

Kā liecina rakstītie vēstures avoti, Rīgas namnieki ar rāti priekšgalā jau 13. gs. 20. gados centās izveidot ap pilsētu īpašu lauku novadu, kas dokumentos dēvēts par marku. Šādi viduslaikos apzīmēja ciema vai pilsētas kopīpašumā esošos laukus, pļavas, ganības un ūdeņus. Tā kā bez pļavām, ganībām, mežiem, ūdeņiem, dārziem un laukiem nevarēja iztikt arī vācu iekarotāji, tad, robežas nospraužot, radās nesaskaņas un domstarpības starp jauno Rīgas pilsētu, bīskapu Albertu, domkapitulu, Zobenbrāļu ordeni un Daugavgrīvas cisterciešu klostera mūkiem. Kad savstarpējo ķīviņu izšķiršanai ķildnieki bija spiesti meklēt Romas pāvesta starpniecību, pāvests par šķīrējtiesnesi atsūtīja savu legātu — īpašu sūtni Modēnas bīskapu Vilhelmu. 1226. gada 15. martā pāvesta sūtnis apstiprināja galvenos vilcienos Rīgas lauku novada robežas. Daugavas labajā krastā, sākot ar Rumbulas krācēm, novada robežas gāja taisnā līnijā gar tag. Ulbroku uz Juglas ezeru un Ķīšezeru un tālāk līdz Milgrāvim. Daugavas kreisajā krastā robežas, apejot Doles salas lejasgalu, iepretī Rumbulai taisnā virzienā stiepās līdz Misas upei un tālāk līdz Gātei (caurtekai no Babītes ezera uz Lielupi), tad pa Lielupi līdz jūrai un pa sauszemi līdz Daugavgrīvas klostera teritorijai.

No robežu apraksta redzams, ka pilsētas lauku novads ietvēris arī daudzas izdevīgas zvejas vietas — bez Daugavas un Lielupes lejteces tajā ietilpis arī zivīm bagātais, lielais Juglas ezers, Ķīšezers un Babītes ezers.

Robežu nospraušanas dokumentā Modēnas Vilhelms, starp citu, min, ka līdz 1226. gada 15. marta līgumam iekoptie lauki un pļavas, kā arī agrāk ierīkotās bišu dravas un dzirnavas, tāpat arī zivju tači (aizsprosti) paliek to agrākajiem īpašniekiem. Aizliegts tomēr ierīkot upēs jaunus zivju tačus un dzirnavas bez pilsētas piekrišanas.

Lauku novadā pilsētas iedzīvotāju kopīpašumā nokļuva ganības, meži un zvejas vietas. Par ūdeņu izmantošanu no iegūtā loma zvejniekiem pēc tam bija jādod ordenim un pilsētai desmitā tiesa.

Paši savā zvejnieku amata brālībā Rīgas zvejnieki bija apvienojušies, liekas, jau 13. gadsimtā. Šis amatu brālības statūtu jeb šrāgu vecākais eksemplārs radies 1581. gadā. Tomēr tas nav oriģināls, bet gan noraksts no kāda vecāka — 1403. gada — dokumenta, kurš līdz mūsu dienām diemžēl nav saglabājies. Zvejnieku brālības statūti, kaut arī datēti ar 1581. gadu, pēc satura ir ļoti tuvi citiem 13. un 14. gs. Rīgas iedzīvotāju ģilžu statūtiem. Tajos nav nekas teikts par profesionāliem jautājumiem, toties ir uzskaitīti noteikumi par ģildes locekļu apbedīšanas kārtību, savstarpēju palīdzību, uzvedību sanāksmēs un dzīrēs, kā arī par jaunu biedru uzņemšanu. Tā, piemēram, par neierašanos amatu sanāksmēs un dzīrēs zvejnieku brālības biedriem bijis paredzēts sevišķi augsts sods — sešas mārciņas vaska (ja bijis jānāk mazāk par divām jūdzēm). Sanāksmes bijušas paredzētas pirmsdienā pēc Marijas dienas (t. i., pirmsdienā pēc 25. marta), tātad laikā, kad pēc pavasara paliem un ledus iziešanas Daugavā bija atsākusies zveja.

Par šrāgu iespējamo rašanos jau 13. gs. liecina arī īpašais punkts, ka brālībai par maisu sāls jāizpērk brālis, kas kritis (pagānu) gūstā.

Par to, ka Rīgas zvejnieku amata brālībā bijuši galvenokārt latvieši un lībieši, liecina fakts, ka šī organizācija nekad nav tikusi uzņemta ne Lielajā, ne arī Mazajā ģildē, kas apvienoja visus Rīgas vācu amatniekus un tirgotājus. Spriežot pēc organizācijas vadītāju jeb vecāko uzvārdiem statūtu 16. un 17. gs. norakstos, Rīgas zvejnieku brālība šai laikā jau ir bijusi tīri latviska. 1581. gadā minēti šādi amata vecāko vārdi un uzvārdi: *Michel Rodtsith, Laurentz Boye, Sogis, Jacob Pirxtinckx, Jacob Klinck, Thomas Schran, Martin Schrab, Michel Werschel*. Savukārt 1606. gadā tie ir šādi: *Casper Boye, Peter Dippens, Sogis, Klawing, Raussis, Ewert Dotting, Thomas Pachelhuse, Pawel Biggul, Otto Weggis*. Nav grūti pēc tālaika «vācu modes» rakstītajos uzvārdos, vismaz to lielākajā daļā, konstatēt latvisku cilmi — Rudzītis, Sogis, Pirkstiņš, Kliņķis, Vēršelis, Dibens, Kļaviņš, Rausis, Dotiņš, Pakulausis, Bigulis, Veģis.

Rīgas pilsētas 13.—15. gs. kancelejas grāmatās atrodami arī atsevišķu namnieku vārdi ar viņu amata apzīmējumu — «zvejnieks» (latīniski — *piscator* vai lejasvācu val. — *Visscher*). Šai laikā vienkāršajiem pilsētniekiem vēl uzvārdu nav. Īpaša iesauka — palama

vai tautība kancelejas ierakstos aiz kristītā vārda minēta samērā reti. Visiem kristītajiem, no kuriem 13. gadsimtā lielākā daļa bija pilsētnieki, ir vāciskie, baznīcas dotie vārdi, tāpēc par šajās grāmatās ierakstīto zvejnieku (*Mathei, Detmarus, Nicolaus, Bartolomeo, Johannes, Reymarus, Paulus, Ludeke, Bertoldus*) tautību grūti spriest. Taču 1300.—1310. g. dokumentos vairākkārt minēto zvejnieku *Johannes*, ar iesauku *Luscus*, un 1308. gadā minēto *Veyco Vischer* mūsdienu vēsturnieki uzskata par lībiešiem. Protams, par 1300. gadā minēto «*Johannes piscator Semigallus*» nav šaubu, ka viņš ir bijis latvietis — zemgālis.

Lielākajai daļai zvejnieku 14. gadsimta pilsētā piederējuši gruntsgabali un nami, tātad viņi bijuši pilntiesīgi namnieki. No pilsētas kancelejas ierakstiem konstatējams, ka visvairāk zvejnieku dzīvojis Alksnāja un Audēju ielā, kā arī pie Kurpnieku vārtiem, t. i., Kaļķu ielā un Jēkaba ielā, tātad pilsētas nomalēs.

Par zināmu šā laika Rīgas zvejnieku—namnieku pārticību liecina pilsētas Parādnieku grāmatā ierakstītie zvejnieku aizdevumi — līdz pat 4 mārciņām sudraba, kā arī fakts, ka 14. gs. atsevišķi zvejnieki nomājuši pilsētas aizsargmūru torņus, izmantojot tos par noliktavām. Zvejnieks Paulis 1373. gadā no rātes miera laikā irējis Zundera (Grēcinieku) tornī, kas atradies tagadējās Grēcinieku ielas galā, bet zvejnieks Detmars — vienu tornī Alksnājā.

Sprīžot pēc pilsētas kancelejas grāmatām, zvejnieki par namniekiem bijuši tikai līdz 15. gadsimtam. Vēlākie Rīgas dokumenti liecina, ka zvejnieki dzīvojuši galvenokārt Pārdaugavā un uz Daugavas salām.

Rīgas zvejnieku amata brālībai zvejas vietas bijušas visā lauku novadā — Daugavas un Lielupes lejtecē, Babītes un Juglas ezerā, Kīšezerā. Ordeņa mestru un vēlāk Kurzemes hercogu izdotajās zvejošanas tiesībās teikts, ka rīdziniekiem Lielupē atļauts zvejot līdz pat Jelgavai. Kādā 16. gs. dokumentā par rīdzinieku iecienītām zvejas vietām nosaukti arī daži citi nelieli ūdens baseini pilsētas tuvumā. Ipaši tiek atzīmēts pilsētas grāvis — tagadējais pilsētas kanāls un Speķupe. 17. gs. dokumentos vairākkārt sastopams norādījums, ka pavasaros zvejnieku amatam ir bijis pienākums ezeros no-

ķert karūsas, lai 200 no tām ielaistu priekšpilsētas jeb t. s. rātes diķi. Tātad — lai rātskungi jebkurā laikā tiktu pie svaigām zivīm.

Kādas tad zivis senās Rīgas zvejnieki tolaik zvejojuši? Kā vēstī rakstītie vēstures avoti, laikabiedru uzmanību aizvien piesaistījuši neikdienišķi lomi, sevišķi lielas vai neparastas zivis. Par kādu Rīgas zvejnieku noķertu brīnumzivi savās piezīmēs rakstījis čaklais senātes materiālu vācējs Rīgas 18. gs. Domskolas skolotājs Johans Kristofs Broce. Viņa ziņojums ir šāds:

«1679. g. Leidenē tika iespiests neliels raksts ar tam pievienotu attēlu vara grebumā. Tajā bijis rakstīts: «Patiešs notikums ar brīnumainu zivi, kura noķerta pie karaliskās pilsētas Rīgas Livonijā, kur zvejnieki 1679. gada 28. janvārī agri no rīta, zvejojot zem ledus, noķēruši šo aprakstīto un briesmīgo eksemplāru ar 3 galvām, kurām mutes vietā krusts. No tām viena ir pūķa, vidējā — sievietes-briesmoņa zivs, trešā — zirga galva. Ķermenis kā zivij — ar platu asti un trīs spurām uz muguras. Tai apakšā zem ķermeņa ir divas resnas kājas kā ērgļa nagi un aizmugurē pie astes divas rokas, pārliktas krustām viena pārī otrai, un virs tām ir miroņgalva. Šo briesmīgo zivi, par kuru stāstīts tik daudz brīnumu, redzējuši daudzi ļaudis.»»

Tālāk Broce nav varējis atturēties neskaidrojis: «Gandrīz būtu jātic, ka pats apraksts uzrakstīts ar zivs trim mutēm, tik juceklīgs un neskaidrš tas ir. Bez tam droši vien no visa šī notikuma, kurš atgadījies — kā tas bieži vien notiek —, nekas nebūtu uzzināts, ja kāds amatnieku puisis no Amsterdamas nebūtu aizgājis uz māju pie birģermeistara Dreilinga ar nezvēra aprakstu un dziesmu par to un norādījis, kur šo brīnumu dabā var apskatīt.»

Diemžēl Broces krājumā aprakstītās zivs attēla nav, tāpēc — griibat — ticiet, negriibat — neticiet.

Par to, ka mūsu Baltijas jūras zvejnieku tīklos reizēm patiešām iemaldījušies arī kādi citi neredzēti dienvidjūru iemītņieki, liecina vēl nesenā pagātnē presē publicētas sensācijas. Tā, piemēram, «Ilustrētajā Žurnālā» 1924. gadā ziņots, ka 25. jūlijā Rīgas jūrmalā pie Buļļiem (tag. Lielupes stacija) zvejnieki, no rīta izceļot no jūras tīklus, atraduši 1,5 metrus garu delfīnu.

Rīgas lauku novada kancelejas saimniecības norēķinos un piezīmēs, kas izdarītas 16.—17. gs., uzskaitītas tikai astoņas zivju sugas — laši, reņģes, silķes, salakas, lidakas, karūsas, ālanti, zuši, stores. Visu šo zivju nosaukumi dokumentos minēti vienu vai pāris reižu. Vairāk rakstīts vienīgi par lašiem un to zveju ar murdiem vai tīkliem — lašu vadiem. Tā, piemēram, 1659. gadā tikai Daugavā vien lauku novadā zvejojušas 12 zvejnieku draudzes ar lašu vadiem. Katram zvejniekam pilsētai bijis jānodod 11 laši, visām draudzēm kopā — 132 laši. Papildu tam zivju sūtījumi bijuši jāsaņem arī visiem rātes kungiem un mācītājiem. Dokumentā uzskaitīts, ka katram birģermeistaram pienākoties 10 laši, abiem virsmācītājiem — pa 2, fogtam — 8, sindikam — 7, abiem lauku fogtiem — katram 6, ķemerejas sekretāram — 7, virssekretāram — 5 un zemes sekretāram — 4 laši. Kopā tātad vēl 85 laši. Tālāk norādīts, ka 3 lašu vietā zvejnieks varot nodot 2 stores.

Kur tad rāte izlietoja no zvejniekiem saņemto lašu nodevas desmito tiesu? Daļa no lašiem tika izmantota Rīgas pilsētas interesēs. Oficiālos rātes dokumentos atrodam norādījumus Rīgas sūtņiem, kā rīkoties tai vai citā sarežģītā diplomātiskās misijas gadījumā. Ne vienu reizi vien ārzemju galmos augstas personas saņēma no Rīgas sūtņiem dažādas dāvanas, arī kūpinātus lašus. Piemēram, 16. gs. beigās Rīgas sūtnis Dāvids Hilhens, kurš biežāk nekā pārējie citi pildījis šos delikātos uzdevumus, sūdzējās Rīgas rātei, ka Varšavā karaļa galminieki Rīgu uzskatot par tik bagātu pilsētu kā Nirnberga vai Gdaņska un tātad cerot uz tās sevišķu devīgumu, tāpēc šoreiz ar atsūtītajiem lašiem un šķiņķiem vien nepietikšot.

Par saimnieciski izmantojamo zivju dažādību Rīgā nesenā pagātnē pētnieku rīcībā, kā jau minēts, ir daudz dažādu rakstītu vēstures avotu. Bet, lai izzinātu, kādas zivis Rīgā bijušas cieņā senātnē — pilsētas pastāvēšanas pirmajos gadosimtos, ir jāpētī zivju atliekas — kauli un zvīņas kultūras slānī arheoloģisko izrakumu laikā. Protams, vairums no jums, lasītāji, atrodot zemē mītņu vietās kādreiz pārtikā lietoto dzīvnieku, putnu un zivju kaulus, labākajā gadījumā varēs atšķirt tikai zivju kaulus no pārējiem. Lai atšifrētu to informāciju, ko gadsimtiem sevī glabājusi zeme, talkā jāaicina ihtiologs, kas pēta zivis, labi pazīst mūsdienu zivju skeleta

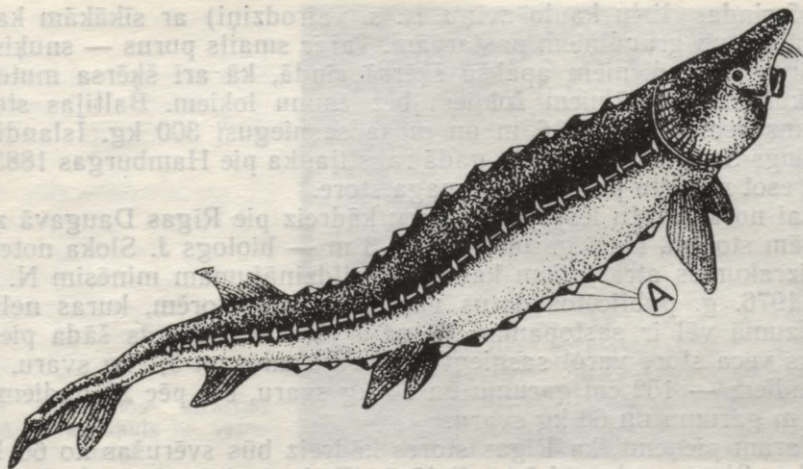
uzbūvi, zina katra kauliņa atrašanās vietu zivs ķermenī un prot atšķirt pēc kauliem vienu zivju sugu no citas. Latvijā šāds pieredzējis speciālists, kas arheoļoģiem daudzkārt palīdzējis seno zivju atlieku izvērtēšanā, ir bioloģijas zinātņu kandidāts Jānis Sloka. Pēc viņa savāktās bagātās mūsdienu Latvijā mītošo zivju kaulu kolekcijas precīzi var noteikt katru, pat sīkāko seno zivju kaula fragmentu. Savukārt pēc identificētajiem kauliem ir iespējams aprēķināt seno zivju garumu — attālumu no zivs purna gala līdz astes spuras sākumam. Zivīm, kurām atrasti mugurkaula skriemeļi, ir iespējams noteikt pat vecumu pilnos gados.

Ir analizēta zivju atlieku kolekcija, kas iegūta Vecrīgas izrakumos laikā no 1971. līdz 1976. gadam 6 izrakumu vietās: Trokšņu, M. Minsterejas, Peldu, Peitavas, Kalēju ielā un Peldu un Ūdensvada ielas stūrī. Starp atrastajiem kauliem konstatētas 18 zivju sugas, 16 no tām ir vietējas, bet par divām — siļķēm un mencām — jādomā, ka tās ievestas no Ziemeļjūras. Lielais vietējo zivju sugu skaits uzskatāmi liecina, ka savulaik Rīgas zvejnieki zvejojuši daudz un viņu lomī bijuši lieli. Ievestās sālitās mencas un siļķes, šķiet, lietotas galvenokārt ziemā, kad laika apstākļu dēļ vietējo zivju zvejošana bija apgrūtināta.

Kā nozīmīgākās sugas, kas veidoja galveno nozvejas masu, jāmin lidakas, plauži, asari, laši, stores, zandarti, sami un vimbas. Pārējo sugu — raudas, ālanti, liņi, pliči, karūsas, zuši, jūras sīgas, plekstes — nozveja bijusi neliela, bez tam tā krasi mainījusies atkarībā no zvejas apstākļiem dažādos gadalaikos.

Par zivju kādreizējo bagātību Rīgas apkārtnes ūdeņos liecina zivju lielie izmēri. Ikviena no senatnē noķertajām visu sugu zivīm mūsdienu zvejniekam droši vien būtu rekordloms, par ko tūdaļ rakstītu žurnālos vai laikrakstos, lielo zivi redzētu bildē blakus veiksmīgajam maksšķerniekam. Piemēram, seno rīdzinieku lomos nav bijis retums 2—3 m garas stores, pāri par metru gari laši, lidakas un zuši, 70 cm gari zandarti, ap pusmetru garas jūras sīgas un liņi, ap 40 cm gari asari un plauži utt.

Spriežot pēc noķertajām zivju sugām, jau 12.—13. gs. zveja notikusi ne vien Daugavā un tās attekās, bet arī tuvējos ezeros. Daugavā un tās pietekās, pirmkārt, zvejotas tur mītošās lidakas, raudas,

Atlantijas store. A — vairodziņš.

sapali, ālanti, plīči, plauži, sami, asari. Otrkārt, Daugavā zvejotas caurceļotājas zivis — stores, laši, zuši, zandarti. Tipiska uzturēšanās vieta — ezeri un attekas, t. i., stāvoši ūdeņi, ir bijušas karūsām un līņiem. Plekstes un jūras sigas varējis noķert gan Daugavas lejtecē, gan arī Rīgas līcī.

Visas zivju sugas, kuru kauli atrasti Rīgas arheoloģiskajos izrakumos, joprojām sastopamas Latvijas upēs, ezeros un Baltijas jūrā. Izzudusi ir vienīgi store. Liekas, ka daudzi no lasītājiem nemaz nebūs dzirdējuši, ka šāda zivs kādreiz mitusi Baltijas jūrā un pavaros nārsta laikā itin bieži iekļuvusi Rīgas zvejnieku Daugavā iegūtajos lomos. Pakavēsīmiešiem nedaudz pie šīs zivs apraksta un tās izžušanas cēloņiem.

Storveidīgās zivis jeb skrimšļa ganoīdzivis mīt ziemeļu puslodes jūrās un nārsto upēs. Dzimtā ir 29 sugas. Baltijas jūrā un Latvijas upēs kādreiz mitusi tikai viena no tām — Atlantijas jeb Baltijas store (*Acipenser sturio* L.). Storei ir garš vārpstveida ķermenis, kuru

klāj 5 rindas lielu kaula zvīņu (t. s. vairodziņi) ar sīkākām kaula plātnītēm un graudiņiem pastarpām. Tai ir smails purns — snukis ar 4 bārdas pavedieniem apakšā šķērsā rindā, kā arī šķērsa mute ar sarukušiem, izbīdāmiem žokļiem bez žaunu lokiem. Baltijas stores garums esot bijis līdz 6 m un masa sasniegusi 300 kg. Islandiešu ihtiologs Seimundsons 1926. gadā rakstīja, ka pie Hamburgas 1883. g. it kā esot noķerta pat 415 kg smaga store.

Lai noskaidrotu iespējamo svaru kādreiz pie Rīgas Daugavā zvejotajām storēm, kuru garumu — 2—3 m — bioloģis J. Sloka noteicis pēc izrakumos atrastajiem kauliem, salīdzinājumam minēsim N. Niņū 1976. g. publicētos datus par Atlantijas storēm, kuras nelielā daudzumā vēl ir sastopamas Melnajā jūrā. Mūsdienās šāda piecus gadus veca store varot sasniegt 72 cm garumu un 3,1 kg svaru, pēc 12 gadiem — 152 cm garumu un 20 kg svaru, bet pēc 20 gadiem — 215 cm garumu un 68 kg svaru.

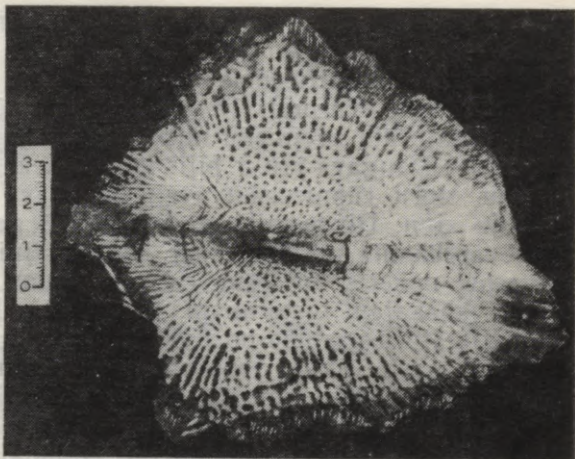
Varam pieņemt, ka Rīgas stores kādreiz būs svērušas no 60 līdz 150 kg. Stores galvenokārt mīt jūrā, tikai nārstot no aprīļa beigām līdz jūnija sākumam tās dodas uz upēm. Rudenī storu mazuļi ceļo atpakaļ uz jūru baroties. Sasniedzot 8—11 gadu vecumā dzimumbriedumu, stores sāk nārstot ik gadus savās dzimtajās upēs.

Kādreiz Atlantijas store bijusi sastopama ļoti plašā areālā: ne vien Baltijas jūrā, bet arī Ziemeļu jūrā, Vidusjūrā un Melnajā jūrā, arī Atlantijas okeānā pie Francijas un Spānijas krastiem. Tā zvejota arī Atlantijas okeāna pretējā pusē — Ziemeļamerikas austrumu piekrastē. Baltijas jūras baseinā, spriežot pēc arheoloģisko izrakumu atradumiem, stores kādreiz vairojušās Daugavā, Ņevā, Vislā, Nemunā, Oderā. Tās iepeldējušas pat Lādogas un Ņegas ezerā.

Par Atlantijas storu kādreizējo milzīgo daudzumu un straujo izzušanu pēdējo simt gadu laikā liecina šādi vācu ihtiologa E. Mora savāktie statistikas dati. Tā, lūk, Holandē 1893. gadā bijušas noķertas 832 stores, bet 1918. gadā vairs tikai 16 zivis. Elbā pie Hamburgas 1891. gadā bijis rekordloms — 3650 stores, bet 1918. gadā vairs tikai 34 stores. Emsas grīvā 1891. gadā bijušas nozvejotas 197, bet 1916. gadā vairs tikai 7 stores.

Izanalizējot Latvijas arheoloģiskajos izrakumos iegūtos materiālus par seno ihtiofaunu, redzams, kā gadsimtu gaitā samazinājusies

Rīgā izrakumos atrastais
lielas stores kauls — vairo-
dziņš.

storu nozveja Daugavā. (Šeit un arī turpmāk izmantoti J. Slokas 1977. un 1979. gadā publicētie dati.)

Senākās liecības par storu zvejošanu Daugavā, spriežot pēc atrastajiem zivju kauliem nocietinātajā bronzas laikmeta apmetnē Ķivutkalnā, datējamas ar laiku, kas bijis pirms 3000 gadiem. Ar žebērķiem vai harpūnām bruņojušies, tālaika Daugavas piekrastes iemītnieki sekoja lielajiem storu bariem, kas nārsta laikā koncentrējās upju seklākajās vietās, un samērā viegli ieguva bagātus lomus.

Otra plaša zivju kaulu atradumu grupa nāk no pētitajām 10.—13. gadsimtā apdzīvotajām vietām Daugavas krastos — Jersikas, Asotes un Aizkraukles pilskalnā, Kabelu, Lipšu, Raušu apmetnē, Daugmales pilskalnā un senpilsētā, Mārtiņsalas pils un ciema vietā, kā arī Rīgā. Visās šajās vietās starp citiem zivju kauliem atrastas arī storu paliekas. Salīdzinājumā ar kopējo zivju kaulu skaitu storu ir 2—95%. Visur lielākā vai mazākā daudzumā atrasti arī lašu kauli. Tikai Kabelēs un Jersikā lašu un storu kaulu daudzums ir vienāds, pārējās vietās lašu atlieku ir samērā maz. Piemēram, Laukskolā stores veido 10,3%, bet laši 0,6%; Daugmales pilskalnā — 2%

un 0,5%; Raušos — 31% un 2,3%; Mārtiņsalā — 95% un 3%; Rīgā — 11% un 4,2%.

Procentuālās attiecības liek domāt, ka tolaik storu ir bijis vairāk nekā lašu. Turpretī 17. gs., spriežot pēc jau minētā dokumenta, kurā Rīgas rāte zvejnieku nodevās nosaka, ka 2 stores atsver 3 lašus, storu Daugavā jau ir bijis mazāk nekā lašu.

Par storu rūpniecisku zveju Daugavā 19. gadsimtā vairs nav nekādu ziņu. Divdesmitā gadsimta 20. gadu sākumā kā sensācija presē aprakstīts notikums par kādu zvejnieku, kas Daugavas grīvā pavasarī noķēris ap 2 metrus garu stori un izdevīgi to pārdevis Rīgas labākajam restorānam. Par pēdējo Baltijas piekrastē noķerto stori literatūrā ir ziņas no 1960. gada, kad pie Sāremas salas igauņu zvejnieki savos tīklos noķēruši 247 cm garu un 77 kg smagu stori.

Atlantijas store pašreiz ne vien Baltijas jūrā, bet arī citur ir kļuvusi īpaši reti sastopama. Uzskata, ka tā jau ir praktiski iznīcināta. Neliela šo zivju populācija saglabājusies vairs tikai Melnajā jūrā. Šīs stores ik gadus nārsto vienīgi Rionas upē Gruzijā.

Kas tad bijis par iemeslu Atlantijas storu izzušanai nepilnu simt gadu laikā? Ihtiologi domā, ka storu ceļojošais dzīvesveids un to treknās, garšīgās gaļas augstā uzturvērtība veicinājusi šo zivju nozvejas nepārtrauktu pieaugumu. Vienlaikus, summējoties vairākiem storu eksistencei nelabvēlīgiem antropogēniem faktoriem, veidojās apstākļi, kuru dēļ šīs sugas zivis vairs nespēja no jauna atražoties un bija lemtas iznīcībai.

No nelabvēlīgajiem cilvēku darbības faktoriem būtu jānosauc trīs galvenie. Pirmkārt, gadsimtiem ilgā, intensīvā zveja nārsta ceļos un vairošanās vietās, turklāt ar tendenci šai intensitātei pieaugt no gada gadā. Otrkārt, jau 19. gs. sākās Eiropas lielo upju grīvu piesārņošanas process, attīstoties lielajām rūpniecības pilsētām. Treškārt, tika regulētas upju noteces. Izveidojot dažādas hidrotehniskās būves, tika likvidētas storu tradicionālās nārsta vietas vai arī traucēta nokļūšana līdz tām.

Lai varētu rekonstruēt seno Rīgas zvejnieku saimniecisko darbību, jāņem vērā, ka zvejošana apmetņu iedzīvotājiem nebūt nebija vienkārša «aktīvā atpūta». No zvejas veiksmes vairāk vai mazāk bija atkarīga viņu eksistence vispār. Tāpēc zivju ķeršanai gatavoja

Arheoloģisko izrakumu vietas, kur 10.—13. gs. kultūrslānī atrasti storu kauli. A — Doles sala un tās tuvākā apkārtnē palielinājuma.

un izmantoja tādu inventāru, kas bija derīgs iespējami ilgi lietošanai. Šādām prasībām vislabāk noderēja no kārkla klūdžiņām vai skaliem gatavoti murdi, kurus ilgstoši lietoja visdažādāko zivju sugu ķeršanai, turklāt ar šiem murdiem varēja zvejot gandrīz vai visās vietās un visos gadalaikos. Līdzīgā kārtā dažādu zivju sugu ķeršanai noderēja tikli ar dažāda izmēra acīm; tikai to izturība bija daudz mazāka nekā murdiem. Žebērķļus un harpūnas intensīvi varēja lietot pavasarī lidaku un storu, bet rudenī — lašu duršanai, jo tad šīs zivis nārstoja seklās vietās. Arī vasaras mēnešos ar žebērķļiem un harpūnām varēja medīt zivis, piemēram, līdakas, līņus un citas zivju sugas, kuras palaikam patveras seklās, zvejniekiem aizsniedzamās vietās.

Liela nozīme bija arī zvejai ar āķiem. Ar mazākiem āķiem droši vien maksķerēja dažādas sīkākas zivju sugas — asarus, raudas, sapalus, ālantus u. c. Liela izmēra āķus un sprūdus izmantoja ūdām, jo zvejniekiem šāda veida zivju ķeršana neprasija lielu laika pa-

tēriņu un labvēlīgos laika apstākļos bija iespējami visai labi zivju lomi.

Ar liela izmēra āķu un sprūdu ūdām, lietojot ēsmai dzīvas zivtiņas, varēja ķert plēsīgās zivis — līdakas, zandartus, asarus, samus, vēdzeles. Tā kā laši nārsta laikā nebarojas, to ķeršanai āķus upēs izmantot nevarēja.

Visi šie zvejas rīki lielākā vai mazākā skaitā atrasti Rīgas arheoloģiskajos izrakumos 12.—14. gs. slāņos. Visvairāk zemē, t. s. kultūras slānī, atsegti tie priekšmeti, kuru pagatavošana neprasīja sevišķas pūles un zināšanas. Tādi ir tikla pludiņi, koka irbuļi, akmens gremdi. Šiem priekšmetiem nepieciešamais materiāls — priežu miza, bērza tāss, koks, akmens — bija viegli pieejams. Lietotāji tos sevišķi netaupīja un īpaši nesargāja. Tāpēc izrakumos šo materiālu darinājumu vienmēr ir bijis tik daudz.

Vairāk gan taupīja un uzmanīja tos priekšmetus, kurus bija sarežģītāk pagatavot, jo tie prasīja īpašas amatnieka iemaņas, vai arī materiāls bija grūtāk pieejams. Tādi bija visi metāla izstrādājumi. Sevišķi reti izrakumos atrod liela izmēra senos priekšmetus, jo tie tik vienkārši zemes slāņos nespēja pazust. Jāatceras, ka arheologu savāktais materiāls neataino visā pilnībā seno Rīgas zvejnieku darbu, bet dod tikai daļēju ieskatu par lietotajiem darbarīkiem.

Pēc nozīmes un lietošanas veida senie zvejniecības darbarīki iedalāmi četrās pamatgrupās. Pirmajā grupā ietilpst duramie ieroči — žebērķļi, harpūnas u. tml., otrajā — dažādi āķi makšķerēm un ūdām, trešajā — murdi, ceturtajā grupā — tikli un to piederumi.

Sprīžot pēc Daugavā kādreiz noķertajām, ļoti lielajām zivīm — storēm, lašiem, līdakām —, Rīgas zvejnieki noteikti ir plaši izmantojuši dažādus zivju duramos rīkus. Diemžēl pagaidām Rīgas izrakumos žebērķļi nav atrasti. Ka tādi lietoti jau pirms 13. gadsimta, liecina atradumi citos 10.—12. gs. arheoloģiskajos pieminekļos Daugavas krastos. Piemēram, netālajā Doles salā Vampeniešu kapulaukā kādā libieša ugunskapā kopā ar citām līdzī dotajām lietām bija atrasts arī īpatnas formas liels dzelzs trīszaru žebērķlis. Koknesē un Lokstenē savukārt izrakumos atrasti žebērķļa fragmenti; tam bijuši vismaz divi zari. Dažādu formu un lieluma žebērķļi pazīstami Daugavas zvejniekiem arī no etnogrāfiskā materiāla, tie lie-

toti vēl mūsu gadsimta sākumā. Zebērķļi bijuši līdzīgi vairākzaru dzelzs dakšām, kas iestiprinātas garā koka kātā. Zebērķļa katra dzelzs zara — asmeņa smailajā galā ir bijusi izveidota liela atskabarga, kas zivij neļāva atbrīvoties no zvejas rīka.

Zivju duršanai piemēroti ir bijuši arī harpūnveidīgie dzelzs iedzītņa šķēpa gali, kurus uzskata par universāliem medību un zvejas rīkiem. (Rīgā ir atrasti vairāki.) Pēc 13. gs. harpūnveidīgie šķēpi, liekas, vairs nav gatavoti un izmantoti.

Zivju makšķerēšanai lietoja dažādu tipu un lieluma dzelzs vai bronzas vienžubura vai divžuburu āķus. Pēc izveidojuma vienkāršākie āķi gatavoti no īsa stieples gabaliņa, kuram viens gals nosmailināts un āķveidīgi saliekts, bet otru noslēdz cilpiņa auklas piestiprināšanai. Āķa smaile ir bez atskabargas. Vienlaikus tikuši lietoti arī rūpigāk darināti āķi — smailei sānos bijusi iecirsta atskabarga.

Rīgas kultūras slānis, kurā labi saglabājas un konservējas organiskās vielas, pētniekiem devis kādu īpatnu no koka darinātu āķa tipu, kāds maz pazīstams citos Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos.

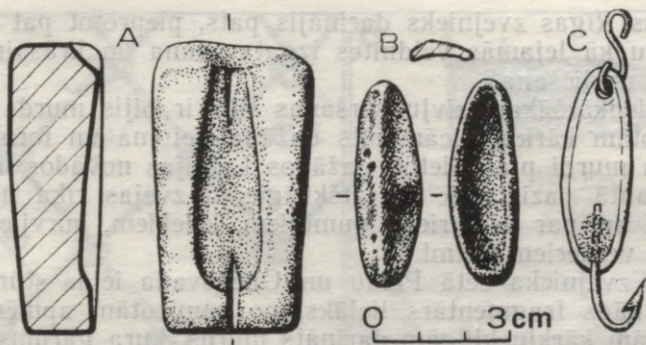
Sādus āķus etnogrāfi sauc par sprūdiem jeb sprūda āķiem; tie izgudroti jau akmens laikmetā. Sprūds ir neliels koka irbulītis ar nosmailinātiem galiem. Sos āķus izmantoja tādu zivju (samu, līdaku) ķeršanai, kuras savu laupījumu ļoti dziļi ierij. Makšķeres aukla tika piesieta sprūda vidusdaļā iegrieztai gropei. Uz nosmailinātā irbuļa tika uzmaukta sika zivtiņa. Esmu ar āķi norijot, lielajai zivij asie sprūda gali iesprūda rīklē. Rīgā atrasts 4,9 cm garš, no bērza koka ļoti rūpīgi pagatavots sprūda āķis. Abi āķa gali darināti bultas smaila veidā, turklāt lielākā gala garums ir 1,4 cm, bet platums — 0,8 cm. Otra — mazākā — gala garums ir 1 cm, bet platums tagad vairs nav precīzi nosakāms, jo viena puse šim galam ir nedaudz bojāta.

Zivju ķeršanai tikuši lietoti arī vizuļi. Šādas metāla ēsmas — mānekļi — ir bijušas divējādas. Viena tipa vizuļi lietoti par velcēm. Laivu strauji airējot, aiz tās, auklā piesietu, palaida spožu vizuļi, kas, auklas galā kustoties, atgādināja ātri peldošu zivtiņu un piesaistīja līdaku un citu plēsējzivju uzmanību.

Otra tipa vizuļus, kurus gatavoja no smagāka metāla, lietoja ziemā, makšķerējot āliņģī, arī vasarā ezeros vai upju atvaros no stā-

Zvejniecības piederumi. 1 — harpūna; 2—5 — āķi; 5—7, 11, 15—16 — tiklu gremdi; 8 — virvju višanas rīks; 9 — sprūda āķis; 10 — pludiņa sagatave; 12—14 — saivas un īrbuļi; 17 — vizulis.

Akmens lejamā veidnīte (A), tajā atlejamā alvas vizuļa sagatave (B) un vizuļa rekonstrukcija (C).

vošas laivas. Auklā iesietu vizuļi vertikāli kustināja, to iegremdējot un paceļot. Rīgā atrasti divi pirmā tipa vizuļi. Tie pagatavoti no bronzas kā garenas, ovālas plāksnītes, kurām lejasgalā izveidots āķis ar atskabargu, bet augšgalā atrodas caurums auklas piesiešanai.

Mazākais vizulis ir 6 cm garš un ap 1 cm plats četrstūrainis bronzas stienītis ar kaļot saplacinātu vidusdaļu. Rūpīgāk nostrādāts ir lielākais vizulis. Tā garums ir 16,1 cm, platums — 3,25 cm. Āķis sānos ornamentēts, vidusdaļā vizuļa plāksnītes virsmā iegravēta zvejnieka īpašuma zīme — no centra izejoši trīs krusti ar pievienotu loku sānos.

Otra tipa vizuļus darināja nedaudz savādāk — ovālai svina vai alvas plāksnītei galā pielodēja dzelzs āķi. Rīgā atrasts viens šāds līdz galam nepabeigts vizulis. Izrakumos Peldu un Udensvada ielas stūrī, atsedzot kādu senās Rīgas zvejnieka sētu, kultūras slānī netālu viens no otra gulēja neliela dolomīta akmens lejamā veidnīte un tai atbilstošs garenas, ovālas formas alvas atlējums — plāksnīte. Plāksnīte ir šā vizuļa pusfabrikāts — vienā galā tam nav pielodēts dzelzs āķis, bet otra galā nav izurbts caurums auklas piesiešanai. Atrastā akmens veidnīte un atlējums liecina, ka savus zvejas

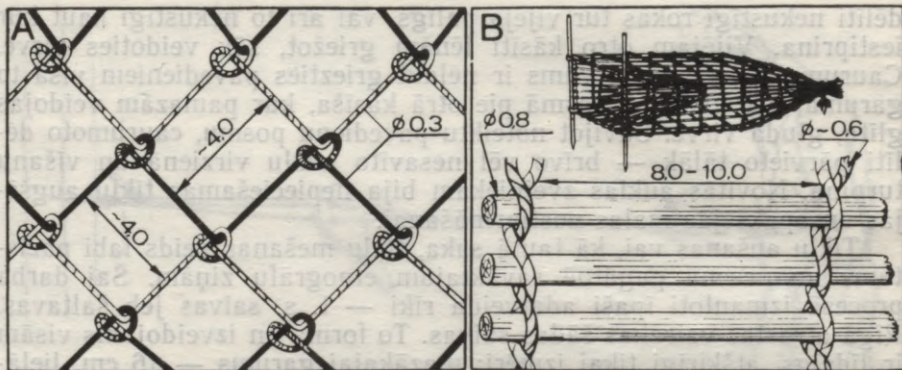
piederumus Rīgas zvejnieks darinājis pats, pieprotot pat tik sarežģītu amatu kā lejamās veidnites izgatavošana un krāsaino metālu kausēšana un liešana.

Pats vienkāršākais zivju ķeršanas rīks ir bijis murds — īpašs, no nemizotām kārkļu vicām pīts dažāda lieluma un formas grozs. Par to, ka murdi plaši lietoti dažādos Latvijas novados, liecina arī daudzie tautā pazīstamie un atšķirīgie šī zvejas rīka nosaukumi. Tie saukti arī par venteriem, gumbjiem, krieķiem, kurvjjiem, rīksteņiem, vicu venteriem u. tml.

Senajā zvejnieka sētā Peldu un Udensvada ielas stūrī tika atrasts arī kāds fragmentārs lielāks, no nemizotām apmēram 0,8—1 cm resnām kārkļu klūgām darināts murds, kura garums bijis 1—1,5 m. Murdā klūgas savstarpēji saistītas ar apmēram 0,6 cm resnām lūku virvēm, kas gatavotas, savijot 2 vai 3 tievākus lūku pavedienus. Lūku auklu sējumi murda korpusā bijuši apmēram ik pēc 8—10 cm. Murda lejasgalā kārkļu klūgas, saejot kopā, veidojušas spici, kas bijusi nosieta ar resnāku lūku auklu. Auklu atraisot, atvērās murda gals un varēja izlaist tajā iekļuvušās zivis. Senās Rīgas zvejnieku murda kopskatu varam iedomāties aptuveni līdzīgu tam, kādu to attēlojis A. Bīlenšteins savā plašajā darbā par latviešu senajām koka celtnēm un darbarīkiem. Murda augšgals nebija saglabājies. Augšgalā abās pusēs murdu parasti piestiprināja diviem gariem mietiem, lai varētu to ielikt upes gultnē izveidotā aizsprosta atstātajā spraugā — zivju ceļā. Ja nevarēja aizsprostot visu upi, murdam vienā vai abās pusēs no klūgu pinuma veidoja garus spārnus, kas novadīja piepeldējušās zivis uz murda augšgala atvērumu. Šādus murdus varēja izmantot visu gadu, bet sevišķi izdevīgs šis zvejas rīks bija zivju nārsta laikā, kad, aizsprostojot tām ceļu, ar pītajiem klūgu «groziem» varēja smelt milzīgus lomus.

Kā liecina arheoloģiskie izrakumi, tikli, tāpat kā murdi, pazīstami jau no akmens laikmeta. Pirmie tikli bijuši no lūku vai nātru šķiedru pavedieniem. Taču galvenā zvejas rīka nozīmi tikls ieguva tikai tad, kad plaši sāka audzēt tādas tehniskās kultūras kā linus un kaņepes. Diegi no šo augu šķiedrām bija pietiekami stipri un elastīgi, lai no tiem iznāktu labas kvalitātes un liela izmēra tikli.

Pašu tiklu paliekas arheologu rokās nokļūst ļoti reti. Rīgā tikla

Rīgā atrastā tikla (A) un murda (B) rekonstrukcija.

fragmenti atrasti tikai divas reizes — izrakumos Alberta laukumā un Trokšņu ielā.

Biežāk nākas sastapties ar citiem tiklu piederumiem — gremdiem, pludiņiem vai arī tiklu izgatavošanā nepieciešamajiem darbarīkiem.

Diegus tikliem, tāpat kā visiem tālaika audumiem, darināja ar vērppjamo vārpstiņu palīdzību. Īpaši darbarīki tiklu aušanai bija virvju vijamie piederumi un saivas. Jau pieminētajā zvejnieku sētā ir atrasts arī labi saglabājies rīks virvju višanai. Tas veidots kā ieapaļa koka ripa ar rokturi apakšmalā. Ripas vidū izdedzināti trīs caurumi un sānos iegriezts robs. Ripas virsma rotāta ar vairākām iegrieztām paralēlu svītriņu grupām. Šīs svītriņas varētu būt īpašnieka zīme, bet var jau būt, ka tās ir tikai rotājums.

Seno virvju višanas paņēmieni, izmantojot šādu dēlīti ar vairākiem caurumiņiem, aprakstījis A. Bilēšsteins. Virvju višana notikusi šādi. Ņemti divi koka kāsiši un dēlītis ar caurumiņiem. Pie lielākā kāša piesieti trīs vai četri auklu pavedieni un kāša gals nekustīgi nostiprināts ēkas sienā. Katrs pavediens izvērts caur vienu no dēliša caurumiņiem. Aiz dēliša visām auklām otrs gals piesiets pie otra koka kāša, kuru tur rokās virves vijējs. Vijamās virves vidū esošo

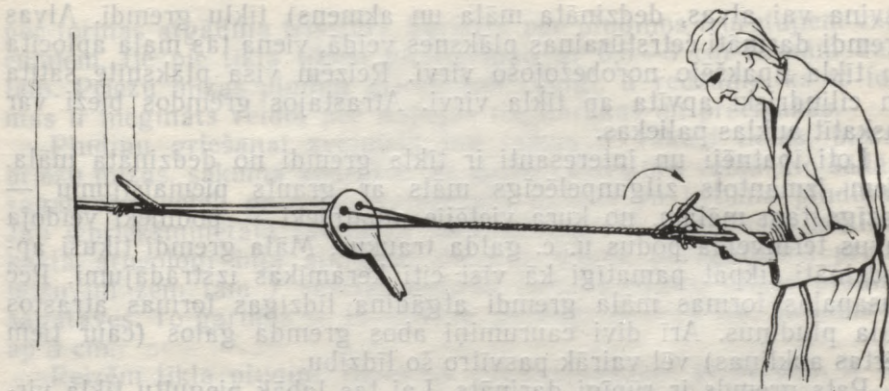
dēliti nekustīgi rokās tur viēja palīgs, vai arī to nekustīgi kaut kur iestiprina. Vijējam otro kāsi ņēm griežot, sāk veidoties virve. Caurumotā dēlīša uzdevums ir neļaut griezties pavedieniem visā to garumā, bet tikai īsā posmā pie otrā kāsiša, kur pamazām veidojas glīta, gluda virve. Savijot noteiktu pavedienu posmu, caurumoto dēliti pārvieto tālāk — brīvo vēl nesavīto auklu virzienā un višanu turpina. Novītās auklas zvejniekam bija nepieciešamas tiklu augšējās un apakšējās malas nostiprināšanai.

Tiklu aušanas vai, kā tautā saka, tiklu mešanas veids labi pazīstams no nesenā pagātnē savāktajām etnogrāfu ziņām. Sai darba procesā izmantoti īpaši adatveida rīki — t. s. saivas jeb šaltavas. Rīgā atrastas vairākas šādas saivas. To forma un izveidojums visām ir līdzīgs, atšķirīgi tikai izmēri: mazākajai garums — 16 cm, lielākajai — 29,5 cm. Saivām vienā galā izveidoti trīs zari. Abi malējie zari ir garāki un galā saiet it kā kopā. Tautā šis gals ticis saukts par saivas degunu. Trešo starp tiem jeb īsāko zaru saukuši par mēli. Abus izvirzījumus otrā saivas galā dēvējuši par saivas kājām. Ap mēli un starp kājām bijis uztīts līnu diegs, no kura austa tikls. Spicis deguns bijis vajadzīgs, lai saivu varētu ērtāk izvadīt cauri iesietajām tikla acīm. Lai tikla acis iznāktu vienādas, lietots īpašs šablons — neliels koka dēlītis, ap kuru apmeta diegu, iepriekš to piesienot jau izveidotajai tikla acij jeb cilpiņai.

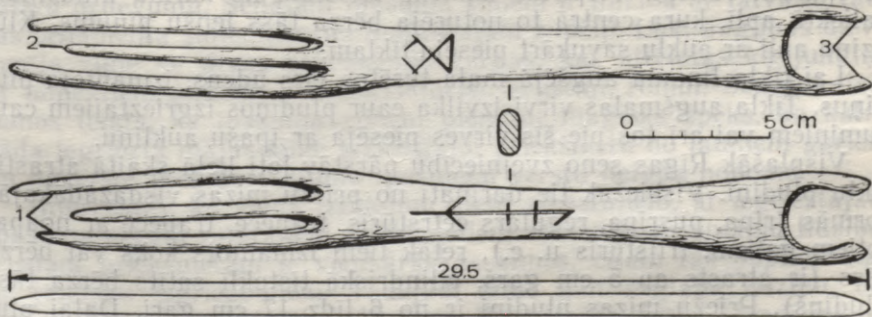
Rīgā atrastajam tiklam bijušas 4×4 cm lielas acis, un tam izmantotas apmēram 0,2—0,3 cm resnas līnu vai kaņepāju auklas.

Daudz biežāk nekā saivas izrakumos atrasti koka irbuļi. Tos var iedalīt divās grupās — taisnajos un nedaudz izliektajos. Taisnajiem irbuļiem viens gals ir smails, otrs — strups. Atsevišķos gadījumos strupajam galam apkārt izveidota grope pavediena piesiešanai. Daļai liekto irbuļu vidū ir caurums. Irbuļi taisīti no kadiķa, priedes, egles un bērza koka. Daļa pētnieku uzskata, ka arī šīs koka adatas izmantotas tiklu lāpīšanai vai tikla acu mešanai. Augusts Bilensšteins norādījis, ka pagājušā gadsimta beigās Bigauņciemā, Rīgas jūrmalā, tievas, taisnas adatas ar caurumu vidū izmantotas lielo reņģu vēršanai, liekot tās zāvētavā. Citur šādos darbos lietotas līdzīgas kaula adatas — liektas, nelielas, ar caurumu vidusdaļā.

Arheoloģiskajos izrakumos lielā skaitā atrasti dažāda materiāla

Virvju višana (rekonstrukcija pēc A. Bilenšteina materiāliem).

Koka saiva tiklu aušanai. 1 — deguns; 2 — mēle; 3 — kājas.

(svina vai alvas, dedzināta māla un akmens) tiklu gremdi. Alvas gremdi darināti četrstūrainas plāksnes veidā, viena tās mala aplocīta ar tikla apakšējo norobežojošo virvi. Reizēm visa plāksnīte satīta un cilindriski apvīta ar tikla virvi. Atrastajos gremdos bieži var saskatīt auklas paliekas.

Ļoti īpatnēji un interesanti ir tikla gremdi no dedzināta māla. Tiem izmantots zilganpelēcīgs māls ar grants piemaisījumu — līdzīgs tam mālam, no kura vietējie amatnieki — podnieki veidoja savus terinveida podus u. c. galda traukus. Māla gremdi tikuši apdedzināti tikpat pamatīgi kā visi citi keramikas izstrādājumi. Pēc pusapaļās formas māla gremdi atgādina līdzīgas formas atrastos tikla pludiņus. Arī divi caurumiņi abos gremda galos (caur tiem vērtas aukliņas) vēl vairāk pasvītīto šo līdzību.

Pats gremds ir rūpīgi darināts. Lai tas labāk piegultu tikla virvei, tā platākais sāns ir nedaudz izdobts. Māla gremdu garums — apmēram 5—6 cm.

Dedzinātā māla gremdus, tāpat kā svina gremdus, mazā svara dēļ varēja izmantot tikai nelieliem tikliem. Lielākiem tikliem vajadzēja akmens gremdus, kas tika darināti ripas veidā no plienakmens; pats izstrādājums ir bijis diezgan raupji veidots. Šo gremdu diametrs svārstās no 5 līdz 10—15 cm, bet biezums — no 1,5 līdz 3 cm. Plienakmens gremdi bijuši piestiprināti tikla apakšējai malai ar īpašām saitēm. Vispirms akmens ievietots no kārkla klūdziņām saliektā aplī, kura centrā to noturēja bērza tāss lenšu pinums. Klūdziņu apli ar auklu savukārt piesēja tiklam.

Lai tikla linuma augšējā mala turētos virs ūdens, izmantoja pludiņus. Tikla augšmalas virvi izvilka caur pludiņos izgrieztajiem caurumiņiem vai arī tos pie šīs virves piesēja ar īpašu aukliņu.

Visplašāk Rīgas seno zvejniecību pārstāv ļoti lielā skaitā atrastie tiklu pludiņi. Visbiežāk tie darināti no priežu mizas visdažādākajās formās (ripa, pusripa, regulārs četrstūris, trapece, trapece ar noapaļotiem galiem, trijstūris u. c.), retāk tiem izmantots koks vai bērza tāss (ir atrasts ap 5 cm garš, cilindriskā tīstokli satīts bērza tāss pludiņš). Priežu mizas pludiņi ir no 6 līdz 17 cm gari. Daļai pludiņu ir viens caurums auklas izvēršanai, citiem — divi vai pat trīs caurumi. Pludiņi ar diviem auklas caurumiem parasti ir lielāki un

pēc formas atgādina trīsstūri. Spriežot pēc pludiņos izurbtajiem caurumiem, tie pie tikla tikuši piestiprināti ar 0,5—3 cm resnām auklām. Priežu mizas pludiņi griezti ļoti rūpīgi, ir redzams, ka to formas ir mēģināts veidot pēc iespējas regulārākas un precizākas.

Pludiņu griešanai zvejnieki jau laikus ir vākuši lielas, biezas priežu mizas, sākumā apdražot tās garenu četrstūru veidā. No šādām sagatavēm vēlāk gatavoja vajadzīgās formas un lieluma pludiņus. Jau iepriekšminētajā zvejnieka sētā ugunsgrēkā nodegušās klētiņas kaktā arheologi bija atklājuši diezgan daudz pārogļojušos priežu mizu un zem tām 7 veselas dažāda lieluma priežu mizas pludiņu sagataves. To garums — 15—18 cm, platums — 5—7 cm, biezums — ap 3 cm.

Reizēm tikla pludiņi, tāpat kā citi zvejniecības piederumi, ir rotāti ar iegrieztu t. s. īpašuma vai mājas zīmi, kas apliecināja darinājuma piederību noteiktam īpašniekam vai sētai. Tikla pludiņos ar nazi iegrieztās zīmes veido taisnlīniju ģeometrisku ornamentu. Zīmju grafika ir ļoti dažāda — no vienas vai divām līnijām līdz slēgtai, sarežģītai vairāku zīmju kopai. Raksturīgi, ka galvenokārt grieztas vienkāršas zīmes — no taisnām līnijām. Papildinot tās ar dažādām palīgsvītrām, bija iespējams iegūt dažādas jaunas zīmju kombinācijas. Priekšmeta izgatavotājs, iegriežot īpašuma zīmi pludiņam vai citam savam darbarīkam, zīmei piešķīra arī zināmu rotājošu, dekoratīvu uzdevumu. Senajām īpašuma zīmēm ir līdzība ar latviešu tautas ornamenta simboliem un maģiskajām zīmēm. Lūk, auglības dieva Jumja zīme — divas sakrustotas vārpas, kas attēlotas kā jumtiņš ar noliektiem galiem; ir arī trīsstūrīši, krustiņi, rōmbi. Senajos ticējumos teikts, ka īpašuma zīmēm piemītot maģisks spēks, ka katra šāda iegriezta mājas zīme aizsargājis priekšmetu no ļauniem gariem un novēršot pret darinājuma īpašnieku vērstu nelabu nodomu.

Interesanti, ka vienā izrakumu vietā atrastajiem, ar iegrieztajām īpašuma zīmēm rotātajiem priekšmetiem var saskatīt zināmu līdzību. Vienam priekšmetam ir vienkāršākas zīmes, citam tās papildinātas ar ļauniem iegriezumiem. Tādējādi zīme gan saglabā līdzību, bet jau ir kļuvusi sarežģītāka. Augusta Bīlenšteina darbā atradīsim interesantu novērojumu par 19. gs. īpašuma zīmju pārveidojumiem Kurzemē. Tas, liekas, izskaidro arī seno Rīgas zvejnieku mājas

zīmju līdzību vienā sētā. Bilenšteins raksta — ja ģimenē bijuši vairāki dēli, tad no tēva veco īpašuma zīmi mantojis tikai viens. Pārējie brāļi veco zīmi papildinājuši ar vienu vai vairākām jaunām iegrieztām svītriņām.

Salīdzināsim, piemēram, trīs Rīgas izrakumu vietās — Peldu un Ūdensvada ielas stūrī, Alksnāja ielā un Trokšņu ielā — atrastos ar īpašuma zīmēm rotātos tikla pludiņus. Peldu un Ūdensvada ielas stūrī izrakumu laukums bija diezgan liels — vairāk nekā 800 m². Te, domājams, kādreiz dzīvojušas vairākas zvejnieku dzimtas. Arī pludiņos iegrieztās zīmes varam sagrupēt četrās grupās. Katrā grupā redzam, kā no vienkāršākās zīmes — strīpiņas, jumtiņa, krustiņa — pamazām veidojas sarežģītāka zīme. Gan Trokšņu, gan Alksnāja ielā izrakumi aptvēra mazāku platību. Liekas, tāpēc arī īpašuma zīmēs izmaiņu mazāk: tās piederējušas vienai vai divām dzimtām.

Īpašuma zīmes, kā jau minējām, galvenokārt sastopamas uz zvejnieku darbarīkiem, it sevišķi uz tiklu pludiņiem. Tas arī saprotams. Nav grūti izskaidrot — kāpēc. Zvejas vietā — plašajā Daugavā —, vairākiem kaimiņiem izmetot savus tiklus, vēlāk taču vajadzēja atrast tieši savējos. Arī etnogrāfiskajā materiālā īpašuma zīmes visilgāk saglabājuši tieši zvejnieki. Vēl 20. gs. 30. gados jūrmalciemos katrs zvejnieks saviem tikliem toreiz jau no korķa izgatavotos pludiņus iezīmēja ar iegrieztu vai iededzinātu burtu vai kādu citu īpašu zīmi.

Kaut arī arheoloģiskajos atradumos īpašumu zīmes visbiežāk konstatētas tieši tiklu pludiņiem, taču, izrādās, nekad nav tikuši iezīmēti visi pludiņi. Pludiņi ar īpašuma zīmēm reti kad pārsniedz 10% visu atrasto pludiņu. Tā, piemēram, izrakumos Alksnāja ielā no 100 atrastajiem pludiņiem tikai 11 bija ar iegrieztām zīmēm, Peldu un Ūdensvada ielā no 365 pludiņiem — tikai 27 pludiņi.

Zvejniekiem bijuši, protams, arī dažādi citi zvejai nepieciešami palīglīdzekļi. Laivas, to detaļas un airi ir atsegti arī Rīgas izrakumos. Sie atradumi raksturo laivu uzbūvi un to konstruktīvo izveidojumu 12.—13. gadsimtā.

Par to, kā tika atklāts viens no šādiem atradumiem, pastāstīsim nedaudz sīkāk. 1986. gada rudenī 18. gs. celtajai mūra ēkai Mārstaļu ielā 12/14 bija jānostiprina sienas pamati. Rokot nelielu šurfu

Izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī atrastie tiklu pludiņi ar īpašuma zīmēm, kas veidotas kā stripiņas.

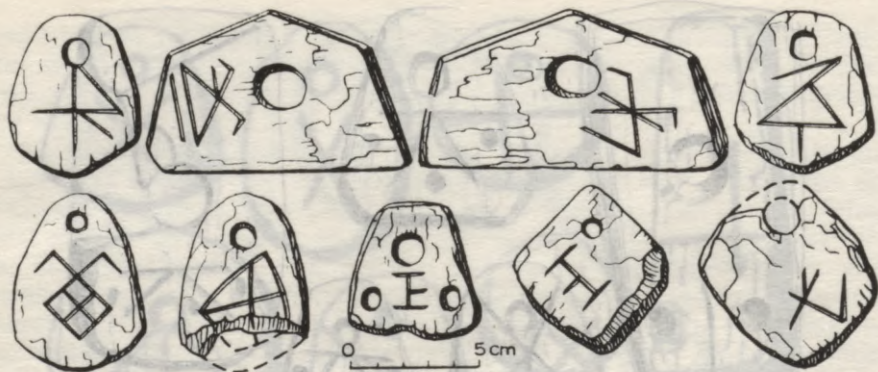

Izrakumos Peldu un Udensvada ielas stūrī atrastie tiklu pludiņi ar īpašuma zīmēm, kas veidotas kā krustiņi un kāši.

Izrakumos Trokšņu ielā atrastie tiklu pludiņi ar īpašuma zīmēm.

līdzās pamatiem, vairāk nekā 4 metru dziļumā strādnieku lāpstas atdūrās pret šķērsām guļošu resnu baļķi. Tā vienu galu slēpa bedres siena. Pārcērtot un apveļot otrādi šo it kā aptēsto resno baļķi, atklājās, ka tam ir izdobts vidus. Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arheoloģe Dagnija Svarāne, apskatot dīvaino baļķi, konstatēja, ka ir atsegta liela vienkoča laiva.

Izrakumos Alksnāja ielā atrastie tiklu pludiņi ar īpašuma zīmēm.

Sāda veida atradums bija pirmais un līdz tam vienīgais Vecrīgā. Pēc slāņa dziļuma, kurā gulēja laiva, un senlietām interesantais atradums datējams ne vēlāk par 13. gadsimtu. Pirmo reizi vēsturniekiem radās iespēja iepazīties ar tik senu zvejnieku darinājumu — vienkoci. Tā atgādināja vēl nesenā pagātnē Latvijas ezeros un upēs lietotās vienkoces. Rīgas laiva izdabta no resnas priedes, kuras stumbra diametrs bijis vismaz 54 cm. Apakša tai notēsta plakana. Sānu malām atstāta apaļā koka dabiskā virsma. Sienu biezums — 3—5 cm. Gals notēsts smails, ar nelielu pacēlumu uz augšu. No zemes izceltā laivas gabala garums — 2,1 m. Domājams, ka vismaz tikpat garš laivas korpusa gabals palika zemē. Tātad laivas garums varēja būt aptuveni 4—5 metri. Ne solu vietas laivas iekšpusē, ne arī atbalsta dēļi tās ārpusē, t. s. spārni, kas raksturīgi etnogrāfiskajām vienkocēm un kas laivu padarījuši stabilāku, Rīgas laivai netika konstatēti. Rīgas laiva pēc formas atgādina mūsdienu smailītes, un, iespējams, zvejniekiem spēcīgi airējot, uz ūdens tā varēja attīstīt mūsdienu smailītei atbilstošu ātrumu. Izpētot seno atradumu, kļūst saprotams nodaļas sākumā pieminētais hronista Indriķa aprakstītais gadījums par Rīgas zvejniekiem, kas, ieraugot Daugavas grīvā kuršu kuģus,

1	2	3	4	5	6	7	8
𐌿		∧	×	Ʒ	·	⊗	⊥
𐌺		∧	⊗	≡	+	⊗	†
𐌾		∧	⊗		·	⊗	
		∧			∧	⊗	
		∧			×	⊗	
		∧				⊗	

Ipašuma zīmju iespējamā attīstība. 1 — A. Bīlenšteina dotais piemērs; 2—5 — Peldu un Udensvada ielā; 6 — Trokšņu ielā; 7—8 — Alksnāja ielā atrastajos pludiņos.

spējuši aizsteigties tiem priekšā un pirmie tikt līdz pilsētai, lai brīdinātu rīdziniekus par draudošajām briesmām.

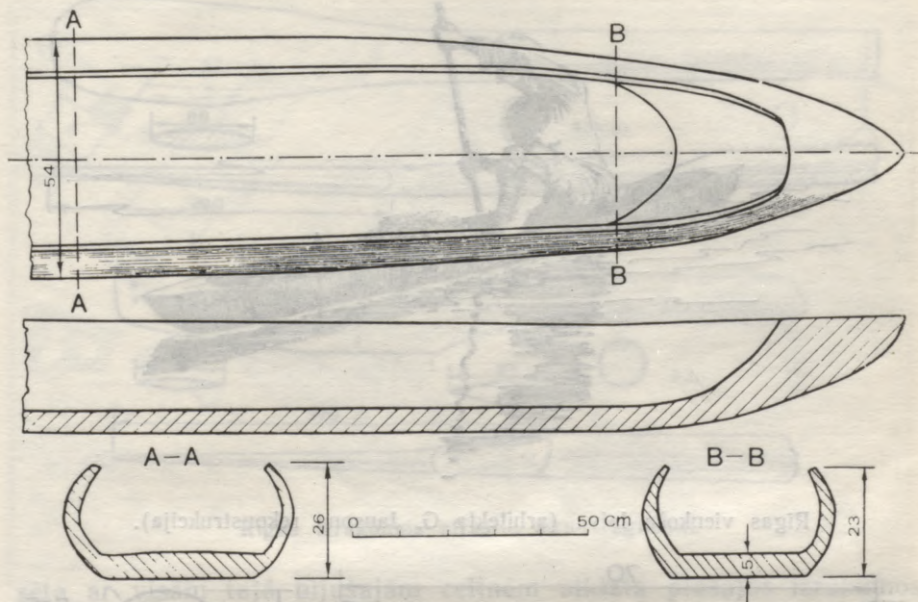
Par to, ka pagātnē Latvijā plaši lietotas vienkoča laivas, stāsta arī A. Bīlenšteins. Vēl mūsu gadsimta sākumā vecie Bigauņciema zvejnieki stāstījuši, ka ar vienkocēm pat jūrā esot braukuši zvejojot. Šīs vienkoces darinājuši no apses vai liepas koka.

Vienkoces plaši lietotas arī Daugavā, tās bijušas 10—28 pēdas, t. i., 3—9 m garas. Lai šāda liela laiva būtu stabilāka, borti tai tikuši paaugstināti, sāniski piestiprinot pie malām vienu dēli, apakšā likts ķilis, gar malām reizēm piestiprināti plakaniski dēļi — t. s. spārni. Lielajā vienkocē vienā reizē pāri Daugavai varējis pārvest 10 cilvēku.

Rīgas vienkoča laiva pēc izcelšanas no zemes.

Vienlaikus ar dobtajām vienkočēm jau 12.—13. gs. rīdzinieki lie-tojuši arī no dēļiem būvētas laivas. Formu tām piešķīra laivas iekš-pusē liktās ribas jeb brangas. Izrakumos šīs laivu detaļas atrastas vairākkārt, arī izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī. Spriežot pēc brangu izliekuma, šajā vietā kādreiz bijušas vismaz divas dažā-das laivas. Viena šķērsgrīzumā ir trapeceveida — ar plakanu dibenu, otra — pusapaļa, ar izliektu dibenu. Laivas ribas darinātas no sa-liekta, cieta lapkoka, liekas, oša koka. Laivas sānu dēļiem brangas bijušas piestiprinātas ar koka tapām.

Vienkoča laivas uzmērojums.

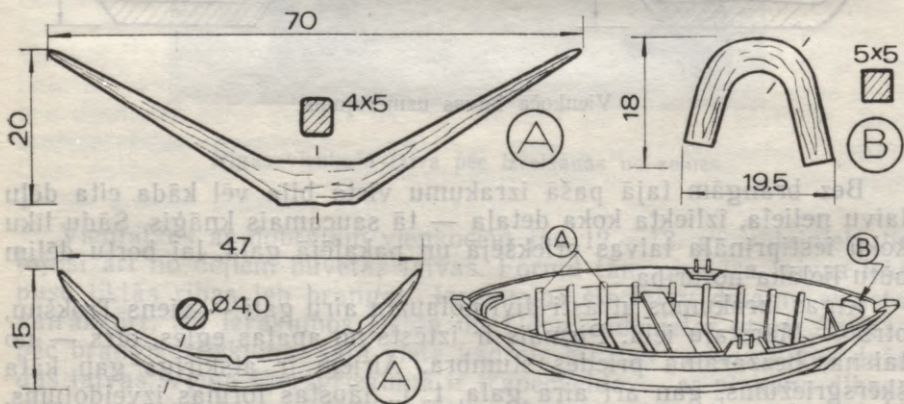
Bez brangām tajā pašā izrakumu vietā bija vēl kāda cita dēļu laivu neliela, izliekta koka detaļa — tā saucamais knāģis. Sādu liku koku iestiprināja laivas priekšējā un pakaļējā galā, lai bortu dēlim būtu lielāka noturība.

Rīgas izrakumos atrasti divi nolauztu airu gali — viens Trokšņu, otrs — Mārstaļu ielā. Pirmais ir iztēsts no apaļas egles, otrs — no taisna, bezzaraina priedes stumbra. Airiem ir atšķirīgs gan kāta šķērsriezums, gan arī aira gala, t. i., lāpstas formas izveidojums.

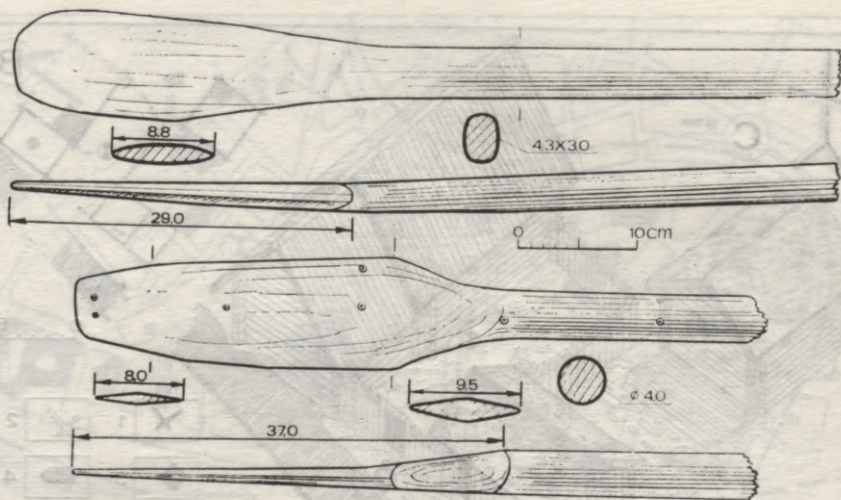
Tagad, kad esam uzzinājuši kaut ko vairāk par Rīgas zvejnieku ķertajam zivīm, zvejas rīkiem un laivām, iepazīsimies, kāda tad ī2.—13. gs. mijā izskatījies pati zvejnieka sēta. Šāda zvejnieka

Rīgā vienkoča laiva (arhitekta G. Jansona rekonstrukcija).

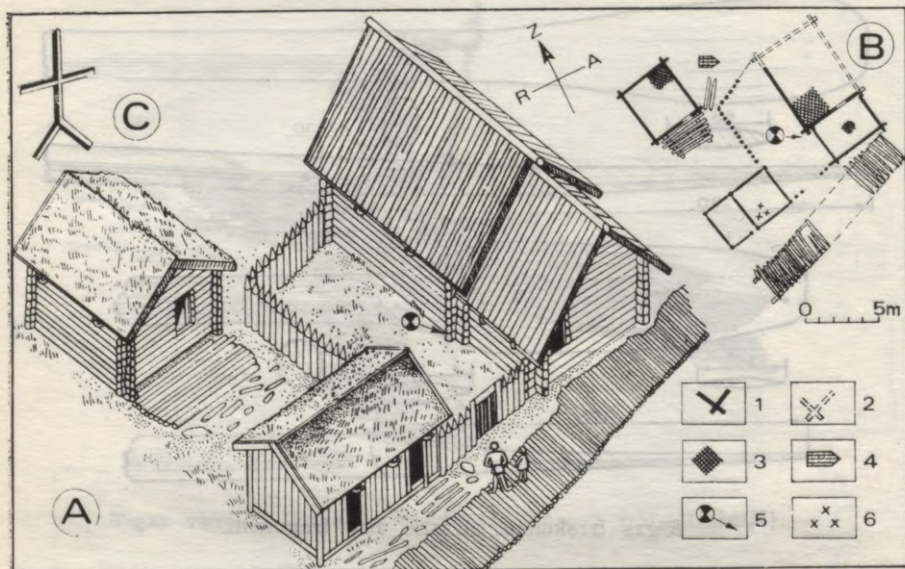
Rīgā atrastās laivu brangas (A), gala nostiprinājums (B) un brangu laivas rekonstrukcija.

Rīgas izrakumos atrastie airu fragmenti.

sēta ar visām tajā bijušajām celtnēm atklāta plašajos izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī.

Sēta atradusies pie tagadējās Ūdensvada ielas, tikai dažus desmitus metru no Daugavas krasta. Senatnē upes gultne atradusies daudz tuvāk pilsētai nekā pašreiz. Tā tecējusi gar pašām ēkām pa tagadējo 11. novembra krastmalu. Sētā bijusi divtelpu dzīvojamā ēka, līdzās tai — ar stāvkoku žogu norobežots neliels pagalmis mājlopiem, bet aiz tā, Daugavas pusē, neliela saimniecības ēka — noliktava-klētīņa. Līdzās šīm celtnēm, ziemeļu pusē, izrakumos atklāta vēl kāda dzīvojamā ēka. Tā kā aiz šīs celtnes izrakumu laukums beidzās, palika nenoskaidrots, vai šī celtnē būtu bijusi kāda cita apbūves kompleksa daļa vai arī piederēja atsegtajai sētai. Par to, ka šajā vietā dzīvojis zvejnieks, liecināja jau pieminētie atradumi gan pašās celtnēs, gan arī to tuvumā — murds, priežu mizu tiklu pludiņi, to sagataves, vizulis, dažādi tiklu gremdi, virvju vijamais rīks, tiklu metamā saiva u. c. zvejas piederumi.

Rīgas zvejnieka sēta (pēc 1975. gada izrakumu materiāliem Peldu un Ūdensvada ielas stūrī). *A* — rekonstrukcija (autors G. Jansons); *B* — izrakumos atsegto celtnu plāns; *C* — uz ziedojumā liktajiem tiklu pludiņiem iegrieztā sētas mājaszīme; 1 — izrakumos atklātās ēkas daļas; 2 — domājamās ēkas daļas; 3 — krāsnis; 4 — murds; 5 — ziedojums — tiklu pludiņi zem ēkas stūra; 6 — tiklu pludiņu sagataves.

Ar zvejniecību bija saistīts arī celtnes ziedojums, kas, dzīvojamo ēku ceļot, likts zem tās pakša. Kā zināms, paraža, ceļot jaunu māju, zem guļbūves pakša palikt dažādus priekšmetus Latvijas laukos saglabājusies vietām līdz pat 19. gs. beigām. Tā, piemēram, zem pirmā baļķa katrā ēkas stūrī likuši aitas vilnu (lai telpa būtu silta), maizi vai sudraba naudu (lai mājas iemītniekiem nekad netrūktu maizes un tie būtu pārtikuši), paksi īpašā iecirstā dobumā novietojusi dzīvsudrabu vai pīlādžkoka krustiņu (lai mājā neiespertu zibens). Senās Rīgas zvejnieks zem savas mājas pakša bija palicis trīs tikla pludi-

Zvejniecības piederumu atradumi izrakumos: 1 — zvejniecības piederumi; 2 — storu kauli; 3 — laivas; 4 — rekonstruētās zvejnieka sētas atrašanās vieta; 5 — 13.—14. gs. senrakstos minētie zvejnieku īpašumi pilsētā; 6 — airi; 7 — senais Daugavas krasts; 8 — Rīgas upes gultne.

pus, vienu pat ar iegrieztu savas mājas zīmi — jumtiņu, virs kura paceļas krusts.

Varbūt zvejnieks, savas dzimtas mītnes pamatos likdams šos trīs pludiņus, domāja par bagātiem zivju lomiem un līdz ar to — par pārticību ģimenē?

Sētā atrastie dažādie zvejniecības piederumi liecina, ka tās saimnieks ir bijis profesionāli vispusīgs sava amata pratējs. Viņš mācējis vīt virves, aust tiklus, kausēt krāsaino metālu un izliet vizuļus. Bet ir vēl kāds interesants atradums, kas šīs sētas iemītnieku rak-

sturo no pavisam citas puses. Līdzās dzīvojamajai mājai zemē tika atrastas divas kādreiz nejauši nozaudētas kokā grieztas šaha figūras — bandinieks un zirdziņš. Tās ir vienas no senākajām šaha figūrām vispār, kas atrastas Latvijas teritorijā, turklāt vienkārša zvejnieka sētā! Šaha figūru materiāls — koks — un vienkāršā apdare vedina uz domām, ka tās tapušas tepat Rīgā. Varbūt tās izgriezis pats sētas saimnieks — Daugavas zvejnieks, kam nav bijusi sveša arī saistošā šaha spēles māksla?

Ja Vecrīgas plānā atzīmējam visas tās vietas, kur izrakumos atrasti senie zvejniecības piederumi, laivas un to detaļas, kā arī rakstītajos vēstures avotos minētās ielas, kur 13.—14. gs. dzīvojuši zvejnieki, iegūstam interesantu ainu. Visi atradumi koncentrējas galvenokārt Rīgas upes un Daugavas krastos, kur, kā jau noskaidrojām, bijušas pirmās Rīgas vietējo iedzīvotāju apmetnes. Otra zvejniecības piederumu atradumu vieta ir kādreizējā pilsētas nomalē — tag. Trokšņu ielā, netālu no Pulvertorņa. Vecpilsētas centrālajā daļā, kur bija veidojusies pirmā vācu apmetne, kur atradušās bīskapa un ordeņbrāļu pilsis un apmetušies pirmie vācu ieceļotāji, izrakumos zvejniecības piederumi nav atrasti. Šie fakti apstiprina jau izteikto domu, ka zvejniecība jau no pašiem Rīgas pirmsākumiem aizvien ir bijis vietējo latviešu un lībiešu amats.

Arheoloģiskajos izrakumos atrastie zvejniecības piederumi kopā ar skopajām rakstīto vēstures avotu ziņām ir jo vairāk nozīmīgi tāpēc, ka sniedz mums pilnīgāku ainu tieši par tās Rīgas iedzīvotāju daļas kultūru un dzīvesveidu, kura jau no pašiem pilsētas pirmsākumiem veidojās no vietējām lībiešu un latviešu tautībām.

VAI RĪGA NOGRIMS JŪRAS DZELMĒ?

Gadsimtu gaitā Rīgas pilsētas senākajā daļā — Vecrīgā — cilvēku darbības dēļ zemes reljefs daudzkārt ir mainījies. Šīs izmaiņas noteica kultūrslāņa veidošanās, zemes vaļņu uzbēršana ap pilsētu, kānāla izrakšana vaļņu priekšā, Rīdziņas gultnes aizbēršana un daudzi citi līdzīgi apstākļi. Tāpēc ne tagadējais Vecrīgas reljefs, ne arī

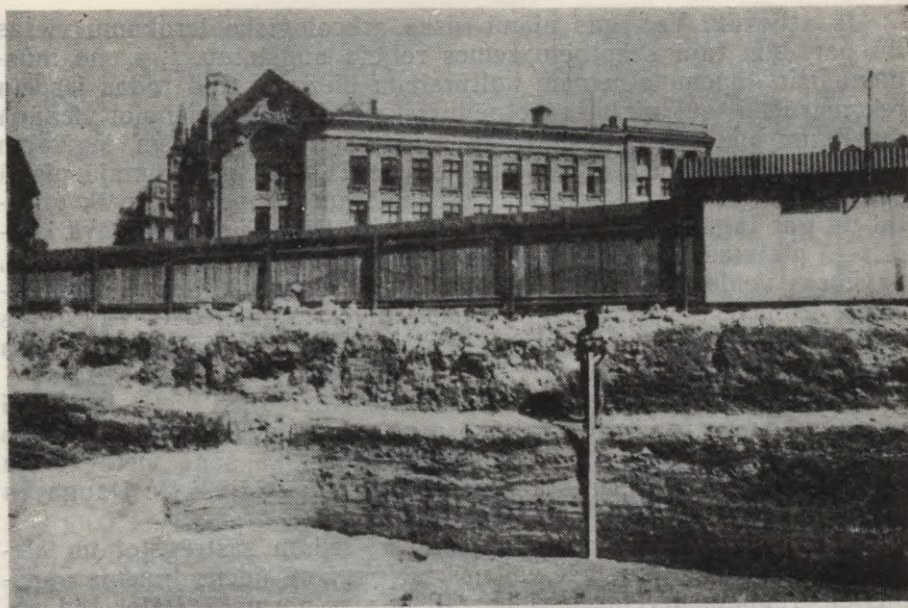
vēl nesenā pagātnē tapušie vai iepriekšējos gadsimtos zīmētie Rīgas plāni vairs nesniedz tiešus norādījumus par Rīgas vietas sākotnējo topogrāfiju. Pētniekus jau sen ir interesējis jautājums — kāds tad izskatījies Rīgas un tās tuvākās apkārtnes reljefs pilsētas pastāvēšanas pirmajos gadsimtos.

Interesantu darbu par šo tēmu 1889. gadā veicis pilsētas mērnieks R. Stēgmanis. Viņš vienā zīmējumā apvienojis 19. gs. Rīgas centrālās daļas plānu ar tālaika reljefa augstuma atzīmēm un 17. gadsimtā izgatavoto F. Murera pilsētas apkārtnes plānu ar tālaika būvēm, kalniem un ūdeņiem. No šā zīmējuma var gūt priekšstatu par to, kur atradušies zudušie reljefa veidojumi — noraktais Kubes kalns, aizbērtās Rīdziņas un Speķupes gultne, kā arī var uzziņāt par iespējamo Rīgas zemes virsmas pārveidošanos 17. gadsimtā. Plānā ar paralēlām svītrotām līnijām parādīta platība, kur zemes virsma atradies zem 4 m atzīmes un ir bijusi Daugavas plūdu apdraudēta. Pirmkārt, tā ir teritorija uz ziemeļiem no tagadējās Krišjāņa Valdemāra ielas un, otrkārt, rajons vecpilsētas austrumu pusē no Centrālā tirgus līdz pat Lāčplēša un Maskavas ielas krustojumam. Starp abām šīm zemiēm līdz pat Daugavas krastam ķīlveidīgi iespiežas reljefa paaugstinājums. Tajā zemes virsmas atzīmes mainās no 5 m Daugavmalā līdz 11 m pie vecās Ģertrūdes baznīcas. Tā kā augstuma izmaiņas zemes virsmā, piem., par 6 m, notiek apmēram 2—3 km garā posmā, tās bez ģeodēziskajiem instrumentiem ikdienā, ejot pa pilsētas centra ielām, nemaz nav nomanāmas. Liekas, ka visa šī pilsētas daļa atrodas līdzenā vietā. Vienīgais izņēmums ir mākslīgi uzbērtais kalns kanālmalas apstādījumu joslā. So kalnu izveidoja 19. gs. 60. gados, nojaucot pilsētas vaļņus. No to zemes bijušā Smilšu bastiona vietā jaunizveidojamo kanālmalas apstādījumu izdaiļošanai radīja šo mākslīgo zemes paaugstinājumu — Bastejkalnu.

Bez Bastejkalna Vecrīgā ir vēl otra augstāka vieta — tā atrodas pie Pētera baznīcas. Te zemes reljefa augstums sasniedz 6 metrus virs jūras līmeņa. Arī pie pārējām baznīcām tas ir augstāks nekā vecpilsētas nomalēs. Jēkaba baznīca atrodas pie 5 metru atzīmes, Doms — starp 4 un 5 m atzīmi, bet Rīgas pils Daugavas krastā — jau zem 4 m zemes virsmas augstuma zīmes.

R. Stēgmaņa izstrādātā Rīgas 17. gs. plāna rekonstrukcija.

Kultūrslāņa biežums Doma laukumā.

Izņemot Bastejkalnu, aptuveni šāds vai arī nedaudz zemāks Rīgas reljefs varēja būt 17. gs., kad tika zīmēts F. Murera plāns. Tagadējais zemes reljefa augstums, piemēram, pie 13. gs. sākumā celtā Doma mums ir zināms, bet baznīcas iekštelpās grīda atrodas vairāk nekā 2 metrus zemāk par pašreizējo ielu līmeni. Tātad sākotnējais Vecrīgas reljefs ir bijis daudz zemāks.

Arheoloģiskajos izrakumos ir konstatēts, ka pirmatnējo zemes virsmu, uz kuras sāka dzīvot pirmie Rīgas iedzīvotāji pirms aptuveni 900 gadiem, pašreiz klāj no 3 līdz 5 metriem biezs kultūrslānis. Tas uzskatāmi redzams attēlā, kas parāda 1988. gada izrakumus Doma laukumā. Kultūrslāņa zemes kārtā veidojusies pakāpeniski gadsimtu gaitā cilvēku saimnieciskās darbības rezultātā.

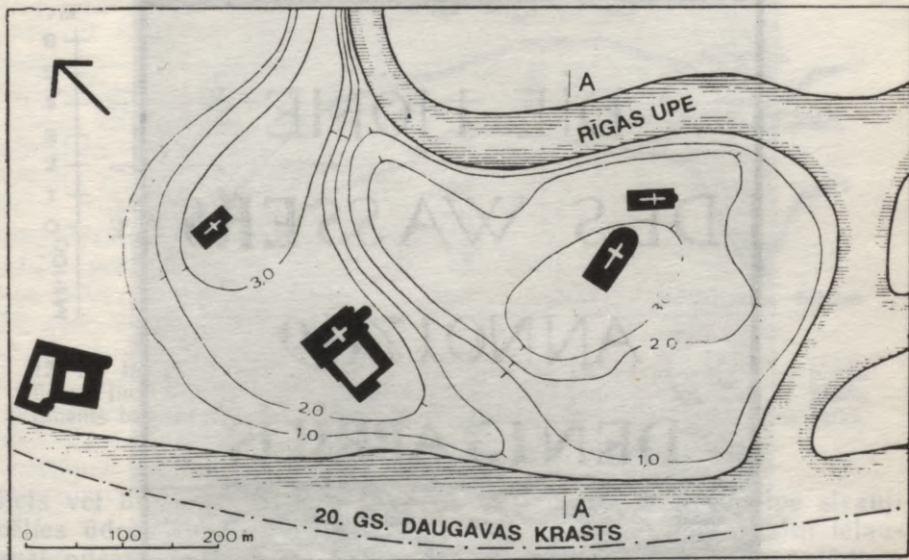
Ja atliekam Vecrīgas plānā visas arheoloģisko izrakumu vietas un parādām tajā sākotnējo zemes reljefa augstumu, t. i., no mūsdienu ielu līmeņa atņemam kultūrslāņa biezumu, tad rodas iespēja rekonstruēt Rīgas vietas sākotnējo izskatu. Plānā savienojot vienāda augstuma punktus ar līnijām, tā sauktajām horizontālēm, iegūstam Vecrīgas plānu, kurā attēlots tās reljefs 11.—12. gs. Jaunajā plānā senais Daugavas krasts iezīmēsies apmēram 70 metrus tuvāk pilsētai un gar tagadējo Kalēju ielu parādīsies Rīgas upe visā savā kādreizējā platumā. Lielākā pussalas daļa (starp Daugavu un Rīdziņu), uz kuras veidojās pirmā Rīgas apmetne, atradusies zemā vietā — 1 vai 2 metrus virs jūras līmeņa. Apmēram 3 metrus virs jūras līmeņa 11.—12. gadsimtā bijusi tikai neliela teritorija — pie Pētera baznīcas.

Tādat sākotnēji Rīgas ciemu iemītnieki dzīvojuši vietā, kas tikai vienu metru (vai nedaudz vairāk) pacēlusies virs Daugavas vasaras vidējā ūdens līmeņa. Tūlīņ rodas jautājums, kā šādā vietā varēja celt pilsētu, kas pavasaros applūda. Kādi tad ir bijuši šie Daugavas ūdens līmeņi senatnē?

Atsevišķās vietās Daugavā, pavasarī ledum sastrēgstot un aizsprostojot upes gultni, pat vēl nesena pagātnē ūdens līmenis augšpus sastrēguma pacēlās pāri par 10 m virs normālā. Palos tad applūda arī augstākās krasta terases ar daudzām cilvēku mītnēm. Tas notika galvenokārt vietās, kur upe tek caur šauru ieleju ar augstiem krastiem. Ja krasti ir zemāki, palu laikā upes ūdeņi neceļas augstumā, bet iet plašumā. Piemēram, ir zināms, ka 1615., 1770., 1777., 1867. gadā Daugava aptecējusi ledus krāvumu barjeru pie Doles salas augšgala un pa zemiem gar Salaspili atradusi noteku uz Juglas ezeru un no tā — uz jūru. Šī Daugavas plūdos rastā jaunā gultne ir 5,2 metrus virs upes vidējā līmeņa.

Pie Rīgas, kur līmeņa mērījumi tiek veikti kopš 1871. gada, Daugavas palos ūdens nekad nav pacēlies tik augstu virs vidējā līmeņa kā citās upes vietās. Te upe ir plata — līdz pat 500 m, krasti zemi — 1—2 m, un, rodoties ledus sastrēgumam, ūdens aizplūst tam gar malām, applūdinot plašus piekrastes rajonus.

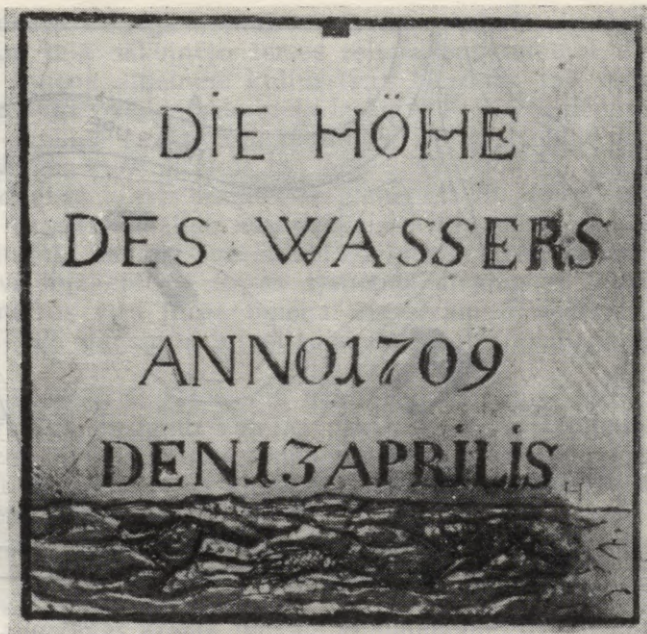
Pēdējos 100 gados visaugstākais upes līmenis bijis 1879. gada 11. aprīlī — 3,9 metri, 1883. g. — 3,2 m, 1888. g. — 3,5 m. Ari

11.—12. gs. Rīgas zemes līmeņa rekonstrukcija.

iepriekšējos gadsimtos dažādos rakstītajos vēstures avotos netrūkst ziņu par lieliem plūdiem Daugavā. Tā, Vartberges Hermanis savā hronikā vēstī, ka 1363. gadā ledus iešanas laikā Daugavā ūdens līmenis tā cēlies, ka visa Rīgas apkārtnē kļuvis nepieejama. Kā redzam no stāstījuma sākumā pieminētā Rīgas apkārtnes plāna, ūdens līmenim Daugavā vajadzēja celties pāri 2 m atzīmei, lai upe izkāptu no krastiem.

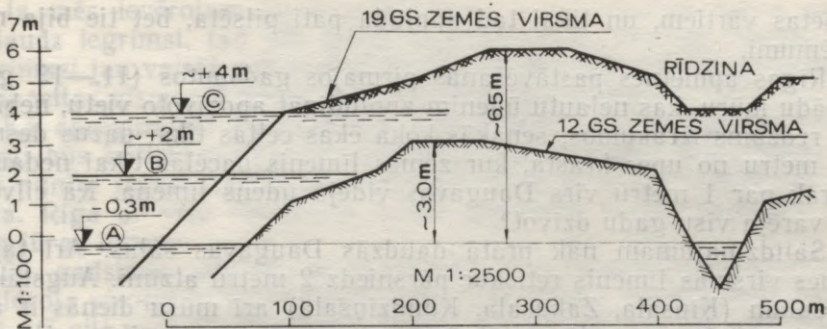
Gadsimtu gaitā ir savāktas daudzas līdzīgas ziņas par plūdu postu, kas nodarīti Rīgai, taču precīzu Daugavas līmeņa maksimālo augstuma atzīmi mēs katru reizi noteikt vairs nevaram. Divos gadījumos, kad applūdusi Doma baznīca, augstākais ūdens līmenis atzīmēts baznīcas sienās. Tā, 1358. gada pavasara plūdus, kad applūdusi Doma baznīca, ūdens līmenis tajā bijis augstāks par vīra augumu.

Doma baznīcas sienā iestiprinātā plāksne, kas rāda ūdens līmeņa augstumu 1709. gada plūdus.

So nelaimīgo notikumu atzīmējot, baznīcas sienā ticis iemūrēts dzelzs krusts. Diemžēl līdz mūsu dienām krusts vairs nav saglabājies. No arheoloģiskajiem izrakumiem zinot, ka baznīcas senā grīda būs atradusies apmēram toreizējā apkārtnē zemes līmeņa augstumā (uz divu metru atzīmes), varam pieņemt, ka ūdens līmenis Daugavā pie Rīgas bijis apmēram 4 metrus augsts.

Paši postošākie Daugavas plūdi, spriežot pēc senrakstu ziņām, notikuši 1709. gadā. Sai gadā ziema bijusi ļoti barga. Aizsalusi visa Baltijas jūra. Ledus biežums Daugavā sasniedzis 2,5 aršinas (1,73 m). Aprīļa sākumā Daugavā sākusies ledus iešana, bet jūras

12. un 19. gs. zemes līmeņu salīdzinājums ar Daugavas vidējo un plūdu ūdeņu līmeņiem. A — Daugavas vidējais ūdens līmenis vasarā; B — plūdu līmenis bez ledus sastrēgumiem; C — plūdu līmenis ledus sastrēgumu laikā.

licis vēl bijis aizsalis. Ledus sablīvējies pie grīvas, un upē strauji cēlies ūdens līmenis. Upe izgājusi no krastiem. Ledus kalni ielauzuši pilsētas vārtus, un ūdens applūdinājis ielas. No šiem plūdiem Doma baznīcas iekšienē sienā līdz mūsu dienām saglabājusies iemūrēta neliela četrstūrainā misiņa plāksne, kas rāda, ka ūdens līmenis 1709. g. 13. aprīlī bija sasniedzis 4,68 m atzīmi.

Cik bieži tad šādi lieli plūdi Daugavā novēroti? Hidroloģe E. Moskovkina savākusi un 1960. gadā publicējusi hroniku un citu senrakstu ziņas par Daugavas plūdiem no 10. līdz 19. gs. Pēc viņas secinājumiem, ļoti lieli vai lieli plūdi Daugavā varējuši atkārtoties katru gadsimtu pat līdz 10 reizēm. Taču jāatceras, ja ledus sastrēgumi, kas aizdambētu upi, neradās, ūdens līmenis arī lielos plūdus tikai nedaudz pārsniedza 2 m atzīmi.

Drošs aizsargs pilsētai pret paliem bija tās mūri, vēlāk zemes nocietinājumu vaļņi. Pavasaros, gaidot ledus iešanu, pilsētas vārtus aizvēra, no iekšpuses tos noblīvēja ar īpašu zemes vai mēslu bērumu. Ja cēlās ūdens līmenis, pilsēta pavasaros kādu nedēļu bija atgriezta no pārējās pasaules, bet mūru aizsargātajai iekšpilsētai briesmas nedraudēja. Reizēm ledus sablīvējumam izdevās izgāzt kādus no

pilsētas vārtiem, un tikai tad applūda pati pilsēta, bet tie bija reti izņēmumi.

Rīgas apmetnes pastāvēšanas pirmajos gadsimtos (11.—12. gs.) nekādu mūru, kas neļautu ūdenim applūdināt apdzīvoto vietu, nebija. Kā redzams izrakumos, senākās koka ēkas celtas tikai dažus desmitus metru no upes krasta, kur zemes līmenis pacēlās tikai nedaudz vairāk par 1 metru virs Daugavas vidējā ūdens līmeņa. Kā cilvēki tur varēja visu gadu dzīvot?

Salīdzinājumam nāk prātā daudzās Daugavas salas. Arī tajās zemes virsmas līmenis reti kur pārsniedz 2 metru atzīmi. Augstākās no salām (Ķīpsala, Zaķusala, Kundziņsala) arī mūsu dienās ir apdzīvotas, taču nesenaajā pagātnē tās visas pavasaros reizēm cieta no plūdiem. Tikai zemākās salas, kuras paiet zem ūdens ik pavasari, ir palikušas neapdzīvotas. Iespējams, ka pirmie rīdiniēki pavasaros palu laikā savas mītnes pameta un ar iedzīvi devās uz netālajiem, ūdens neapdraudētajiem Kubes kalniem. Pēc ledus izešanas, kad Daugava atgriezās savos krastos, viņi, tāpat kā mūsdienu kundziņsalieši, atgriezās savās vecajās mītnēs un, pielabojuši plūdus nodarītos bojājumus, dzīvoja tālāk.

Varbūt senā Rīgas apmetne pirms 900 gadiem tomēr nav atradusies tik zemā vietā un nemaz nav bijusi katru gadu plūdu apdraudēta? Tā liek domāt ģeologu novērotās Baltijas jūras krastu tektoniskās svārstības. Pēcledus laikmetā, kad šļūdonis atbrīvoja tagadējo Ziemeļeiropu, t. i., beidzamajos 12 000 gados, atsevišķās vietās Baltijas jūras krasti ir cēlušies pat par 200 metriem, bet citur — iegrīmuši. Arī mūsdienās Baltijas jūras krasti, kaut arī ļoti pamazām, turpina vēl joprojām mainīties un atrodas lēnā kustībā, kas gan konstatējama tikai ar ļoti precīziem mērījumiem. Tāpat kā senāk, zemes pacelšanās kustība spēcīgāka joprojām ir jūras ziemeļu un ziemeļrietumu daļā. Botnijas līcis paceļas ar ātrumu 9 mm gadā. Tālāk uz dienvidiem šis ātrums samazinās. Turku pilsēta Somijā paceļas tikai 6 mm gadā, Helsinki un Tallina — 3 mm gadā, Kurzemes rietumkrasts — vairs tikai 2 mm. Rīgas liča rajons pašlaik atrodas tektoniskā miera stāvoklī un pie Rīgas, liekas, nedaudz iegrīpst. Dažādi autori šo iegrīšanās skaitli devuši atšķirīgu, t. i., no —10 līdz —25 cm 100 gados.

Ja mēs ievērojam iespēju, ka Rīgā zemes līmenis katru gadu nedaudz iegrimst, tad 900 gadu ilgā laikposmā Vecrīga varētu būt iegrimusi jau vairāk par metru. Tādā gadījumā pirmās Rīgas celtnes būtu celtas vismaz 2 metrus augstā Daugavas krastā.

Kā aprēķinājuši ģeologi, pēc 2500—3000 gadiem Baltijas jūras krasti būs būtiski mainījušies. Botnijas līcis Baltijas jūras ziemeļos būs pilnīgi izzudis, Somiju un Zviedriju tad savienos sauszemes robeža. Rīga ar visu Daugavas lejteci šai laikā varētu atrasties jau zem jūras līmeņa.

20. gadsimta sākumā un tā pirmajā pusē jūras līmeņa celšanos skaidroja vienīgi ar krastu tektonisku iegrimšanu. Pēdējā laikā radušies arī citi uzskati. Piemēram, ūdens līmenis ceļoties ne vien Baltijas jūrā, bet visas pasaules okeānos, un to izraisot Arktikas ledus pastiprināta kušana, pakāpeniski sasilstot Zemes atmosfērai.

Grunts un līdz ar to visas Rīgas apbūves grimšanai mūsu gadsimtā par 2—3 mm gadā nesen ir radies vēl trešais izskaidrojums. Domā, ka iemesls varētu būt dziļo pazemes ūdeņu atsūknēšana no dziļurbumu akām. Tieši zem Rīgas teritorijas atrodas viena no visdziļākajām pazemes ūdeņu piltuvēm Baltijā. Daudzajām rūpnīcām, kas atrodas pilsētā, ierīkojot individuālas artēziskās akas, šajā lielajā apakšzemes piltuvē ūdens līmenis strauji pazeminās un virsējā zemes kārtā tāpēc pamazām iegrimstot.

Un beidzot — ceturtais izskaidrojums. Strauji attīstoties transportam un tam kļūstot arvien smagākam, grunts virskārta visu lielo pilsētu teritorijā «sēžoties» arī no nepārtrauktas vibrācijas — tātad sablīvēšanās dēļ. Pēdējie trīs zemes iegrimšanas faktori ir radušies tikai mūsu gadsimtā, kad cilvēks ar savu neapdomīgo rīcību salauž dabas radīto ekoloģisko līdzsvaru.

SATURS

Ievads	3
Kas deva upitei un pilsētai vārdu «Rīga»?	7
Kur tecēja Rīgas upe — Rīdziņa?	32
Pirmās Rīgas ostas likteņi	47
Kādi kuģi pietāja senajā Rīgas ostā?	67
Krievu sēta viduslaiku Rīgā	87
Milzis Rīgas vārtu priekšā	107
Senās Rīgas zvejnieki	124
Vai Rīga nogrims jūras dzelmē?	158

Andris Caune

AND RIGA LIES IN THE WATER

The story of an archaeologist about the once — existed Rīdziņa river, the first harbour, means of navigation and handicrafts.

«Zinātne» Publishing House, Riga 1992. In Latvian

Andris Caune

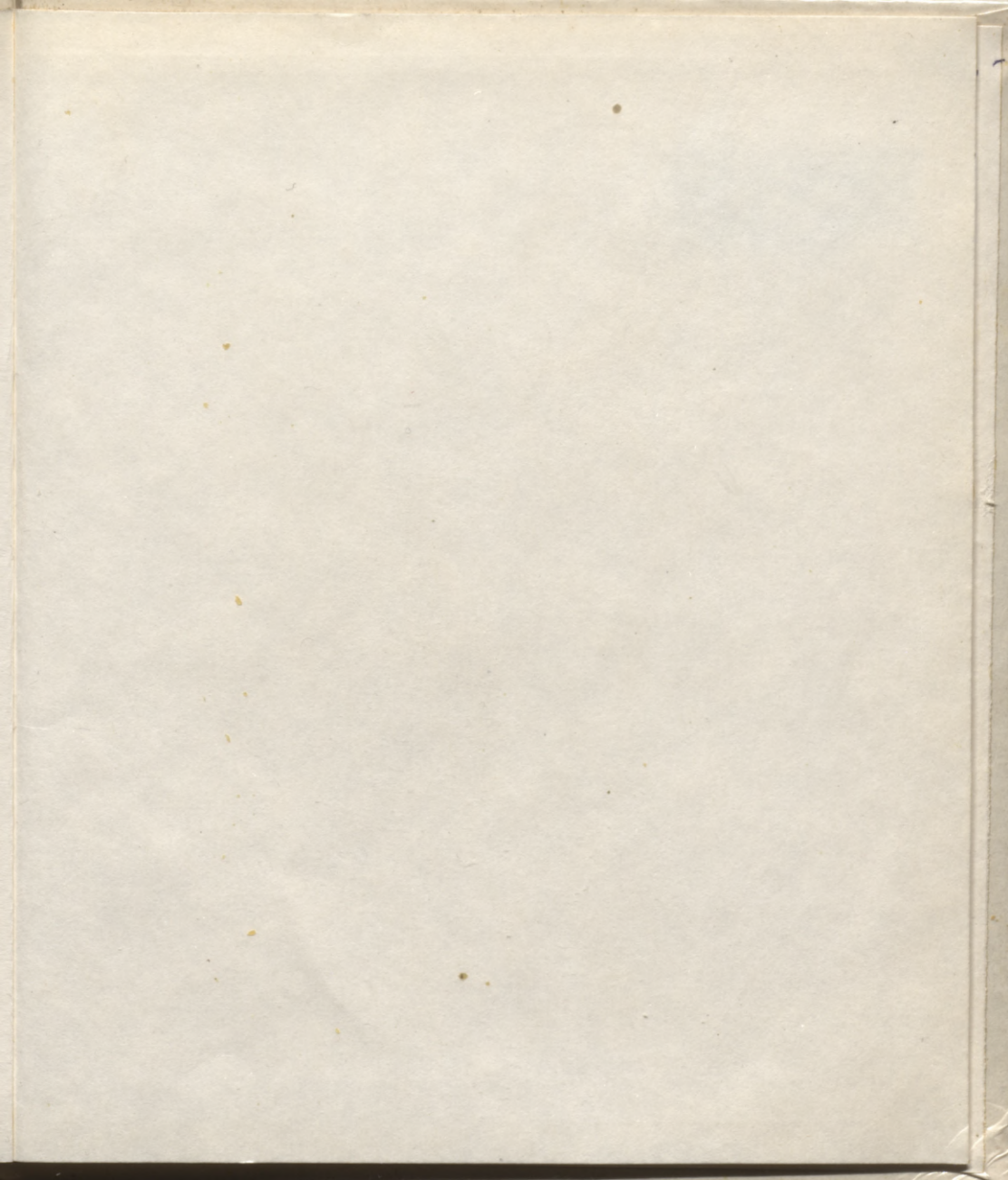
.. PATI RĪGA ŪDENI

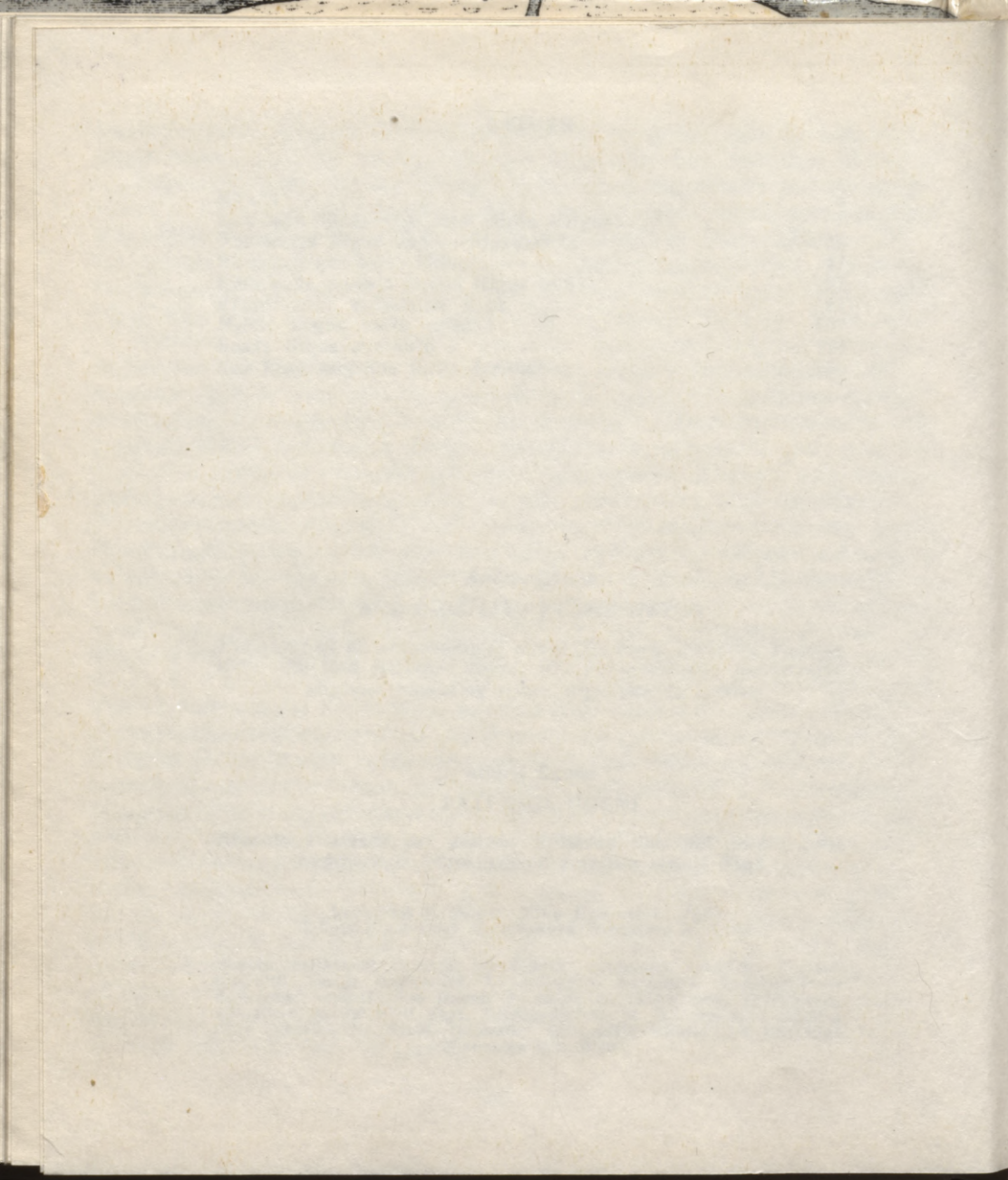
Arheologa stāsts par zudušo Rīdziņas upi, par pirmo ostu, kuģniecības līdzekļiem un amatiem senajā Rīgā

Redaktore *V. Dzelzs*. Vāku zīmējusi *I. Jēgere*.

Tehniskā redaktore *G. Sļepkova*. Korektore *B. Vārpa*.

Nodota salikšanai 25.03.92. Parakstīta iespēšanai 14.07.92. Formāts 60×70/16. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 8,19 uzsk. iespiedl.; 9,39 izdevn. 1. Pasūt. Nr. 243-2. cehs. Izdevniecība «Zinātne», 226530 PDP Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Izdevniecības reģistrācijas apliecība Nr. 20250. Iespiesta tipogrāfijā «Rota», LV 1011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Kontroleksemplars

[30,

LATVIJAS NACIŅŅĀLA BIBLIOTEKA

0305032995

Grāmatas autors arheologs Andris Caune Rīgas senākās vēstures izpētei veltījis vairāk nekā 20 gadus. Viņa vadībā veikti arheoloģiskie izrakumi 30 dažādās Vecrīgas vietās. Tie snieguši jaunus materiālus par pilsētas rašanos un plānojumu viduslaikos, par daudzām senām, jau zudušām būvēm — dzīvojamām ēkām, aizsargmūriem, torņiem, baznīcām, ielām, pirmo ostu, kā arī par seno rīdzinieku nodarbošanos, dzīvesveidu, ticējumiem un paražām. Arheologa spalvai pieder vairāk nekā 400 publikāciju, to skaitā ir 5 grāmatas un brošūras, 127 raksti zinātniskos rakstu krājumos, 173 — ekciklopēdijās, 100 — dažādos laikrakstos un žurnālos. Šo publikāciju tematika veltīta galvenokārt Rīgas arheoloģijai un vēsturei. Savā jaunajā grāmatā A. Caune turpina stāstīt par viņa vadībā izpētītiem, maz pazīstamiem faktiem Rīgas vēsturē, galveno vērību veltot zudušajai Rīdzīņas upītei un Daugavai, parādot to lomu Rīgas pilsētas rašanās un izaugsmes procesā.